

**T.C
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ORTA ASYA JEOPOLİTİĞİ VE JEOEKONOMİSİNDE
KIRGIZİSTAN'IN YERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zyinat ABDYLDAEVA

Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Tez Danışmanı: Dr.Öğr. Üyesi İsmail ÖZBAY

Haziran-2019

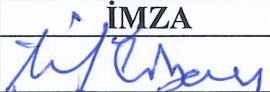

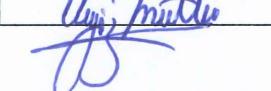
T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORTA ASYA JEOPOLİTİĞİ VE JEOKONOMİSİNDE
KIRGIZİSTAN'IN YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
ZYİNAT ABDYLDAEVA

Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

“Bu tez 20/06/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Dr.Öğr.Üyesi İsmail ÖZBAY	Başarılı	
Dr.Öğr. Üyesi Nesrin KENAR	Başarılı	
Doç.Dr. Cengiz MUTLU	Başarılı	

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	ZYİNAT ABDYLDAEVA
Öğrenci Numarası	:	1260Y07027
Enstitü Anabilim Dalı	:	ULUSLARARASI İLİŞKİLER
Enstitü Bilim Dalı	:	ULUSLARARASI İLİŞKİLER
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	ORTA ASYA JEOPOLİTİĞİNDE KIRGIZİSTAN'IN YERİ
Benzerlik Oranı	:	% 6

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

15/05/2019
Öğrenci İmza

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

15/05/2019
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Dr. Öğr. Üyesi İsmail ÖZBAY

Tarih: 15.05.2019

İmza:

KABUL EDİLMİŞTİR

REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

Bu tezin amacı, Rusya ve Çin'in Orta Asya politikalarından yola çıkarak Kırgızistan'ın jeopolitik konumunu saptamaktır. Çalışma, Kırgız, Türk, Rus, İngiliz dillerinde yazılan birincil ve ikincil kaynaklar kullanılarak hazırlanmıştır. Fakat üzerinde çalıştığımız konuyla ilgili bilgilerin sürekli olarak güncellenmesi tezimi yazmamda karşılaştığım en önemli zorluk olmuştur. Buna rağmen yüksek lisans tezimi yazmamda beni yalnız bırakmayıp yönlendiren ve teşvik eden değerli danışman hocam sayın Dr. Öğr. Üyesi İsmail ÖZBAY'a ve yardımını hiç esirgemeyen sayın hocam Dr. Öğr. Üyesi Nesrin KENAR'a çok minnetarım. Ayrıca tez yazdığım süre boyunca beni destekleyen aileme ve tezimi okuyup tavsiyede bulunan müstakbel eşim Yavuz Selim SALMAN'a şükranlarımı sunarım.

Zyinat ABDYLDAEVA

20.06.2019

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
KISALTMALAR	iv
HARİTALAR LİSTESİ.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: JEOPOLİTİK VE JEOEKONOMİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ	3
1.1. Jeopolitik Kavramı ve Jeopolitik Biliminin Önemi	3
1.1.1. Jeopolitiğin Araştırma Alanı ve Konusu.....	3
1.1.2. Jeopolitiğin İşlevleri.....	4
1.1.3. Jeopolitik Araştırma Yöntemleri.....	7
1.2. Jeopolitiğin Tarihçesi	7
1.2.1. Jeopolitik Kavramının Gelişmesi.....	7
1.3. Jeopolitikten Jeoekonomiye Geçiş.....	10
2. BÖLÜM: ORTA ASYA BÖLGESİNİN JEOPOLİTİK TARİHİ VE KIRGIZİSTAN.....	14
2.1. Geçmişte İpek Yolu ve Onun Orta Asya ve Kırgızistan için Önemi	14
2.2. XIX. yüzyılda Orta Asya’da Rusya ve İngiltere	17
2.3. SSCB döneminde Orta Asya.....	21
2.4. SSCB Dağıldıktan Sonra Orta Asya Devletleri	23
2.4.1. Bağımsız Orta Asya Devletleri ve Onların Yeni Politika Arayışı	23
2.4.2. Orta Asya’da Yeni Düzen	25
2.4.3. Kırgızistan’ın Jeopolitik Konumu.....	29
2.4.4. Kırgızistan’ın Komşu Devletler ile İlişkisi	33
3. BÖLÜM: RUSYA’NIN ORTA ASYA’YA YÖNELİK POLİTİKASI VE KIRGIZİSTAN.....	38
3.1. Yeltsin Dönemi	39

3.1.1. Askerî İlişkiler.....	42
3.1.2. Ekonomik İşbirliği	42
3.1.3. Primakov Dönemi	43
3.1.4. Batken Olayı.....	45
3.2. Putin Dönemi	46
3.2.1. Güvenlik Konusu	46
3.2.2. Manas Hava Üssü.....	49
4. BÖLÜM: ÇİN'İN ORTA ASYA POLİTİKASI VE KIRGIZİSTAN	50
4.1. Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan-Çin İlişkileri	50
4.2. Shan Hai İşbirliği Örgütü	58
4.3. Sovyetler Birliği Döneminde Çin ve Orta Asya	58
4.4. Sovyetler Birliği Dağıldıktan Sonra Çin'in Orta Asya Politikası	59
4.5. Çin İçin Orta Asya Bölgesinin Önemi	63
4.5.1 Çin, Orta Asya ve Doğal Kaynaklar	64
4.5.2 Shan Hai İşbirliği Örgütü	64
4.6. Kırgızistan-Çin İlişkileri	65
4.6.1. Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir Yolu Projesi	65
4.6.2. Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir Yolu Projesinin Hayata Geçirilmesindeki Sorunlar	66
4.6.3. Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir Yolu Projesinin Jeopolitik Anlamı	68
SONUÇ.....	69
KAYNAKÇA	73
ÖZGEÇMİŞ.....	77

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrasya Ekonomik Topluluğu
AGİT	: Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı
APB	: Asya Pasifik Bölgesi
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
ÇHP	: Çin Halk Cumhuriyeti
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
İMU	: Özbek İslami Hareketi / Islamic Movement of the Uzbekistan
KGAÖ	: Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü
ÖSSC	: Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSC	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
ŞİÖ	: Şanhay İşbirliği Örgütü

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir Yolu

Harita 2: Çin-Kırgızistan-Özbekistan Alternatif Demir Yol Projeleri

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐
Tezin Başlığı: Orta Asya Jeopolitiği ve Jeoekonomisinde Kırgızistan'ın Yeri	
Tezin Yazarı: Zyinat ABDYLDAEVA Danışman: Dr. Öğretim Üyesi İsmail ÖZBAY	
Kabul Tarihi: 20 .06.2019	Sayfa Sayısı: vi (ön kısım) +77(tez)
Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler	
<p>Çin ve Rusya'nın coğrafi yakınlıklarından dolayı Orta Asya bölgesi ile eski zamanlardan beri siyasi, ekonomik ve güvenlik alanında sıkı ilişkileri bulunmaktadır. Belirtilmesi gereken önemli husus şimdiye kadar Rusya ve Çin, Orta Asya bölgesi üzerinde ekonomik çıkarları yüzünden birbirine rakip olarak büyük çatışmaya girmemişlerdir.</p> <p>Çalışmamın amacı jeopolitik bağlamda Rusya ve Çin'in Orta Asya politikalarından yola çıkarak Kırgızistan'ın yerini saptamaktır. Bahsi geçen bölgesel güçlerin, Orta Asya devletleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, onlara yönelik politikalarını dönemlere ayırarak gerçekleşen değişiklikleri jeopolitik bağlamda açıklamaktır. Çalışma nitel araştırmadır, sonuca ulaşmak için betimleme ve karşılaştırmalı tarih yöntemi kullanılmıştır.</p> <p>İlk olarak, Kırgızistan, Çin'in yatırımlarından ve yeni projelerinden yararlanmalıdır. Bu yüzden 2013 yılında ortaya atılan, Çin Halk Cumhuriyeti'nin günümüzün en ilgi çekici projesi olarak sunulan 'Bir Kuşak, Bir Yol' projesinin bir parçası olarak 'Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir Yolu' kurulursa ve Kırgız hükümeti akıllıca politika uygularsa bu proje Kırgızistan'ın gelişmesi için katkı sağlayacaktır. Bu proje, Çin için bir yandan Avrupa'ya daha kısa yol kurularak zaman tasarrufu sağlayacağından, ayrıca Kazakistan'da yapılmış olan demir yoluna bir alternatif olması açısından, diğer yandan da Doğu Türkistan bölgesinin güvenliği bakımından önemlidir.</p> <p>İkinci olarak, Kırgızistan, diğer bir büyük komşusu olan Rusya ile de iyi ilişkilerde bulunmalıdır. Çünkü sınırdaş, yan komşusu olan devasa Çin'i dengelemek ancak çok yönlü dış politika izlemekle mümkündür. Günümüzde Batı dünyası ile çatışma halinde olan Rusya, Kırgızistan için fazla tehdit oluşturmamaktadır. Lakin oldukça kalabalık nüfusa sahip olan ve hemen yanı başında yer alan Çin, Kırgızistan için demografik açıdan bir tehdit oluşturabilecektir.</p>	
Anahtar Kelimeler: Jeopolitik, Kırgızistan, Orta Asya, Çin, Rusya	

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	☒	Ph.D.	☐
Title of the Thesis: The place of Kyrgyzstan in Geopolitics and Geoeconomics of the Central Asia			
Author: Zyinat ABDYLDAEVA		Supervisor: Assist.Prof. İsmail ÖZBAY	
Date: 20.05.2019		Nu. Of Pages: vi (pre text) + 77(main body)	
Department: International Relations			
<p>Due to geographical proximity China and Russia have had tight relationships with Central Asian nations and countries since old times. Both of the countries have political, economic and security interests in Central Asia. It should be noted that China and Russia haven't had conflicts because of economic interests in this region until now.</p> <p>The purpose of the study is to define the place of Kyrgyzstan by looking at the politics of China and Russia related to Central Asia. The other purpose is to divide the politics of these countries into periods and explain the changes. Qualitative and comparative historical methods were used in this study.</p> <p>Kyrgyzstan has to benefit from China's capital and investments by joining the projects initiated by this country. As a part of the most promising project of Chinese People's Republic 'One Belt, One Road Project', which was presented in 2013, the railroad 'China-Kyrgyzstan-Uzbekstan' will contribute to development of Kyrgyzstan if it is realized and if the Government of Kyrgyz Republic applies wise politics. It is important for Kyrgyzstan because a lot of goods from China and from other countries will flow on this railroad. Also this railroad is important for China as well as for Kyrgyzstan because it provides short road to Europe, alternative to the railroad in Kazakhstan and it contributes to the security in East Turkistan region on China.</p> <p>Also Kyrgyzstan has to have good relations with Russia to balance China. Because China with its one billion three hundred thousand eighty six million (1,386 milyar) population can be demographic threat to Kyrgyzstan.</p>			
Keywords: Geopolitics, Kyrgyzstan, Central Asia, China, Russia			

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Çin ve Rusya'nın coğrafi yakınlıklarından dolayı Orta Asya bölgesi ile eski zamanlardan beri siyasi, ekonomik ve güvenlik alanında sıkı ilişkileri bulunmaktadır. Bir yandan Orta Asya bölgesi bahsi geçen iki bölgesel gücün hemen sınırında yer alıyorsa da, bunun yanı sıra bu iki devletin ekonomik, siyasi ve güvenlik konusunda çıkarlarının kesiştiği, klasik jeopolitikçi Makinder'in çok önem verdiği Avrasya bölgesinin merkezinde yer almaktadır. Tez konusu olan Orta Asya devletlerinden Kırgızistan, Çin ile doğrudan ortak sınıra sahiptir. Belirtilmesi gereken önemli husus şimdiye kadar Rusya ve Çin, Orta Asya bölgesi üzerinde ekonomik çıkarları yüzünden birbirine rakip olarak büyük çatışmaya girmemişlerdir. Bu durumun sebebi olarak V. Paramonov, A. Stokov ve O. Stolpovski beraber yazdıkları kitapta Rusya ve Çin'in farklı zamanlarda siyasi ve ekonomik güce sahip olmalarını göstermektedir. Günümüzde Rusya ve Çin'in Orta Asya bölgesinde varlığı neyle sonuçlanacak sorusuna cevap bulmak ancak Moskova ve Pekin'in bölge üzerinde siyasi, ekonomik ve güvenlik alanında yürüttüğü politikalarını detaylı analiz ederek mümkün olacaktır.

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı, Rusya ve Çin'in Orta Asya politikalarından yola çıkarak Kırgızistan'ın jeopolitik konumunu saptamaktır. Bahsi geçen bölgesel güçlerin, Orta Asya devletleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, onlara yönelik politikalarını dönemlere ayırarak gerçekleşen değişiklikleri ve özellikleri jeopolitik bağlamda açıklamak, akabinde Rusya ve Çin'in Kırgızistan'a yönelik politikalarını karşılaştırmaktır.

Çalışmanın önemi

Orta Asya bölgesinde Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan petrol ve doğal gaz gibi zengin enerji kaynaklarına sahip devletlerdir. Dolayısıyla enerji kaynaklarına olan talebin arttığı günümüzde onların önemli jeopolitik konuma sahip olduğu açıktır. Kırgızistan'a gelecek olursak, bu devlet komşuları gibi önemli enerji kaynaklarına sahip değil. Buna karşılık küresel ve bölgesel güçlerin Kırgızistan için de aktif bir jeopolitik mücadele içinde olduklarını gözlemlemek mümkündür. Doğal olarak "Kırgızistan'ın jeopolitik önemi ya da konumu nedir?" sorusu objektif ve açıklayıcı bir cevaba ihtiyaç duymaktadır.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin yıkılması genel olarak dünya jeopolitiğinde ve özel olarak Orta Asya devletleri için bir dönüm noktasıdır. Orta Asya devletleri için jeopolitik anlamda diğer bir dönüm noktası ise, 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de ikiz kulelere teröristlerin saldırısıdır. Çünkü 1991 ve 2001 senelerinden sonra, diğer büyük güçlerin yanı sıra Çin ile Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik politikaları değişmiş bulunmaktadır.

Çalışmanın yöntemi

Çalışma nitel araştırmadır, sonuca ulaşmak için betimleme ve karşılaştırmalı tarih yöntemi kullanılmıştır. Araştırma konusu Kırgızistan'ın Orta Asya jeopolitiğindeki yeridir ve araştırma objesi Rusya ve Çin'in Kırgızistan'daki politikasıdır. Tez çalışması sırasında cevap verilecek sorular aşağıdakilerdir:

1. Dünya siyasal ve ekonomik sisteminde meydana gelen değişiklikler Kırgızistan'ı nasıl etkilemektedir?
2. Kırgızistan'ın jeopolitik konumu nedir?
3. Çin'in siyasi ve ekonomik büyümesi Kırgızistan'ı nasıl etkilemektedir?
4. Rusya için Kırgızistan neden önemli ya da ne kadar önemlidir?

Bu çalışmadaki hipotezler şunlardır: Kırgızistan'ın jeopolitik konumu, büyük güçlerin Kırgızistan'a olan ilgisini arttırmaktadır, Çin'in ve Rusya'nın Kırgızistan'da jeopolitik çıkarları vardır.

Tez çalışması dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde temel sağlamak amacıyla jeopolitik kavramları üzerinde durulmaktadır. İkinci bölümde ise, günümüzdeki Orta Asya bölgesinin jeopolitik ve jeoekonomik değişikliklerini ve önemini anlamak amacıyla genel olarak Orta Asya bölgesinin jeopolitik ve jeoekonomik tarihi üzerinde durulmaktadır. Ayrıca Kırgızistan'ın jeopolitik ve jeoekonomik konumuna dayanarak günümüzde izlediği dış politika anlatılarak karşılaştığı sorunlar araştırılmaktadır. Tez çalışmasının üçüncü bölümünde ise Rusya'nın Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra Orta Asya'ya yönelik politikası ele alınmıştır. Son bölümde de Çin'in Orta Asya bölgesindeki devletler ve Kırgızistanla olan ilişkisine yer verilmiştir.

Bitirme tezinde birincil kaynak olarak devlet kurumlarının ve resmi örgütlerin raporları kullanılmıştır. İkincil kaynak olarak ise Kırgız, Türk, Rus ve İngiliz dillerinde yayınlanan çeşitli yazarların kitapları, makaleleri, bu konu ile ilgili medyada çıkmış olan yorum ve haberlerden ve araştırma belgelerinden yararlanılmıştır.

1. BÖLÜM: JEOPOLİTİK VE JEOKONOMİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. Jeopolitik Kavramı ve Jeopolitik Biliminin Önemi

On dokuzuncu yüzyılın sonundan başlayıp II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadarki dönem klasik jeopolitiğin ortaya çıktığı ve geliştiği bir dönem, hatta altın çağı sayılır (İlhan, 1989, s. 12; Gökmen, 2010, s. 8). Çünkü hem teoride hem de uygulamada jeopolitik önem kazanmıştı. Büyük devletler hegemonyasını korumak ya da daha da pekiştirmek için jeopolitik teorilerden yararlanmaktaydılar (Gökmen, 2010, s. 8).

Günümüzde, jeopolitik kavramının hala net bir tanımı yoktur. Kavram üzerinde bilim, sanat, uygulama ya da planlama olduğu tartışmaları devam etmektedir (Hasanov, 2012: 199; İlhan, 1989: 13). Çünkü jeopolitiğin sınırları tam belli değildir. Ekonomi, siyaset, askerî strateji, çevre bilimi ve uluslararası ilişkiler gibi bilim dallarının konusu olabilmektedir.

Jeopolitik hakkında, bu disiplinin babası sayılan R. Kjellen “mekân içinde, tabiat kanunları ve insan davranışları açısından bir devletin ilmî bakımdan araştırılmasıdır” demiştir (İlhan, 1989, 14). Kısaca, jeopolitik topraklar ve üzerinde yaşayan insanlar üzerinde kontrol sağlayabilmek için yürütülen rekabet ya da mücadele ile ilgili herşeyi bildirir (Lacoste, 2008: 8). İktidar ve toprak jeopolitiğin temel terimlerindedir (Lacoste, 2008: 10).

Jeopolitik, sınırı ve unsurları açısından günümüze kadar dikkate değer gelişmeler geçirmiş ve ilgi alanı daha da genişlemiştir. Suat İlhan (2004: 36) jeopolitiği “belirli bir siyaset belirlemek amacıyla, değişen ve değişmeyen jeopolitik unsurları dikkate alarak bir ulusun veya bir bölgenin güç değerlendirmesini yapan, bölgedeki güçleri inceleyen bir bilimdir” diye tanımlamaktadır.

Jeopolitiğin küçük devletler bakımından önemini şu ifade açıklar: Stratejik sınırlarda yer alan devletler, tehdit altındaki devletlerdir.

1.1.1. Jeopolitiğin Araştırma Alanı ve Konusu

Belli bir amacı ve araştırma objesi (предмет) olan ayrı bir bilim olmasının önemli sebepleri bulunmaktadır. Jeopolitik, bir bütün olan dünyanın birbiriyle mücadele eden güçler arasında bölünmesiyle yeni siyasi gerçekleri değerlendirme ihtiyacından dolayı

meydana gelmiştir. Günümüzde genel olarak bir bölge, özel olarak bir devlet üzerinde jeopolitik etki kurma çabasını sürdüren güçler artık bölüşülmüş topraklar için mücadele etmektedir. Dolayısıyla jeopolitikte, devletleri yöneten liderlerin ya da siyasi grupların (partilerin) fikirleri ve bu fikirlere ulaşmak için benimsenen stratejileri büyük öneme sahiptir (Lacoste, 2008: 9). Dolayısıyla uluslararası alanda söz sahibi olan büyük güçlerin yöneticilerinin söylemleri jeopolitik araştırmaların önemli nesnelere biridir (obyekt issledovaniya).

Bir devletin veya bölgenin jeopolitik konumunu saptamak için yalnız ulusal siyasi güçler arasındaki iktidar ilişkilerini analiz etmek yeterli değildir. Aynı zamanda komşu devletlerle ve dış güçlerle (Lacoste, 2008: 12) başka bir deyişle uluslararası ve bölgesel güçlerle ilişkilerini de dikkate almak gerekmektedir.

1.1.2. Jeopolitiğin İşlevleri

Bazı araştırmacılar, jeopolitiği devletin stratejik potansiyeline büyük etki yapan birbiriyle ilişki içinde bulunan coğrafi, tarihî, siyasi ve diğer faktörlerin toplamını araştıran bir bilim dalı olarak görmektedirler. SSCB’de jeopolitik, çok zamanlar sömürge imparatorluklarının toprak genişletmesini haklı gösteren burjuvazinin bir aldatıcı bilimi olarak ileri sürülmekteydi. Ama 1980’lerden sonra bunu yeniden değerlendirmişlerdir ve 1989 yılında Sovyet felsefe ansiklopedisi bu kadar sert bir tanım vermemektedir. Orada, devletin dış politikası, onun yerleştiği alanı, belirli doğal kaynaklara sahip olması, iklimi, halkın çoğalması gibi çeşitli coğrafi faktörlerden etkilendiğini tasdik etmektedir. Fakat jeopolitiğin batılı bir siyasi kavram olduğu da belirtilmektedir (Nartov, 1999: 11).

Belirtildiği gibi dış politikada bir devletin durumunun tanımlanmasında göz önünde bulundurulması gereken en önemli faktörlerin birinin, ülkenin coğrafi konumu ya da jeopolitik yapısı olduğuna kuşku yoktur. Gerçekten, devletin dış davranışını, aldığı kararları etkileyen değişmez ve sürekli öğelerin başında coğrafya gelmektedir. Modern teknolojinin gelişmesi, coğrafi özelliklerin siyasal ve ekonomik önemini bir ölçüde değiştirmesine rağmen, jeopolitik nedenlerin dış politikaya getirdiği sınırlamalar büyük ölçüde var olmaya devam etmektedir (Gönlübol, 1993: 95-96).

Devletin uluslararası alandaki gücünü belirleyen faktörlerin rolü zaman içinde değişebilmektedir. Örneğin, iki yüz yıldan bu yana coğrafya, iklim, ekonomik faktörler,

üretim gücünün gelişme seviyesi önde gelmekteydi. Ama XXI. yüzyılın başlamasıyla dünya düzeninin bir modelden diğerine (küresel) geçişine şahit olmaktayız. Dolayısıyla dünyadaki jeopolitik durum daha dinamik hale gelmiştir. Çünkü günümüzde 150-200 yıl öncekiden daha çok sayıda faktör etki yapabilmektedir.

Aslında jeopolitik, 18. yüzyılda çok gelişmiş coğrafi determinizmin metodolojisinden etkilenmiştir. Ancak 20. yüzyılın sonlarına doğru jeopolitikte manevi ve insan faktörleri dikkate alınmaya başlamıştır. Jeopolitik, devletin sınırlarının durumu, doğal kaynaklara sahip olup olmadığı, kara ya da deniz devleti olması, iklimi, topoğrafisi gibi coğrafi özelliklerine bakarak hem iç, hem dış politikalarını açıklar. Geleneksel jeopolitik ise bir devletin sahip olduğu toprağın, onun siyasi amaçlarına ve çıkarlarına etkisini açıklayan bir bilim olmuştur. Zamanla bu kavram, toprağı daha çok fonksiyonlarını yerine getiren, devletler arasındaki ekonomik, siyasi ve diğer ilişkileri değiştirebilen faktör olarak görmeye başlamıştır. Dünyada devletlerin birbirine olan bağımlılığının artmasıyla jeopolitik analizlerde devletler arasındaki ilişkilerin karakteri ve bunun toprak ile bağımlılığı önem kazanmıştır (Tihonravov, 2000: 6).

Günümüzde, çağdaş siyasi ve uluslararası literatürde jeopolitik kavramı çok geniş ve çok yönlü olarak kullanılmaktadır, bu yüzden kendine has özelliklerinden mahrum kalmaktadır. Jeopolitik bir devletin uluslararası ilişkiler sistemindeki uluslararası siyasi pozisyonunu (tutumunu) ve onların askerî ve siyasi birliklere katılma şartlarını değerlendirmek için gerekmektedir. Böylece, evrensel ve bölgesel dengeleri korumada ya da değiştirmede önemli rol oynayan ekonomik, siyasi, askerî, stratejik, çevresel ve doğal kaynaklar hakkındaki bilgilerin araştırılmalarına büyük önem verilmektedir (Tihonravov, 2000: 8).

Jeopolitiğin kurucularına göre, jeopolitiğin amacı, devletin gelişmesi için toprak genişletmesinin ya da başka devletin toprağının işgal etmesinin bir zorunluluk olduğunun farkına varılmasıdır. Çünkü artık bölüşülmüş dünya toprakları bir devletten ikinci bir devlete ancak silah yoluyla el değiştirebilir (Tihonravov, 2000: 2). Almanya'nın önde gelen «Zeitschrift für Geopolitik» (“Jeopolitik Dergi”) adındaki Haushofer tarafından yayınlanan dergide, jeopolitiğin amacı, siyasi davranışlara gerekli bir kılavuz olan ve siyasi hayata genel olarak yön verebilen bir araç olarak görülmektedir. Dolayısıyla, jeopolitik bir sanattır, bu uygulamalı siyaseti yönetme sanatıdır. Sonuç olarak jeopolitik devletin coğrafi aklıdır (Tihonravov, 2000: 21).

Jeopolitik teörinin uluslararası ilişkilerin ve siyaset biliminin diğer kavramlarıyla benzerliği söz konusudur. Fakat yine de jeopolitik başka teorilerden farklı bir özelliğe sahiptir. Peki, jeopolitiğin net olarak, aynı konular üzerinde çalışma yapan uluslararası ilişkilerin diğer genel teorik araştırmalarından ve dış politikadan farkı nedir? Bu konuda Britannica ansiklopedisi uzmanlarının görüşlerine göre, jeopolitik, coğrafyanın hükümetin çıkarları doğrultusunda kullanılmasıyla ilişkilendirilmektedir (Tihonravov, 2000: 32). En yaygın açıklamada ise jeopolitiğin, ona etki yapan doğal çevreyi göz önünde bulundurarak ulusal politikanın belirlenmesine hizmet ettiği vurgulanmaktadır. Americana ansiklopedisinde ise bu kavram devletin stratejik potansiyelini etkileyen coğrafi, tarihî, siyasi ve bu gibi diğer faktörleri araştıran ve analiz eden bir bilim dalı olarak açıklanmaktadır (Tihonravov, 2000: 33).

Uluslararası durumu jeopolitik bakımdan analiz etme geleneği Batı'da siyasi coğrafya kavramının ortaya çıkışı ve gelişmesi ile sıkı bağlantı halindedir. Otto Şefer şöyle demektedir: "Siyasi coğrafya toprak (mekân) hakkındaki bir bilim olması dolayısıyla o geçmişe yöneliktir. Jeopolitik ise tam tersine şimdiki duruma yöneliktir. Ayrıca siyasi coğrafya, devletin sahip olduğu toprağın devlete nasıl bir etki yaptığını açıklarken, bunun tersine jeopolitik, devletin sahip olduğu topraklarının kötü şartlarını nasıl yenebilmesi ve belirli amaçlar için hizmet etmesi ile ilgili sorunları araştırır" (Tihonravov, 2000: 44-45).

Amerika araştırmacısı L. Kristof, jeopolitik ile siyasi coğrafya arasında araştırma metodolojisi ve araştırma konusunda önemli bir farkın olmadığını iddia etmektedir. Ona göre bu kavramları birbirinden ayıran tek fark, daha çok odaklandıkları çeyin farklı olmasıdır, siyasi coğrafya bir olayı analiz ederken daha çok coğrafyaya, jeopolitik ise daha çok politiğe odaklanmaktadır (Kristof, 1960: 36-37).

Bir devletin dış politikasını açıklarken jeopolitikiler coğrafyanın dış politikayı belirleyen en önemli tek öğe olduğunu varsaymaktadırlar, siyasal coğrafyacılar ise coğrafya ile birlikte toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal faktörlere yer vermektedirler. Bu yüzden bütün jeopolitikiler tarafından coğrafyanın dış politikayı belirlediği kabul edilmektedir ve coğrafya ile dış politika arasında doğrudan bir nedensellik ilişkisi kurmaktadır. Ancak bu iki kavram arasında kesin bir ayırım çizgisi koymak mümkün değildir (Arı, 2004: 172).

1.1.3. Jeopolitik Araştırma Yöntemleri

Jeopolitik analiz yöntemi ile tarihçi düşüncü birbirinden koparılamaz. Çünkü günümüzdeki jeopolitik durum geçmişte uzun ya da kısa tarihlerde gerçekleşen güç ilişkilerinin sonucudur (Lacoste,2008:17). Dolayısıyla günümüzdeki herhangi bir jeopolitik durumu ya da çatışmaları açıklarken önceden gerçekleşmiş birbirini izleyen iktidar mücadelelerinin sonucuna bağlamamız lazımdır (Lacoste, 2008: 17).

1.2. Jeopolitiğin Tarihçesi

Jeopolitik analiz ancak tarihi değerlendirmekle anlam kazanır (Lacoste, 2008: 17). Jeopolitik, bir bilim dalı olarak XIX.-XX. yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. Ama iktidarların topraklar üzerindeki rekabetleri (Lacoste, 2008: 17), coğrafyanın devletlerin dış politikası üzerindeki etkisi, eski zamanlardan beri fark edilen olgudur. Örneğin, Aristotel (M.Ö. 384-322) 'Siyaset' adlı eserinde her tarafı deniz ile çevirili Girit adasının Yunanistan üzerinde egemenlik kurmak için mükkemel coğrafi konuma sahip olduğunu vurgulamaktadır (Nartov, 1999).

Jeopolitik teriminin XX. yüzyılın başında ortaya çıkışının sebepleri vardır. Fransız devriminden etkilenerek XIX. yüzyılda ulusal devletlerin kurulması ve gelişmesiyle beraber devletlerin yöneticileri dış politikalarını uluslarının gözünde meşrulaştırmaya yavaş yavaş özen göstermeye başlamıştır. Bunun için de, kendi politikalarının diğer devletlerin politikalarının tehdit edici özelliklerine karşı bir cevap olarak algılanması için çalıştılar.

1.2.1. Jeopolitik Kavramının Gelişmesi

Jeopolitik, ideolojilerden emperyalizme çok yakındır. Latince'de otoriteye karşılık gelen emperyalizm, sonradan büyük imparatorluklar arasında yeryüzündeki otoritenin bölüştürülmesi ile ilgili tarihi olay ya da dünyada egemenliğe sahip olmaya yönelik büyük imparatorlukların siyasetlerinin özelliği olarak anlaşılmaktadır. XIX. yüzyılda insanlık tarihi, imparatorlukların gelişmesinin sonucunda bütün dünyanın onlar arasında bölüştürülmesine giden aşamaya gelmişti. O zamandan beri, dünyayı bölüştürmek için birçok savaşlar yaşanmasına rağmen her zaman savaşın tarafları aralarında uygun bir uzlaşmayı da aramaktadırlar. Fakat böyle bir uzlaşmanın geçici bir ateşkes olduğu açıktır. (Tihonravov, 2000: 17).

Jeopolitiğin ortaya çıkabilmesi için hem siyaset hem de ekonomi alanında toprak genişletmeye eğilimli olan emperyalizm döneminin gelmesinin bir zorunluluk olduğunu, jeopolitikçi Grabovski belirtmektedir (Dugin, 1997: 13-14). Roma imparatorluğunda sahipsiz toprakların, bunları ilk işgal edene ait olacağı öngörülmüştür. Bununla birlikte fethedilen ve sömürgeci imparatorlukların birine ait olmayan bütün topraklar sahipsiz toprak olarak sayılmaktaydı ve bu durumda o topraklarda yaşayan halk hiç dikkate alınmamıştı, ya onlar yok edilirdi ya kölelere dönüştürülürdü. Hatta İmparatorluk döneminde sömürgeleri yasallaştırma gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu durum, 1884-1885 yıllarında Berlin konferansında 14 Avrupa devleti Afrika kıtasının bölüşülmesi konusunda aralarında anlaşırken, sömürgelerin ele geçirilmesi ve bunun diğer devletlere duyurulması halinde o devletin yasal olarak o sömürgeye sahip olması anlamına geleceği kabul edilmiştir (Tihonravov, 2000: 18).

Jeopolitik ile bazı benzerlikleri bulunan diğer bir kavram realizmdir. Jeopolitiğe realist anlayışın egemen olduğu söylenebilir. Çünkü her ikisinde de güç unsuru temel alınır ve ulusal güç devletin yayılmacı, emperyalist politikalarının bir aracı olarak görülür. Jeopolitik teoriler de uluslararası ilişkiler alanını devlet merkezli ve mücadele süreci olarak görürler. Böylece her ikisinde de devlet önemli analiz birimidir (Arı, 2004: 174).

Jeopolitikçiler, dış politikada dünyadaki fiziki ve insani kaynakların eşitsiz dağılımı gibi faktörlere önem vermeleri ve karar almada, tutum benimsemede bunları dikkate almalarıyla diğer uluslararası ilişkiler düşünürlerinden ayrılmaktadırlar. Jeopolitik teorisyenler, coğrafyanın insan davranışlarını etkilemesini dikkate alarak dış politika ile coğrafya arasında doğrudan bağlantı kurmaktadırlar (Arı, 2004: 175).

İlk çağlarda bile bilim adamları insanlığın gelişmesinin, genel olarak coğrafi faktörlere, özellikle iklime bağımlı olduğunu ileri sürmüşlerdir. İklim'e göre değişik toplumların gelenek, karakter, meslek, yönetim sistemi ve gelişme süreçlerinin birbirine benzemeyip farklı çeşit ve karakterde oldukları ileri sürülmüştür. Bununla birlikte Parmenid, Aristoteles gibi önde gelen bilim adamları dünyayı beş çeşit iklim bölgesine ayırarak sıcaklık derecesi 40-60 Fahrenheit olan ılımlı iklimin gelişmek için en uygun koşulları sağladığını vurgulamaktadırlar. Örneğin, Avrupa'nın, ABD'nin, Japonya'nın ve Rusya'nın gelişmiş kültür merkezleri bahsedilen bölgede yer almaktadır (Tihonravov, 2000: 20).

İklimin insanlığın gelişmesindeki önemini gösterenler değişik uygarlıkların temsilcileri olmuştur. Antik dünyanın siyasi ve coğrafi düşüncelerinin, müslüman dünyasına miras olarak kaldığının belirtilmesi gerekmektedir. İnsanlık tarihine coğrafyanın etkisini fark eden ve buna büyük önem veren Doğu'nun ünlü düşünürü ve tarihçisi İbn Haldun (1332-1406) olmuştur. Ona göre de sadece ılımlı iklime sahip devletlerde yaşayan insanlar, kültürü geliştirme faaliyetleri ile uğraşabilirler. Ekvator'a yakın bulunan güneyde yaşayanlar ise kültürü geliştirmeye ihtiyaç duymamaktadırlar. Çünkü onlar yiyecekleri hazır halde doğadan aldıkları için ve havanın sıcak olmasından dolayı sağlam bir evde yaşamaya, giysi giymeye gereksinim duymamaktadırlar. Çok soğuk olan kuzeyde yaşayanlar ise tersine bütün enerjilerini yaşayacak ev kurmaya, giysiler üretmeye ve yiyecek bulmaya harcadıkları için kültürü geliştirmeye, bilim ile uğraşmaya zaman yetiştirememektedir. Bununla birlikte İbn Haldun göçmen halkların fiziksel olarak daha güçlü olduklarını söylemektedir (Tihonravov, 2000: 24).

Jeopolitiğin tarihini araştırırken Montesque ilk olarak toplumun gelişmesinde iklimin belirleyici role sahip olduğunu açıklayarak kendi eserlerinde iklimin devlet yönetimine, başka bir deyişle rejimlere tesir ettiği üzerinde durmaktadır. Örnek olarak, sıcak havalı yerlerde istibdatın (despotizm) egemen olduğunu söylemektedir (Montesque, 1955: 215).

XIX. yüzyılda ise, toplumun gelişmesine etki yapan faktör olarak sadece iklimin değil aynı zamanda toprağın verimliliğinin, ulaşım yol hatlarının vesair unsurların önemine dikkat edilmeye başlandı. Çünkü zamanla ortaya çıkan bilimsel ve teknolojik gelişmeler, her şeye yeniden bakmaya zorlamıştır. Uygarlıkların yayılmasında, nehirlerin önemini birinci olarak gösteren K. Ber olmuştur (Tihonravov, 2000: 56). Onu takip eden Rus bilim adamı Meçnikov tarihî gelişimin temelini suyla ilişkilendirerek coğrafi faktörlerin ardından suya önemli yer vermektedir. Ayrıca Meçnikov insanlık tarihini üç döneme ayırmaktadır:

1. Dört eski uygarlığı içinde barındıran nehirlerin dönemi. (Mısır, Mezopotomya, Hindistan ve Çin). Dönemin özelliği istibdat (despotizm) ve köleliktir.

2. Orta Çağ dönemi ya da Akdeniz dönemi. Büyük Karl'ın Karfagen'i kurmasından başlamaktadır. Bu dönemin özelliği ise oligarşik ve feodal federasyonlar ve gayri ihtiyari çalışmadır.

3. Yeni dönemi bünyesine alan okyanuslar dönemi (Amerika'nın keşfedilmesinden başlamaktadır). Meçnikov'a göre bu dönem yeni başlamaktadır ve bu dönemde özgürlük, eşitlik, kardeşlik gerçekleşmektedir (Tihonravov, 2000: 57).

Böylece yüzlerce yılın geçmesiyle jeopolitik, değişik coğrafi determinizm yaklaşımlarıyla birleşerek önce siyasi coğrafya olarak sonra da XX. yüzyılda jeopolitik olarak meydana geldi.

Jeopolitik teorisyenlerinden uluslararası siyasette deniz gücünün önemini vurgulayan bilim adamlarından biri Mahan'dır. Mahan, denizler üzerinde yoğunlaşarak İngiltere'nin süper güç olmasının ana nedeninin onun jeopolitik konumundan yani deniz ile çevrili olmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Aynı zamanda bir devletin okyanuslarla çevrili olmasının avantajlarını vurgulayarak en önemlisinin de savunmada kolaylık sağlaması olduğunu göstermektedir. Zira kara, yarı kara devletleri kendileri gibi başka devletler ile çevrili olmasından dolayı her zaman bir tehdit içinde bulunmaktadır ve devlet güvenliği için harcamalar yapmak zorunda kalmaktadır. Bunun tersine sularla kaplı ülkeler sınırlarını korumak için ordulara gereksinim duymamaktadır ve bu onların en büyük avantajı olmaktadır (Arı, 2004: 176).

Fakat günümüzde teknolojinin gelişmesine dikkat çekerek ve teknoloji ile coğrafya arasındaki ilişkiyi göz önünde bulundurarak XIX. yüzyıla kadar kara gücüne göre üstünlüğünü elde bulunduran deniz gücünün XX. yüzyılda teknolojinin gelişmesiyle yerini kara gücüne bıraktığı belirtilmektedir. Çünkü teknolojinin gelişmesi, ulaşımın kolaylaşması, deniz yolunun yanı sıra artık kara yolları ile de önceden ulaşılması imkânsız olan yerlere ulaşılması, deniz gücünün değerinin azaldığına işaret etmektedir. Mackinder'e göre tarih deniz güçleri ile kara güçleri arasında mücadele biçiminde gelişmiştir. (Nartov, 1999: 25 -67).

1.3. Jeopolitikten Jeoekonomiye Geçiş

Jeoekonomi günümüzdeki en önemli ve güncel kavramlardan biridir. XX. yüzyıl boyunca egemenliğini sürdüren jeopolitiğin yerini onun içinde bir alt disiplin olarak gelişen ve jeopolitik teorilerde sadece yardımcı rol konumunda bulunan ekonomik faktörler şimdi ön plana çıkmış bulunmaktadır. Bu dönüşüm farklı sebeplere dayandırılmaktadır. Ama her şeyden önce jeoekonomi kavramının tanımını belirlemekte yarar vardır.

Bu bilim dalı homo economicus ile toprak arasında ilişkiyi, devletin ekonomik gücünü belirleyen mal üretimi ve dağıtımıyla devletin sahip olduğu toprağın etkileşimini araştırır. Bir devletin sahip olduğu toprağın özelliğine göre o devletin ekonomisinin ne yönde gelişmesi gerektiği konusunu araştırır ve izlenecek yollar konusunda önerilerde bulunur. Belirtilmesi gereken önemli nokta jeopolitikte komşu devletler potansiyel birer düşman, jeoekonomide ise onlar potansiyel birer ortaktır. Başka bir deyişle, günümüzde ekonomik bakımdan gelişmiş bir komşuya sahip olmak ya da bu komşu devletlerin kendi ürettiği mallar için bir pazar olabilmesi çok avantajlı ve jeoekonomik bakımdan elverişli toprak parçasında bulunulduğunu göstermektedir.

Bundan başka jeopolitiğin önemli konusu ulusal güvenlidir ve dolayısıyla bunu esas alarak devletin savunma stratejisine, güvenliği sağlamak için gerekli olan tedbirlerin nasıl olacağına çok önem verir. Jeoekonominin ise uğraştığı en temel sorun ekonomik gelişmedir. Ekonomik gelişmeyi sağlamada devletin bulunduğu toprak ve komşularının kim olduğu çok önemlidir. Özellikle XX. yüzyılın sonu, XXI. yüzyılın başında uluslararası ilişkilerin aktörleri, birbiriyle sıkı bir etkileşim içerisinde olup birbirine bağımlı hale gelmişlerdir. Bu yüzden uluslararası pazarların önemi gün geçtikçe artmaktadır. Aynı zamanda farklı devletlerden farklı pazarlara her çeşit malların götürülmesi gerekçesinden dolayı transit yolu olabilecek bölgelerin ve devletlerin önemi büyüktür. Yani yüksek derecede gelişmiş pazarların arasında bulunmak jeoekonomik açıdan avantaj sağlamaktadır.

Jeoekonominin XX. yüzyılın sonunda gelişmesinin sebepleri üzerinde duracak olursak, en önemli sebep olarak Soğuk Savaş döneminin iki bloktan birinin önderi SSCB'nin yıkılmasıdır. Çünkü bu devletin yıkılması Batı bloğu ile Doğu bloğu arasında 40 yıldan fazla birbirlerini ayırmış olan demir perdenin kalkmasına neden olmuştur. Bu ise küreselleşme sürecine hız vermiştir ve dünyanın ekonomik alanı da küreselleşmeye başlamıştır (Süyünbaev, 2004).

İkinci sebep olarak uluslararası alanda özellikle ekonomik faaliyet gösteren büyük şirketler, bankalar gibi değişik aktörler ortaya çıkmıştır. Önceleri devletin sıkı kontrolü altında bulunan sınırlar açılmış ya da devletin denetimi gevşemiştir. Yeni oluşan dünyada artık tek bir kişi, kocaman bir devletten daha etkili olabilmektedir. (Örneğin, finans sektöründe George Soros gibi). Sonuç olarak kargaşa içinde bulunan bir dünya

meydana gelmiştir. Jeoekonomi ise bir bilim dalı olarak bu anarşik dünyayı analiz etmek ve sistemleştirmek amacıyla meydana çıkmaktadır (Süyünbaev, 2004).

Jeoekonominin gelişmesinin üçüncü bir sebebi de dünyanın birbirine bağımlılığını yükselten ağların gelişmesidir. Uluslararası alanda enformasyon, sermaye akışlarının büyümesi, yeni bir coğrafyanın ortaya çıkmasına neden olmuştur (Süyünbaev, 2004). Rusyanın jeoekonomi alanında önder bilim adamlarından biri olan A. N. Neklessa'ya göre ekonomik tarih, ekonomik coğrafya, dünya ekonomisi, siyaset ve çatışmaları araştıran bilim (konfliktologiya) ve bundan başka yönetim teorileri, jeoekonominin önemli konularını teşkil etmektedir. Hukuk bilimlerinin uzman adamı A. N. Okara uluslararası çatışmaların yeni bir türü haline gelebilecek jeoekonomik savaşlara dikkat çekmektedir. Rusya ile Ukrayna'nın arasında cereyan eden gaz üzerindeki çatışmayı da jeoekonomik savaşın ideal örneği olarak vermektedir. Bu çatışma gazın taşınması ile ilgili ticari, diplomatik, enformasyonel ve teknolojik savaşları içine kapsamaktadır. Jeoekonomik savaşın özelliği de çok aktörlü olmasıdır. Yani birbirine düşman olan sadece iki taraf değil, yeni savaşta çok devletler, devletlerin birlikleri, güçlü elitler ve güçlü şirketler savaşacaktır. Birinci ve ikinci dünya savaşlarında her devlet bir tarafı tutmuş bulunuyorlarsa da, jeoekonomik savaşta herkes kendisi için savaşacaktır (Okara, 2008).

Ekonomi günümüzde kendi içeriğini değiştirmiş bulunmaktadır. Şimdi bu bilim dalı toplumu yöneten baskın sistem ve aynı zamanda metod olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden, jeopolitik yavaşça yerini jeoekonomiye bırakmaktadır. Yaşadığımız dünyada artık toprakları genişletme bir güç olarak sayılmamaktadır, şimdi büyük güçler, etrafindakilere kendi siyasi idaresini ve gelecek ile ilgili kendi düşüncesini kabul ettirmeyi amaçlamaktadırlar (Neklessa, 2006).

Günümüz dünyasının diğer bir özelliği uluslararası şirketlerin ön plana çıkarak önem kazanmasıdır. Bu şirketlerin sayısı 53 binin, onların şubelerinin sayısı ise 450 binin üzerine çıkmıştır. Bu etkisi büyük uluslararası şirketlerin yanında, ulusal devletlerin sosyal ve ekonomik birliklerinin birleşmesi süreçlerini daha net olarak fark etmekteyiz. Bu yüzden yeni dünya düzenini yeni bölgeselleşme süreci olarak tanımlayabiliriz, başka bir deyişle dünyanın sosyal ve ekonomik birliklerin birleşmesi yeni jeoekonomik alanları meydana getirmektedir. Çünkü artık uluslararası şirketler devletlerin önemini azaltacak kadar yetkin bir güce sahiptir. Bu şirketler sayesinde bütün dünyada insanlar arasında

eşitsizliğin derecesi yükselmektedir. Son yıllarda zenginler ile fakirler arasındaki gelir uçurumu azalmayıp, bilakis gün geçtikçe büyümektedir. Örneğin, 1960'larda ayırım 13:1, şimdiyse 60:1 olmuştur. Dünya zenginliğinin %86'sı dünya halkının sadece 5'te 1'inin elinde bulunmaktadır, geride kalan %14'ü halkın 4/5'i arasında bölüşülmektedir. Daha gerçekçi olursak, dünyada 1,3 milyar insan fakirlik sınırının da altındadır. Çağdaş uygarlığın merkezi olarak algılanan Batı'nın ulusaşırı şirketlerinin arkasında aç insanlardan alınan milyarlar gizlenmektedir (Neklessa, 2006).

Devletler arasındaki güç mücadelesini açıklayan jeopolitik, XXI. yüzyıla girerken küreselleşme ve bölgeselleşme süreçleri dolayısıyla değişen ve ekonomik göstergelerin daha önemli olduğu yeni dünyayı açıklamada yetersiz kalmıştır. Jeopolitiğin bir alt açılımı olan jeoekonomi bağımsızlaşarak, ama jeopolitikle sürekli etkileşim içerisinde kalarak ülkeler, ülke grupları ve bölgeler arasındaki ilişkileri göstermeye başlamıştır.

2. BÖLÜM: ORTA ASYA BÖLGESİNİN JEOPOLİTİK TARİHİ VE KIRGIZİSTAN

Orta Asya bölgesinin jeopolitik ve jeoekonomik önemini belirlemek için bu bölgenin jeopolitik tarihine bakmak kolaylık sağlayacaktır. Üstelik tarihi bilmeden geleceği konuşmak mümkün değildir. Geçmiş zamanda da jeopolitik oyunların ana konusu olan Orta Asya'nın yaşadıklarını incelemek ve uygulanan faaliyetlerin sonuçlarını gözden geçirmek, Orta Asya bölgesinin günümüzdeki durumunu belirleyip geleceği tahmin etmemize yardımcı olacaktır. Ayrıca Orta Asya bölgesine genel olarak bakmak, tarihi gelişmelerin Kırgızistan'a etkisini değerlendirmemizi de mümkün kılacaktır.

2.1. Geçmişte İpek Yolu ve Onun Orta Asya ve Kırgızistan için Önemi

21. yüzyıla jeopolitik konumu yeniden önem kazanan ve büyük dünya devletlerinin ilgisini uyandıran Orta Asya bölgesi, uzak geçmişlerde de stratejik olarak büyük bir öneme sahipti. Tabii ki, tarihin farklı dönemlerinde, bölgenin bazen önemi azalıyor bazen de dünya tarafından tamamen unutuluyordu. Orta Asya en büyük dünya uygarlıklarının, açıklarsak İslam, Rus-Provaslav, Çin-Konfiçyüs ve Batı uygarlıklarının kesiştiği bir bölgedir. Dolayısıyla bu bölge Doğu ile Batı arasında bir köprü konumundadır. Orta Asya 3000 yıl boyunca (M.Ö. 15. yüzyıldan – M.S. 15. yüzyıla kadar) Eski Dünya'nın kaderinin belirlenmesinde önemli rol oynayarak bu bölgede ortaya çıkan değişiklikler dünyanın diğer taraflarında değişikliklere de sebep olmuştur (Volkov, 2007: 32). 1904 yılında jeopolitik alanda uzman bilim adamı Halford Mackinder, dünya tarihinin Avrasya Bozkırlarını kimin ve nasıl kontrol ettiğine bağlı olduğunu söyleyerek bu bölgenin jeopolitiğinin önemine vurgu yapmıştır. O bu bölgeyi Heartland yani dünyanın kalbi olarak adlandırmıştır. Bahsedilen bölgeye Rusya'yı, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini, Orta Asya ve Tibet'i de eklemiştir. Mackinder'e göre Heartland'ı yöneten dünyayı yönetirdi (Nartov, 1999: 52-57).

Tarih sayfalarına bakarsak Orta Asya bölgesinde yer alan devletlerin parladığı zamanların bütün Avrasya kıtasının doğusu ile batısını birbirine bağlayan İpek yolunun faal olduğu zamanlara denk geldiğini görmekteyiz. Genel olarak Orta Asya bölgesinin jeopolitik önemini vurgulayan esas niteliği onun bir transit bölge olmasıdır. Büyük İpek yolu döneminde kültürel değerler maddi değerler ile birlikte Doğu'dan Batı'ya İpek yolu üzerinden taşınabiliyordu.

Büyük İpek yolu, İlk Çağ ve Orta Çağlardaki (M.Ö. 2. yüzyıldan M.S. 16 yüzyıla kadar) doğudan batıya doğru Avrasya kıtasında bulunan Çin, Orta Asya, Hindistan, Orta ve Yakın Doğu, Akdeniz ve Avrupa gibi önemli bölgeleri birbirine bağlayan bir ticari kervan yollarının sistemine verilen addır (Çanaçev, 2005: 117). On beş asırdır varlığını sürdüren bu büyük ticari yol birçok devletin ve halkın tarihî kaderlerini birleştiren ve sadece mal ve teknolojiyi değil aynı zamanda düşünce ve fikirleri, dinî ve felsefi sistemleri de aktaran bir yoldu. Birçok malların ticareti yapılırdı fakat en önemlisi Batı devletlerini hayran bırakan, onların ilgisini çeken Çin'in ipeği idi ve bu yüzden yola Büyük İpek yolu adı verilmişti.

Milattan önce 2. yüzyılda başlayan, İpek yolu aracılığıyla yürütülen Avrasya ticaretinin bazen çok aktif, iyice düzenlenmiş bazen de tersine daha pasif olduğu dönemlere rastlamaktayız. Bu yolun aktifliğine onun üzerine yerleşen devletlerin katkısı çok büyüktür, özellikle onların güvenliği sağlayabilme gücü çok önemliydi. Örneğin, milattan önce 2. yüzyıldan milattan sonra 2. yüzyıla kadar, 400 yıl boyunca İpek yolundaki ticaret çok aktifti ve az da olsa düzenlenmişti. Bunun sebebi ise iki uçta yer alan güçlü devletler yani batıda Roma doğuda ise Han İmparatorluklarıydı. Bununla birlikte kervanlar Çin'den çıkıp Orta Asya bölgesinde bulunan ve etkili olan Usun ve Kangü devletlerinin topraklarından geçerek Turfan vadisi boyunca giderlerdi ve sonra Hazar denizinden itibaren Parthia devletinin sağladığı güvenlik altında yol alırlardı. Roma ile Han'ın yıkılmasıyla halkların yeniden yerleşmeleri hususunda karmaşalar olmuş ve bu da İpek yolunun pasifleşmesine sebep olmuştur. Sonra Türk kağanlığı (Göktürkler) ve Tang imparatorluğunun ortaya çıkması Büyük İpek yolunun kervan ticaretini 300 yıllığına yeniden canlandırmıştır. Cengiz Han tarafından bütün Avrasya kırlarının birleştirilmesi ise Karadeniz'den Sarıdeniz'e kadar güvenli bir kara ticaret yolunu sağlamıştı. Sonuç olarak 8-13. yüzyıllarda Batı ile Doğu arasında ilk defa deniz ticaretinin önemi azalarak İpek Yolu sayesinde kara ticaret yollarının önemi büyümüştür (Fursoy, 2005).

Demek ki, Büyük İpek yolunun faaliyeti oradaki devletlerin kervanlar için ne derece güvenlik sağlayabildiğine ve devletlerin kendi içindeki istikrara oldukça bağlıydı. Bazı uzmanlar, örneğin, Çin'i Araştırma ve Bölgesel İşbirliği Merkez Başkanı Çanaçev, Büyük İpek yolunun faaliyetinin Çin'i yöneten sülalenin güvenliği sağlama yeteneğine bağımlı olduğunu ve bu yüzden Çin'deki merkezi iktidar zayıfladığında kervan yolundaki ticaretin pasifleştiğini iddia etmektedir (Çanaçev, 2005: 116). Oysa, İpek

yolundaki ticaret sadece Çin'e değil onunla birlikte Büyük İpek yolunun geçtiği her bir devletin durumundan, oradaki siyasi değişikliklerden, başka bir deyişle, istikrarın olup olmamasından ve devletlerin birbiriyle olan ilişkisinden etkilenmekteydi. Bu yüzden, çok dallara sahip olan bu yol sisteminde, güvenliğin sağlanma derecesine göre ticaret faaliyetleri bir yol dalından diğerine kaymaktaydı. Dolayısıyla, Orta Asya bölgesinde yer alan devletlerin de Büyük İpek yolundaki ticaretin yürütülmesinde önemi büyüktü.

Genel olarak, batı ile doğu arasında, diğer bir deyişle Akdeniz'den Hint Okyanusu'na kadar üç büyük bölge bulunuyordu. Onlar: Levantya, Bağdad ve Mısır idi. Bunların hepsi doğu ile ticari ilişki kurmak için kendi ulaşım yoluna (koridoruna) sahipti. Orta Asya bölgesi ise söz ettiğimiz deniz ve yakın deniz bölgelerinden farklı olarak uzak doğu ile uzak batıyı birleştiren yalnız kara ulaşım yoluydu.

Bu efsanevi İpek yolunun bir bölümü Pamir, Tyan-Şan dağlarını aşarak Orta Asya bölgesinden geçiyordu. Özellikle, bu bölgede yer alan, tezin ana konusu olan Kırgızistan'ın topraklarında da İpek yolu ile binlerce kervanlar batıdan doğuya, doğudan batıya geçerlerdi. Bu Kervan yolu sayesinde Kırgızistan'ın topraklarında büyük şehirler ortaya çıkmış ve bölge çok taraflı gelişmişti. Kırgızistan'ın topraklarından Büyük İpek yolunun 3 dalı geçirdi. Birincisi Pamir Alay yolu, Akdeniz'den başlayıp İran'ı geçerek Merv şehrine uzanıyordu ve burada yol ikiye ayrılıyordu. Birisi Termez şehrine, sonra Alay dağlarını aşarak İrkeştam'a geliyor ve Köksu nehrinin kıyısıyla Doğu Türkistan'a gidiyordu. İkincisi Merv şehriden Buhara, Semerkant ile Hodjent'i geçerek Fergana vadisine ulaşır ve tüccarlar buradan Oş, Özgön şehirleri üzerinden Merkezi Tyan Şan'a yani Atbaşı'ya yol alırdı. Burada bazı tüccarlar güneydeki Doğu Türkistan'a, bazıları ise Isık-Köl'ün Barskan şehrine giderlerdi. Üçüncü olarak Çüy yolu Orta Çağın başlarında en aktif olanıydı. Kervanlar Semerkant'tan Taşkent'e, sonra da Kırgız dağlarının kıyısıyla Çüy vadisine geliyorlardı. Burada zincir gibi batıdan doğuya doğru sıralanan şehirler vardı. En büyükleri Nevaket ve Suyab idi. Suyab şehriden Boom deresiyle tüccarlar Isık-Göl'e geliyorlar ve onun güney kıyısından geçerek Barskan şehrine ulaşıyorlardı. Burada yol ikiye ayrılıyor: Birincisi kuzeye San-Taş (перевал) ile Moğolistan kırlarına ve Güney Sibirya'daki Kırgızlara ulaşıyor diğeri ise Djuuk (перевал) ile Merkezi Tyan-Şan'a ve Bedel (перевал) ile Doğu Türkistan'a ulaşıyordu. Doğu Türkistan'dan tüm yollar Çin'e doğru giderdi. Büyük İpek yolunun Orta Asya kısmının temel yönü hiç değişmemiştir ama

yerel değişiklikler yukarıda bahsedilen güvenliğin sağlanma derecesine göre ovalarda sık sık olurdu.

Büyük İpek yolunu kontrol etmek için devletler arasında her zaman mücadeleler oluyordu. Çünkü bu ticaret yolunu kontrol eden buradan geçen bütün mal ve insan akınlarını, hatta büyük bir bölgeyi kontrol etmek imkanı buluyordu. İpek yolu içinden geçtiği Orta Asya devletlerinde büyük şehirlerin ortaya çıkmasına, değişik uygarlıkların bölgede barındırılmasına, eğitim, bilgi ve ticaretin gelişmesine ve yabancı devletlere olan ilginin uyanmasına sebep olmuştur. Böylece, Büyük İpek yolu bir zamanlar Orta Asya bölgesi ve Kırgızistan topraklarında yer alan devletler için büyük öneme sahipti. Fakat 14.yüzyıldan başlayarak denizciliğin gelişmesiyle Büyük İpek yolunun önemi düşmüştür (Çanaçev, 2005: 119). İpek yolunun önemini kaybetmesinden başlayıp günümüze kadar Orta Asya bölgesi böyle bir başarıya hiç kavuşmamıştır. Fakat bazı bilim adamları günümüzde, bir kaç asır sonra böyle bir büyük fırsatın Orta Asya devletlerine yine geldiğini söylemektedirler. Ama bu konuya ilerideki sayfalarda özel bir yer verilecektir. Şimdi ise tarihî sırayı bozmadan devam edilecektir.

2.2. XIX. yüzyılda Orta Asya’da Rusya ve İngiltere

Günümüzde, evrensel ve bölgesel devletler tarafından Orta Asya bölgesine duyulan büyük ilgi dolayısıyla Yeni Büyük Oyundan söz edilmektedir. Bu yeni oyunun temeli 19. yüzyıldaki Rusya ile İngiltere arasında meydana gelen güç mücadelesinde yatmaktadır. Fakat bu iki oyun arasında göze çarpan bir farklılık vardır. 19. yüzyılın büyük oyununda iki aktör, günümüzdeki de ise çok aktör bulunmaktadır.

XIX. yüzyılda Orta Asya bölgesini dış dünyaya birbiriyle bağlı iki eğilim açmıştır: Bir yandan, Avrupa’nın bilim dünyasında bu ‘beyaz leke’ye büyük ilgi duyulmaya başlanmıştır; diğer yandan, Rusya ve İngiltere gibi imparatorluklar toprak genişletme siyasetini takip ederken Orta Asya bölgesinde birbiriyle karşı karşıya gelmiştir. Dolayısıyla bu bölgede ikisi uzun zaman rekabet etmiştir (Çanaçev, 2005: 119).

On dokuzuncu yüzyılda Rusya ile İngiltere arasındaki Orta Asya’da etkin olma mücadelesi, 1820 yılında İngiliz yüzbaşı Arthur Conolly tarafından ‘Büyük Oyun’ olarak nitelendirilmiştir. Çünkü İngiltere ile Rusya, birbinden şüphelenerek Orta Asya bölgesi üzerinde kontrolü ele geçirmek için ciddi mücadele içinde olmuşlardır. Bu iki devletin Orta Asya bölgesini ele geçirmeyle ne amaçladıkları üzerinde duracak olursak,

İngiltere, Hindistan'daki hâkimiyet ve güvenliğini korumak istiyordu. Rusya'nın Orta Asya'ya yayılmasını da kendisine ciddi bir tehlike olarak görmekteydi. Çünkü Rusya'nın çok zamanlardan beri sıcak denizlere çıkma arzusu vardı ve önce Orta Asya bölgesini ele geçirerek sonra da Hindistan'a ulaşırsa hayali gerçekleşecekti. Rusya'nın gerçekten de böyle bir niyetinin olduğunu I. Petro'nun vasiyetnamesindeki "...eğer Hindistan'ı ele geçirirsek İngiliz altınına ihtiyacımız kalmaz" cümlesinden anlamaktayız (Demirağ, 2006: 1).

İngiltere için Hindistan'ın önemli olduğunu George Curzon, doğu yarım küresine sahip olmanın vazgeçilmez simgesi olarak Hindistan'a sahip olunması gerektiğini belirtmiştir (Demirağ, 2006: 4-5). Birbiriyle mücadele eden bu iki imparatorluk ticaret alanında başarılı olmak ve hammaddeye olan ihtiyacını gidermek için koloni devletlere ihtiyaç duymaktaydılar.

Araştırmacıların çoğu 19. yüzyılda meydana gelen Rusya ile İngiltere'nin davranış ve eylemlerinde temel bir farklılık olduğu sonucuna varmışlardır. İngiltere, kuzeyden gelen tehditlere karşı 1763 yılında imzalanan Paris Antlaşması sayesinde Fransa'dan aldığı Hindistan'daki hakimiyetini ve varlığını korumaya çalıştığını söylemiştir (Sabol, 2006). Rusya ise, Fransa ile İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu desteklediği Kırım Savaşı'nda yenildikten sonra gözlerini doğuya yani Orta Asya'ya çevirmiş bulunmaktadır. Bir yandan da Orta Asya bölgesine o kadar da uzak olmayan Hindistan'da hâkimiyetini sürdüren İngiltere'nin bu bölgede etkin olabilme olasılığını yok etmeye çabalamıştır. Bundan başka Rusya, Kırım Savaşı dolayısıyla düşen prestijini ve yıkılan ekonomisini Orta Asya bölgesini ele geçirerek güçlendirecekti. Diğer önemli sebeplerden biri de üretim yapmak için gerekli ham maddelere olan ihtiyaçtır (Demirağ, 2006: 6).

İki büyük devletin mücadele alanı olan Orta Asya bölgesinde bulunan devletlerin durumu, birbiriyle kötü ilişkileri sebebiyle, bu bölgenin Rusya tarafından işgal edilmesine uygun bir ortam sağlamıştır. 16. yüzyılda Avrupalıların yeni ticaret yolları bulmaları ve denizciliğin gelişmesi Orta Asya'nın ticari önemini ortadan kaldırmıştı. Orta Asya, o zamanlar ekonomik olarak gelişmişse de tarihsel olarak göçebe kabilelerinin yurdu olarak bilinmekteydi. Ancak İpek yolunun öneminin azalmasıyla birlikte bölgenin siyasi, ekonomik ve kültürel değeri de azalmıştı (Sabol, 2009). Rusya tarafından ele geçirilmeden önce 19. yüzyılda, bölgede üç hanlık - Buhara, Hive ve

Hokand- bulunmaktadır. Üç hanlık arasındaki mücadeleler, onların Rusya'ya birlikte karşı çıkmalarını engellemiştir. Bu hanlıkların rekabet içinde yaşamaları, önceki gibi İpek yolu sayesinde gelişmiş ve birleştirici bir ticaretin olmaması onların bölünmüşlüğüne sebep olmuştur (Demirağ, Karadeli, 2006: 4).

Dietrich Geyer Rusya'nın Orta Asya'yı ele geçirmesi üzerinde durarak şöyle demektedir: "Rus yayılması, sırf sömürgecilik uğruna gerçekleştirilmemişti. Orta Asya'nın işgali, Avrupalı güçlerle rekabet ve özellikle de İngiltere ile Rusya arasındaki düşmanlık ile yakından bağlantılıydı. Orta Asya'nın önemi, işgal edilmiş toprakların taşıdığı değerden değil, fakat Avrupa meselelerinde oynadığı rolden kaynaklanmaktaydı" (Sabol, 2009).

İngiltere'nin 19. yüzyılın başında Orta Asya ile diplomatik açıdan ilgilenmeye başlaması, Hindistan ve Asya'daki sömürgelerine yönelik tehdidin gittikçe artmasıyla ilgilidir. 1807 yılında ortak Fransız-Rus kuvvetlerinin başarısızlıkla olsa bile İran'ı işgal girişimi, İngilizleri Hindistan'ı savunma politikasını ve diplomatik girişimlerini yeniden değerlendirmeye zorlamıştı. Bu yüzden, İngiltere Rus yayılmacılığına karşı Afganistan ve İran'ı kendi tarafına çekmeye çalışmıştır (Demirağ, Karadeli, 2006: 6-8). Çünkü 1801 yılında Çar 1. Paul'un Buhara ve Hive ile Hindistan'a bir askeri sefer düzenleme teşebbüsü, ama Paul'un suikasta uğraması ile bu planların gerçekleşmemesi neticesinde İngilizler, Rus yayılması hususunda daha çok endişe duymaya başlamıştır. Bu yüzden, İngilizler Tahran ile 1809 ve 1814 yıllarında iki anlaşma imzaladılar ve böylece İran'ı Hindistan'ın savunulmasında birinci hat haline getirdiler. İngiltere, Hindistan'a 270 milyon sterlinlik yatırım yapmıştı ve ürettiği malların %13'ünü burada satıyordu, yani Hindistan İngiltere için önemli bir pazardı.(Sabol, 2009: 588).

Rusya ile İngiltere'nin ikisi de Orta Asya bölgesi hakkında bilimsel ve siyasi bilgi, başka bir deyişle ticari ve askeri yollar, nüfus yapısı konularında güvenilir bilgi almak için bu bölgeye heyetler ve elçiler gönderdiler. Ayrıca, Orta Asya ile alakalı gizemleri ortaya çıkarmak için yerli araştırmacıları da kullanmaya başladılar. Örneğin, Ruslar olağanüstü yetenekli genç Kazak Çokan Velihanov'u Yedisu ile Kaşgar'a göndermişlerdir. Bu kişi 'halkının ilk modern düşünürü ve entelektüeli' olarak görülmüştür ve 1858 yılında en önemli gezisi olarak Kaşgar gezisini gerçekleştirdi, değerli bilgiler topladı.

Ticaret Rusya açısından büyük önem taşımaktaydı. Özellikle, ham ve işlenmiş pamuk 1840'ta bütün ticaretin yüzde 75'ini oluşturmaktaydı (Sabol, 2009: 592). Amerikan İç Savaşı, Rusya'nın Amerika'dan pamuk ithal etmesini durdurmuştur. Böylece pamuğa olan ihtiyacını Orta Asya sayesinde gidermek istiyordu. Rusya 1854 yılında Verniy'ı (bugünkü Alma-Ata'yı) kurmuştu. 17 Ocak 1855 yılında Isık Göl'de yaşayan Bugu kabilesinin önderi Borombay, Sarıbağış kabilesi ile sürdürülen iç savaşlardan kurtulmak için resmi olarak Rusya İmparatorluğu'na katılmıştır. Rusya için bu olay sanki gökte arananın yerde bulunması gibi olmuştur ve Orta Asya bölgesine karşı harekete geçmek için kendini hazırlayarak Isık-Göl'e askerler ve Ç. Velihanov'u göndermiştir (Osmonov, 2001: 227).

Rusya, Ağustos 1866'da Taşkent'in Rusya'nın bir parçası olduğunu ilan etmiş ve sonra da bütün Buhara'yı Haziran 1868'de teslim olarak Rusya'ya bağlı devlet haline getirmiştir. Buhara emiri yardım isteyerek İngiltere'ye mesaj göndermişti. Fakat İngiltere'nin Dış İşleri Bakanı Lord Clarendon'a Rusya'nın Dış İşleri Bakanı Gorçakov, 1869'da Heidelberg'de Rusya'nın Orta Asya'da daha ilerleme niyetinin olmadığını bildirmiştir. Bu yüzden de İngiltere Buhara emirine olumsuz cevap vermiştir (Sabol, 2009: 433). 1873 yılındaysa Rusya Hive'yi işgal etti, bundan önce İngiltere'yi yatıştırmak amacıyla, İngiltere'nin çıkarlarına saygı duyulacağını bildiren anlaşmayı imzalayarak, Afganistan ile Hindistan hakkında İngiltere'ye güvence vermişti. 1876 yılında ise Orta Asya'da bulunan diğer bir hanlık olan Hokand, Rusya tarafından Skobelev önderliğindeki bir orduyla işgal edildi (Demirağ, Karadeli, 2006: 6).

Böylece Rusya, önemli bir endüstri şehri ve Buhara, Çin, Rusya'dan gelen kervanların bulunduğu bir merkez olan Taşkent'i, ticaret ve endüstri kapasitesi açısından Orta Asya'daki üç hanlığın içinden en önemlisi olan Hokand'ı, Hazar Denizi'nin doğusundan Türkistan içlerine kadar giden ticari yolları kendi toprakları içinde bulunduran Hive'yi yönetimi altına almış ve onları kendi vassalları haline dönüştürmüştür. İngiltere, Rusya'nın bu hareketlerinin Afganistan'ın işgaline ön hazırlık olduğunu anlayarak 1878'de Kabil, Kandahar ve Gazne'ye girmiştir (Demirağ, Karadeli, 2006: 7-11).

1881'de Aşkabat'ın işgali ile Türkmenistan topraklarının batısı, 1884 yılında ise tüm Türkmenistan ve Türkistan Rusya hakimiyeti altına girmiştir. Orta Asya'da pozisyonunu sağlamlaştırmak amacıyla Rusya bütün bölgeyi kapsayacak bir demir yolu ağı kurmaya başlamıştır. 1891 ve 1903 yılları arasında Uzak Doğu'daki Trans-Sibirya

Demir Yolu, 1895'te Trans-Hazar Demir Yolu tamamlanmıştır. Orenburg ile Semerkant'ı birbirine bağlayan diğer bir demir yolu 1905'te tamamlanmıştır. Böylece Rusya ile Orta Asya toprakları arasında kesintisiz kara ulaşım yolu sağlanmıştır (Demirağ, Karadeli, 2006: 12).

Rusya tarafından İran ile Afganistan arasında bulunan Penceh'in ilhakı, İngiltere ile Rusya arasındaki gerginliği doruk noktasına ulaştırmıştır. İki devlet arasında anlaşma imzalanarak gerginlik biraz yatıştırılmıştır. Buna göre, Rusya Penceh'i elinde bulundururken, Emir'in hâkimiyetindeki diğer bölgelerde olan tüm haklarından vazgeçiyordu. Ama anlaşmaya rağmen Rusya 1891 yılında Afganistan'daki Yüksek Pamir'i işgal etmiştir (Jelavich, 1964: 115-116).

XIX. yüzyılda meydana gelen Rusya ile İngiltere arasındaki 'Büyük Oyun' ancak 1907 yılında, yani Rusya ile İngiltere'nin kendi aralarında nüfuz alanlarını ve uluslararası sınırları belirleyen bir anlaşma imzaladıkları tarihte gevşemiştir. Bu mücadele, o zamanın deniz lideri İngiltere için karada zayıf olduğundan önemli bir tehlike yaratmışsa da, Rusya açısından Kırım Savaşı'ndaki yenilgiden sonra Orta Asya bölgesine yönelmesiyle prestij ve ekonomik bakımdan güçlenme için bir gereklilik olmuştur.

2.3. SSCB döneminde Orta Asya

Orta Asya devletlerinin SSCB bünyesinde yer aldığı dönemi ele almak, bu bölgenin günümüzdeki jeopolitik durumunu incelemeye çok önemlidir. Çünkü o zamanlardaki değişikliklerin etkileri, egemenliğe ulaşmış olan Orta Asya devletlerinde şimdi bir sonuç olarak meydana gelmektedir. Örneğin, birinci olarak, 70 yıl boyunca izledikleri otoriter siyasi rejim dolayısıyla, günümüzde bazı Orta Asya devletleri kendilerini demokratik olarak ilan etmesine rağmen, onların izledikleri rejim demokrasiden daha çok otoriter rejime benzemektedir ya da başlangıçta iyi başlayıp sonra yine dönüşmektedir (Kazakistan, Kırgızistan 2010'a kadar). İkinci olarak, Sovyetler Birliği döneminde bölge devletlerinin büyük bir bütün ekonomik sistemde yer almaları onları birbirine bağımlı yapmıştır. SSCB yıkıldıktan sonra bu devletlerin ekonomilerinin ayrı ayrı kendi başına olmaları ve 70 yıl aralığında uyguladıkları planlı ekonomiden pazar ekonomisine geçmeleri ekonomik düşüşe sebep olmuştur. Bunun zorlukları günümüze kadar devam etmektedir. Üçüncü olarak, Orta Asya bölgesinde sınırları belirlenen ulusal devletler Sovyetler döneminde 1924-36 yıllarında ortaya çıkmıştır. Tam olarak belirlenmeyen ya da değişik adamlar tarafından değişik sınırların gösterilmesi hâlâ Orta

Asya'nın Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan gibi devletleri arasında anlaşmazlıklara, hatta sınır bölgelerinde yaşayan halklar arasında çatışmaların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Orta Asya toprakları farklıca belirlenmiştir¹. “Orta Asya” başka bir deyişle “Türkistan” XIX-XX yüzyıllarda kullanılan tarihî, coğrafi bir terimdir. Bu bölgeyle çoğunlukla Türk halklarının yaşadığı geniş bir bölge kastedilmiştir. Türkistan, batıda Ural'dan başlayıp doğuda Altay'a kadar, güneyde Afganistan ve İran'dan kuzeyde Rusya'nın Tomsk ve Tobol yerleşkelerine kadar uzanan bir bölgeydi. Bu bölge üçe ayrılmaktaydı: Birincisi, Batı bölgesi (Rusya'nın) – Güney Kazakistan ve Orta Asya. İkincisi, Doğu bölgesi (Çin'in) – Çin Halk Cumhuriyeti'nin Sincan Uygur Özerk bölgesi. Üçüncüsü, Güney bölgesi (Afganistan'ın) – Kuzey Afganistan'dı (Volkov, 2007: 39).

1865'te Çarlık Rusya'nın iktidarı altında bulunan Türkistan bölgesinin bir parçasına ayrı bir Türkistan adı verilmiştir. 1867'de bu bölge Türkistan general-gubernatorluğu, 1886'da ise Türkistan ili olarak resmî adlandırma yapılmıştır. Ekim devriminden ardından 1921 yılının Nisan ayında iç savaş bittikten sonra, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti içinde Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (ÖSSC) kuruldu. 1924'te Bolşeviklerin ulusal siyasetine göre Sovyet Cumhuriyeti'nde ulusal sınır belirleme süreci başlamıştır. Kurulan devletlerin temeline etnik prensip yerleştirilmiştir. 1924 yılının Eylül ayında Türkistan ÖSSC'nin Merkezi Yürütme Komitesi, Özbek, Türkmen, Kırgız (Kazak), Kara-kırgız (Kırgız) ve Tacik halklarına ulusal bir oluşum kurmalarına hak veren ‘Sınırlama’ kararını kabul etmiştir. Buna göre, Özbek ve Türkmen halklarının müttefik cumhuriyet olarak Sovyet Birliği'ne girmesine izin veriyorlardı. Kırgız ve Kazak halklarına Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin içinde özerk sovyet sosyalist cumhuriyeti kurmaya ve Taciklere Özbek SSC'si içinde özerk bölge kurmaya olanak tanımışlardır. Aralık 1929'da Tacikistan müttefik cumhuriyet olma statüsünü almıştır. (Karabaev; Podkuyko, 2004: 8).

Kırgızistan 14 Ekim 1924'te Kara-Kırgız Özerk Bölge Statüsü'nü almış, 1925'in Mayıs ayında ismi, Kırgız Özerk Bölgesi olarak değiştirilmiştir. 1 Şubat 1926'da ise Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içinde Kırgız Özerk Cumhuriyeti olmayı başarmıştır. Sonra Kırgız aydınlarının çabasıyla 30 Nisan 1929 yılında Kırgızistan'ın ilk anayasası

¹ Burada Orta Asya terimi Rusça'da kullanılan Tsentralnaya Azia (Merkezi Asya) ile aynı anlamdadır

onaylanmıştır ve 5 Aralık 1936 yılında SSCB'nin yeni anayasasına göre devletin adı, Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir (Kerimbekova, 2000: 31).

1936'da Kırgızistan ile Kazakistan'ın SSCB'de müttefik olma statüsü almasından sonra Orta Asya halklarının ulusal devletlerinin topraklarının statüsü hukuki olarak onaylanmıştır. Genel olarak devletlerin adları orada göreceli olarak çok sayıda yaşayan etniklerin adlarına uygun olmasına rağmen, başka bazı etkenler göz önünden kaçırılmıştır.

2.4. SSCB Dağıldıktan Sonra Orta Asya Devletleri

İkinci Dünya Savaşı bittikten beri uluslararası arenada varlığını sürdüren Soğuk Savaş, Aralık 1991'de SSCB'nin dağılma ilanı ile sona ermiştir. Bununla birlikte iki kutuplu dünyanın yerine çok kutuplu bir dünya ve bir SSCB'nin yerine 15 bağımsız ayrı devlet ortaya çıkmıştır. Orta Asya bölgesinin 5 devleti de bağımsızlıklarını kazanmıştı ama bu onlar için beklenilmeyen bir olaydı. Bir günde kocaman bir devlete son verilerek, 70 yıl boyunca merkez yani Moskova tarafından yönetilmeye alışan bölge devletleri ne gibi bir politika izleyeceğini bilmeyip belirsizlik içinde kalmışlardır. Böylece 1990'lardan sonra Orta Asya'da yeni jeopolitik düzen oluşmaya başlamış ve bu bölgede büyük devletlerin ilgileri sıkça çakışmaya başlamıştır.

2.4.1. Bağımsız Orta Asya Devletleri ve Onların Yeni Politika Arayışı

Orta Asya sahip olduğu topraklara göre Avrasya kıtasının merkezinde bulunan, okyanusa su akışları olmayan bir bölgedir. Orta Asya terim olarak yenice 1993'te BDT'nin devlet başkanlarının Almatı şehrindeki görüşmesinde ortaya atılmıştır ve bu bölgeye Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan gibi beş devlet girmektedir. Genel olarak, yüz ölçümü 4 milyon kilometre kare olan ve 60 milyondan fazla insan bulunan bir bölgedir (Karabaev; Podkuyko, 2004: 9). Fakat bazı bilim adamları bu terimin yanlış olduğunu söylemektedirler ve Orta Asya yerine Merkezi Avrasya terimi kullanılırsa daha doğru olacağını iddia etmektedirler. Çünkü bu bölgenin toprakları hem Asya'da hem de Avrupa'da yer almaktadır (Süyünbaev, 2005: 26).

Şimdiki Orta Asya bölgesindeki devletlerin sınırları SSCB döneminde belirlenmişse de, genel olarak bölge sınırı XIX. yüzyılda meydana gelen ‘Büyük Oyun’ sırasında iki temel oyuncu (Rusya ve İngiltere) ve ilk ikisi kadar aktif olmayan üçüncü bir oyuncu (Çin) arasında bölünmüştür, başka bir deyişle Rusya ile Çin ve Rusya ile İngiltere arasında anlaşmalar yapılarak sınırlar belirlenmiştir. Belirtilmesi gereken önemli nokta yerel halk bu sürece hiç katılmamıştır (İmanaliev, 2008: 23).

SSCB’nin dağılması ve iki kutuplu dünyanın ortadan kalkması, birçok belirsizliklere yol açmıştır. Meydana çıkan yeni devletler dünya üzerinde yankı yaratmıştır ve egemenliklerini aldıktan sonra küresel dünyada deneme ve yanlışlıklarını düzeltme yoluyla kendi yerlerini aramaya başlamışlardır (Nazarbaev, 2003: 183-184). Tabii ki bu devletlerin ekonomik açıdan zengin doğal kaynaklara sahip olmaları güçlü kapitalist ülkelerin dikkatini çekmiştir. 1991’e kadar Sovyetler Birliği gibi dünyanın en büyük devletlerinden birine ait olan Orta Asya bölgesinin devletleri ile hiç kimse ilgilenmemiştir. 1990’ların başlarında bu devletin yıkılması, başka güçlü devletler için bu bölgeyi daha iyi tanıyabilme imkânlarını doğurmuştur (Volkov, 2007: 38).

Yukarıda anlatıldığı gibi “Bir bölge olarak Orta Asya bir bakıma yapay oluşumdur. Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla ortaya çıkan Türk cumhuriyetleri, dünya üzerinde değişik etkilere sebep olmuştur. Orta Asya cumhuriyetleri Sovyet boyunduruğundan kurtulduklarında, birçok politikacı ve entelektüeller, bir gün bu devletlerin birleşerek bölgesel güç haline gelebilecek bir Türkistan oluşturabileceğini düşünmüşlerdi.” (Ülkü, 2002: 179-184).

1990’ların başında Rusya, Orta Asya devletlerini kendisi için bir yük olarak görmüştür. Ama Rusya, Batı’ya yakınlaşma çabasının başarısız olmasından sonra dikkatini yeniden bu bölge devletlerine çevirmiş bulunmaktadır. Günümüzde Rusya, Sovyet ardılı ülkeleri birleştirme rolünü üstlenmiştir ve bununla birlikte bölgede siyasi, ekonomik ve askerî lider olma arzusundadır (Süyünbaev, 2004: 46). Bunların bir uzantısı olarak Kollektif Güvenlik İşbirliği Teşkilatı askerî, Avrasya Ekonomik Topluluğu ekonomik, ŞİÖ siyasi mecrada faaliyet yürütmüştür. Güvenlik meselesinde bölge devletleriyle birlik oluşturmada Rusya önder rol üstlenmiştir. Bütün Orta Asya bölgesi ve bu bölgenin bir devleti olarak Kırgızistan Rusya için bir arka kapı olması dolayısıyla güvenlik konusunda önemlidir. Dolayısıyla Rusya, Bişkek’e yakın Kant’ta bir askeri üs bulundurmaktadır.

Rejimlerini korumak amacıyla bölge liderleri akrabalık ve kabilecilik temeline dayanan özel grupları iktidara getirmişlerdir. Bu gruptaki insanlara siyasi ve ekonomik alanlarda ayrıcalıklar verilmiştir ve aynı zamanda onlar devlet başkanlarına her türlü desteği sağlamışlardır. Orta Asya devletlerinin dış politikalarının oluşumundaki diğer bir önemli rol oynayan unsurlar örgütlenmiş suç, radikal İslami hareketler, terörizm, Afganistan'daki istikrarsızlık, yasadışı göç gibi güvenlik sorunlarıydı (Efegil, 2009: 63). Bir devletin istikrarını diğer komşu devletlerdeki durum dolaylı olsa bile etkilemektedir. Bu yüzden bütün bölgedeki istikrar her bir Orta Asya devleti için önemlidir.

Orta Asya devletleri bağımsızlıklarını kazandıkları yılların başında demokratikleşmeye eğilimli olmasına rağmen, kendi rejimlerini koruyarak iktidarlarını daha da uzatmak isteyen liderleri yüzünden otoriter devletlere dönüşmüştür. Üstelik birleşerek yani entegre olarak güçlü devletlerden biri olabilecekleri yerde birbirleriyle bir takım problemler yaşamaktadırlar.

2.4.2. Orta Asya'da Yeni Düzen

SSCB'nin yıkılması, dolayısıyla Soğuk Savaş dengesinin ortadan kalkması, Orta Asya'da peyda olan boşluğu doldurmak için pek çok güçlü ve gelişmiş aktörün bölgedeki çıkarlarının çatışmasına sebep olmuştur. 1922'den 1990'lara kadar SSCB'nin bünyesinde bulunan Orta Asya devletleri hiçbir dış gücün dikkatini çekmemiştir. Soğuk Savaşın sona ermesiyle zengin enerji kaynaklarına ve önemli jeopolitik konuma sahip olan bu bölgenin jeopolitik ve jeoekonomik önemi artmıştır. Açıklarsak, Kazakistan ile Türkmenistan büyük enerji, Özbekistan doğal gaz kaynaklarına sahiptir. Orta Asya, dünyada Pers körfezinden ve Rusya'dan sonra petrol ve doğal gaz kaynaklarının zengiliği hususunda üçüncü sıradaki bölgedir. Kırgızistan ile Tacikistan ise günümüzde önemi gün geçtikçe artmakta olan zengin su kaynaklarına sahiptir. Ama ne var ki, bölge devletlerinin tarım sektöründe önemli rol oynayan bu iki devletin suları ülke refahı için katkı sağlayabilecek konumda değildir.

Dünya sahnesinde kendi yerini aramakta olan bölge devletlerinin özdeşliğinde ulusalcılığın, pantürkizmin, laikliğin, batıcılığın, panislamcılığın, sovyet komünizminin, avrasyacılığın vesair unsurların karmakarışık simge ve fikirleri dolaşmaktadır. Bu durumun, bölgede siyasi, stratejik oyunların gerçekleşmesine olanak sağladığı söylenmektedir. Klasik jeopolitikçiler, devletin egemenlik probleminin doğrudan

doğruya devletin jeopolitik bağımsızlığı ve kendi kendine yeterliliğinden etkilendiğini vurgulamaktadırlar (Volkov, 2007: 40-41).

Orta Asya bölgesinin önemini vurgulayan diğer bir faktör de onun sınırdış olduğu komşularıdır. Denize çıkışı olmayan bu bölge batısından Orta Doğu, kuzeyinden Rusya, doğusundan Çin ve güneyinden Afganistan ile sınırdış bulunmaktadır. Bu komşularının çeşitliliğinden dolayı Orta Asya bölgesi asırlardan beri değişik etnik, din ve kültürlerden etkilenmektedir. Fakat dünyadaki büyük güçlerin dikkatini çeken doğal kaynaklarına rağmen, Orta Asya devletleri genel olarak, hâlâ yüksek fakirlik düzeyinde, siyasi baskı altında ve İslam köktenciliğini barındırarak varlığını sürdürmektedir (Atal, 2003: 1).

Şimdiki Orta Asya'nın pek çok kültürel, siyasi ve ekonomik projelerin çakıştığı alan olduğu açık olarak görünmektedir. Örnek olarak bölge devletlerinin üye olduğu örgütleri ele alırsak onlar hem post Sovyet topraklarına (BDT, KGAÖ), hem Avrupa'ya (AGİT), hem İslam dünyasına (İslam Konferansı, Ekonomik İşbirliği Örgütü) girmektedirler ve hem de özel Avrasya projelerine dahil olmaktadır (Avrasya Ekonomik Birliği, Şanhay İşbirliği Örgütü) (Volkov, 2007: 39).

Bölge devletleri bağımsızlıklarını yeni kazandıklarında, bölgede İslam devletlerinden büyük para, literatür ve müslüman dininin değişik akımlarından değişik temsilcilerin akışını gözlemlemek mümkündür. Bölgedeki fakirler ile zenginler arasındaki büyük bir fark, zayıf ekonomik durum, siyasi baskı İslam köktenciliğinin bölgede hızlı yayılmasına sebep olmuştur. Bölgede, Özbekistan'ın İslami Hareketi (İMU), Hizb-ut-Tahrir gibi toplulukları destekleyenlerin sayısı da fazladır (Atal, 2003: 3).

Orta Asya bölgesi jeostratejik önemi dolayısıyla ABD, Rusya, Çin, İran, Türkiye, Pakistan, Suudi Arabistan ve Hindistan gibi devletlerin dikkatini çekmektedir. Genel olarak büyük güçlerin Orta Asya devletlerine yönelik ilgisi bölge devletlerini geliştirmek amacıyla değil jeopolitik endişelerden dolayı meydana gelmektedir (Fritz, 2007) . Üstelik bu bölgede 'Yeni Büyük Oyunun' oynanmakta olduğu söylenmekte ve Orta Asya devletleri de bu oyunun sahnesini oluşturmaktadır.

Çin

Çin'in Orta Asya bölgesine yaklaşık 2 asırdan sonra yine dönmesi, bölge devletleri için ABD'nin bölgeye girmesinden daha önemlidir. ABD'nin bölgeye olan ilgisi geçerlidir,

bunun yanısıra Çin'in ilgisi ise coğrafi bakımdan yakın olması, tarihi geçmiş ve kendi güvenliği dolayısıyla daha sabittir (Lo, 2008: 35-63).

Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile aynı sınırı paylaşan Sincan Özerk Bölgesinin güvenliği bakımından Orta Asya bölgesine özel bir önem vermektedir. Çünkü Sincan'da diğer Orta Asya halkları gibi Türk kökenli, genellikle müslüman olan Uygurlar yaşamaktadır. Çin, Kırgızistan ile Özbekistan'a 1999 yılında meydana gelen Batken olaylarından başlayarak büyümekte olan İMU faaliyetlerine karşı mücadele etmek için askeri yardım vermiştir. Çünkü İMU, Uygur separatistlerini de yetiştirmekte olduğu açıklanmıştır (Atal, 2003: 8-10).

Çin'i Orta Asya devletleri ile bir araya getiren diğer bir sorun da sınır ihtilafı yüzünden ortaya çıkan gerilim olmuştur. Bu sorunu çözmek amacıyla 1996'da Çin önyak olarak Rusya, Tacikistan, Kazakistan ve Kırgızistan'ın katılımıyla Şanhay Beşlisini kurmuştur. Bu grup bölgedeki güvenlik ve ekonomiye ilişkin alanlarda işbirliği yapmak ve köktencilik, Afganistan'dan uyuşturucu taşınması gibi tehlikelere karşı toplu olarak mücadele etmeyi amaçlamaktadır (Atal, 2003: 10). Önceleri bir uluslararası forum olarak var olan Şanhay Beşlisi sonra örgüt olarak kurulacak ŞİÖ'nün bir temeli olmuştur.

Ahmad Rashid, Çin'in Orta Asya bölgesinde, diğer büyük devletler Rusya ve ABD ile Taliban ve al Qaeda'ya karşı işbirliği yapmasının geçerli olduğunu söylemektedir. Eğer al Qaeda'dan gelen tehdit yok olursa ABD'nin bu bölgede bulunması Çin'i rahatsız edecek. Çin, Rusya gibi ABD'nin bölgedeki konumunu dengelemektedir ve batı bölgesinin güvenliği bakımından Rusya ve Orta Asya ile sıkı bağ kurmaya büyük ilgi duymaktadır.

Rusya

Orta Asya bölgesinin jeopolitik özelliği avantajlarla birlikte ciddi sorunları da yaratmaktadır. Bölgede ulaşım ağlarının gelişmemiş olması dolayısıyla dünya pazarlarına çıkamayan bol doğal kaynaklar kapalı bölge içinde kalmaktadır. Maalesef ulaşım yollarını, petrol ve gaz ağlarını kurmayı öngören teşebbüsler çok olmasına rağmen bunlar sadece proje düzeyinde kalmaktadır. Belirtilmesi gereken diğer bir nokta bölge devletlerinin ekonomik ve ulaşım ağları bakımından Rusya'ya bağımlılığı devam etmektedir (Volkov, 2007: 71).

Rusya, Çin ve ABD'ye nispeten Orta Asya devletleriyle daha sıkı ilişkiler bulunduran bir devlettir. Çünkü emperyalist tarzla olsa bile 100 yıldan fazla bu bölgeyi yönetmiş bulunmaktadır. Günümüzde ise Orta Asya devletlerinde hâlâ Rus azınlıkları bulunmakta ve aynı zamanda Rusya'da da milyonlarca Orta Asyalı çalışmaktadır. Örneğin, Kırgızistan'ın Rusya ile sıkı askeri ilişkileri bulunmaktadır. Etkili sayıda Rus azınlık bulunduran Kazakistan ise Rusya ile sıkı ekonomik ve askerî ilişki içerisinde. Özbekistan, İslami köktenciliğin yayılmasını önleme bakımından Rusya ile aynı tarafı tutmaktadır. Fakat 2005'te meydana gelen Andican olayından önce Özbekistan'ın Başkanı Karimov bölgede lider olma arzusuyla Rusya'dan daha bağımsız olmaya çaba harcamış ve ABD ile yakın ilişki kurmuştur (Atal, 2003: 6-7).

11 Eylül 2001 olayından sonra Orta Asya bölgesinde ciddi değişiklikler meydana gelmiştir. Çünkü Afganistan'da bulunan teröristler ile mücadele etmek için ABD, Orta Asya devletlerine askerî üslerini yerleştirmeye başlamıştır. Rusya başlangıçta buna karşı çıkmamıştı. Çünkü kendisi için de bir tehdit olan terörist güçlere karşı yalnız savaşamayacağını anlamaktaydı. Fakat sonra ABD'nin bölgede daha etkin olmaya başlaması Rusya'yı gerçekten endişelendirmiştir. Günümüzde Rusya, bir taraftan kendisinin tam bir egemen olduğu 9 Eylül öncesindeki konumunu arzulamaktadır. Çünkü o zamanlar Rusya ile ilişkisinin kötüleşmesini istemeyen Çin vardı ve Batı dünyası özellikle ABD, Orta Asya bölgesiyle fazla ilgilenmemekteydi. Ama diğer taraftan da bu hayalin gerçekleşmeyeceğini anlamakta ve aktif olarak kendi pragmatik politikasını uygulamaktadır. Rusya, Orta Asya ile Sovyetlerden kalan eski bağlarını yeniden güçlendirmek amacıyla askerî ve ekonomik bakımdan işbirliği yapmaktadır. Örneğin Rusya'nın enerji şirketleri de bölgede büyük yatırımlar yapmaktadır (Lo, 2008: 69).

ABD

ABD, SSCB yıkıldıktan sonra uluslararası alanda bir süper güç haline gelmiştir ve dolayısıyla dünya tek kutuplu olarak betimlenmeye başlamıştır. Ama zamanla yeni güçler ortaya çıktı ve günümüzde dünyamız için çok kutuplu diyebiliriz. ABD, Orta Asya devletleri bağımsızlıklarını yeni kazandıklarında bu devletlerin egemenliklerini korumayı, terörizm ve uyuşturucu taşımacılığı ile mücadele etmeyi, bölgede demokrasi ve reformları teşvik etmeyi amaçlamıştır. Bununla birlikte bölgedeki enerji kaynaklarının geliştirilmesinin Rusya ya da İran tarafından monopolleşmesini

engellemeye önem vermiştir ve Orta Asya bölgesini Pers körfezine bir alternatif olarak görmüştür (Atal, 2003: 14-15).

2.4.3. Kırgızistan'ın Jeopolitik Konumu

Kırgız Cumhuriyeti, SSCB'nin dağılmasıyla 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını kazanmıştır. Coğrafi bakımdan Kırgızistan dünya okyanuslarından uzakta (1700 kilometreden 6530 kilometreye kadar), Avrasya kıtasının merkezinde bulunan bir ülkedir. Kuzeyden güneye doğru 453,9 kilometre, batıdan doğuya doğru 925 kilometre, yüzölçümü ise 198,5 bin kilometre karedir ve yaklaşık olarak Portekiz, Hollanda, Belçika, İsviçre topraklarının toplamına eşittir (Süyünbaev, 2004a). Bununla birlikte Kırgızistan Orta Asya topraklarının % 5'ni, nüfusu bölge halkının % 9' nu, Gayrisafi Yurtiçi Hasılası bölge devletlerinkinin toplamının % 6,5'ni oluşturmaktadır. Ülke topraklarının % 4,2'sinde ormanlar, % 4,4'ünde sular bulunmaktadır. Kırgızistan'ın komşu ülkelerle sınırı 3878 kilometredir ve Çin ile – 858 km, Kazakistan ile – 1051 km, Tacikistan ile 870 km ve Özbekistan ile – 1099 kilometredir (Süyünbaev, 2004a).

Kırgızistan Tyan Şan dağlarının batısında yer alıyor ve bu dağ sisteminin doğusunun büyük bir kısmında ise dünyanın ikinci ekonomisi ve bir milyarlardan fazla nüfusa sahip Çin bulunmaktadır. Ülkede ortalama rakım 2750 metredir. Bununla birlikte toprağının % 94,2'si deniz seviyesinden 1000 metre yüksekliğin üzerindedir (Süyünbaev, 2004). Başka bir deyişle bu Kırgızistan'ın dağlık bir ülke olduğunu kanıtlamaktadır. Eski çağlarda dağlarla çevrilmiş olan ülkeler düşmanlar tarafından yapılabilecek saldırılara zorluklar yarattığı için güvenlik bakımından avantajlı ülkeler olmuşlardır. Ama yaşadığımız XXI. yüzyılda artık dünya tamamen değişmiştir, bununla birlikte öncelikler de değişmiş ve yeni şartlar ortaya çıkmıştır. Günümüzde, tabii ki, dağlık ülke olmanın kendi avantajları bulunmaktadır, ama Kırgızistan gibi askerî, ekonomik kapasitesi zayıf ülke için, ulaşılması zor olan dağlar devlet kontrolünden yoksun olmaktadır.

Özellikle, sınır bölgelerinde bulunan Kırgızistan dağları sınır nöbetçileri tarafından yeteri kadar korunmayıp yasa dışı insan ve mal geçişlerine, üstelik bazen ekstremist güçlerinin gizlenmesine ve silah dağıtımına uygun bir ortam sağlamaktadır. 1999'da Batken bölgesinde, Özbekistan'ın İslamist Hareketine mensup olan silahlı militanların Tacikistan'dan Kırgızistan toprakları üzerinden Özbekistan'a geçiş istemesinden dolayı ortaya çıkan silahlı çatışma buna iyi bir örnek olmaktadır. Belirlenmesi gereken bir

nokta, bu olaydan sonra Kırgızistan askerî kapasitesinin ne kadar düşük olduğunu anlamıştır ve bu olay devlet adamlarını güvenlik konusunda yeni tedbirler almaya sevk etmiştir. Başka bir deyişle, Kırgızistan için güvenlik sorunlarını çözmek hususunda, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ), Şanhay İşbirliği Örgütü (SİÖ) gibi örgütlerin ve güvenliği sağlayabilecek, askerî kapasitesi güçlü Rusya, ABD, Çin gibi devletlerin önemi artmıştır. Günümüzde, Kırgızistan'ın bu büyük devletlerin hepsiyle yakın ilişki kurmaya çalışmasının ana sebebi de budur.

Kırgızistan'ın sahip olduğu dağların diğer bir dezavantajı da ülkeyi dış dünyadan izole ederek jeoekonomik bakımdan zayıflatmasıdır. Bu konuda Kırgız Milli Üniversitesi'nin doçenti M. Süyünbaev şunları söylemektedir: “Dağlar sadece dış dünyayla değil aynı zamanda kendi toprağı içinde bulunan yerleşim merkezlerinin aralarındaki iletişimi de zorlaştırmaktadır. Bu ise ülke içi bölgelerin yönetiminin etkinliğini azaltmaktadır. Orta Çağ Avrupasını feodalların bölünmüşlüğü geriye sürüklemişse, çağdaş Kırgızistan'ı da coğrafi bölünmüşlük geriye sürüklemektedir. Böylece izolasyon, dezenteğrasyona ve gerilemeye sebep olmaktadır. Çünkü Kırgızistan günümüzde güney ve kuzey bölgelerini birleştiren yalnızca tek bir ulaşım yoluna sahiptir. Sonuç olarak feodal Avrupa'nın XIX. yüzyılda siyasi bölünmüşlüğü yenmesi gerektiyse, XXI. yüzyılda da Kırgızistan'ın jeopolitik bakımdan bölünmüşlüğünü yenmesi gerekmektedir” (Süyünbaev, 2004b).

Kırgızistan büyük bölgelerin 4 sistemiyle sınırdaş durumdadır: Rus (Avrasya), İslam, Batı ve Çin. Bunlardan Rus sistemi diğerlerine göre Kırgızistan'a yenilenme ve daha yüksek seviyede kültür ve eğitim almaya imkân sağlamıştır. İslam modeli Kırgızistan için uygun değil ve perspektifsizdir. Çin sistemine yaklaşmak demek onun insan okyanusunda kaybolmak demektir (Süyünbaev, 2004b). Bu görüş genel olarak doğru olmasına rağmen bazı tartışılması gereken noktaları bulunmaktadır. Evet, Sovyet döneminin Kırgızistan için bir takım negatif yönleri olsa bile, Bolşevik devriminden önce göçebe yaşam tarzında kabile olarak yaşayan Kırgızlara, Rus yönetiminin kültür, eğitim seviyesini yükseltmede ve yenilenmede etkisi olumlu olmuştur. Ama günümüzde Kırgızistan'da özellikle genç kuşaklar arasında İslama doğru şiddetli bir eğilim gözlenmektedir.

M. Süyünbaev, Merkezi Avrasya BDT'nin üye ülkeleri ile Asya-Pasifik Bölgesi arasında bir tampon bölge durumunda olduğunu ve Kırgızistan'ın bu tampon bölgenin

bir parçası olarak tarafların ikisinde de ortaya çıkan eğilimlere esnek davranması gerektiğini söylemektedir. Başka bir deyişle Kırgızistan için Kuzey Batı (BDT) ile Güney Doğu (Asya-Pasifik Bölgesi) arasında en uygun hareket olarak denge sağlaması gerektiğini eklemektedir. Merkezi Avrasya’da ekonomik gelişmeyi destekleyen Rusya ile Çin buradaki istikrara ve güvenliğin sağlanmasına ve korunmasına da önem verecektir. Örneğin, Moskova, Tacikistan ve Özbekistan’ın Afganistan ile sınır bölgelerindeki, Pekin ise Kırgızistan ile aynı sınırı paylaşan Sincan Uygur Otonom Bölgesi’nin siyasi bakımdan en istikrarsız kısmı olan Kaşgar’daki istikrarı korumaya çalışacaktır. Bu yüzden, Kırgızistan ile aynı sınırı paylaşan yakın komşusu Çin ve 70 yıldır aynı devlet çatısında bulunan, ağabey rolündeki Rusya için Kırgızistan’ın ve genel olarak Orta Asya devletlerinin istikrarı buralarda meydana gelebilecek negatif gelişmelerin etrafına sıçrayabilme olasılığından dolayı çok önemlidir (Süyünbaev, 2004b).

Jeopolitikte önemli olan sınır konusuna gelirsek Kırgızistan’ın kuzeyinde siyasi alanda dostça davranan Kazakistan, güneyinde tam istikrar içinde bulunmayan Tacikistan, Afganistan, Kaşmir ve Sincan, doğusunda ise önemli askeri ve demografik potansiyele sahip olan Çin ve batısında kalabalık insan faktörüne sahip Özbekistan bulunmaktadır. Saydığımız devletler dolaylı ya da dolaysız olarak Kırgızistan’ı herhangi bir yönde etkilemektedir. Bazı komşuları ile ilişkilerinde toprak anlaşmazlığı, mal mübadelesinin azaltılması, sınır bölgesindeki yerel halk arasında çatışma gibi bir takım problemler yer almaktadır.

Sınır konusunda, Kırgızistan komşuları Kazakistan ve Çinle halk arasında şiddetli tepki olmasına rağmen anlaşmış ve sınırları belirlemiştir. Özellikle Çin ile sınırlar belirlenirken Üzöngü-Kuuş’un Çin’e gitmesi 17 Mart 2002 yılında meydana gelen Aksı olayına sebep olmuştur. Akaev’in hükümeti Üzöngü-Kuuş’un Çin’e gitmesine karşı çıkan milletvekili Beknazarov’u, geçmişte görevini kötüye kullandığı bahanesiyle hapse attığında Aksı halkı onun serbest bırakılmasını talep ederek Üzöngü-Kuuş’un Çin’e verilmesine karşı mitinge çıkmıştır. Polis ile halk arasındaki çatışmadan dolayı 6 kişi vefat etmiştir (Kırgız Cumhuriyeti’nin Kamusal Televizyon ve Radyo Kanalı (KTRK), 2012). Sonuç olarak 2005 yılında Akaev’in görevinden ayrılmasının ana sebeplerinin biri de Aksı olayı olmuştur (Jeenbekov, 2012).

Tabii ki, Üzöngü-Kuuş'un Çin'e gitmesine halkın karşı çıkması doğal bir olgudur. Bununla Kırgız vatandaşları ülkesinin kaderi konusunda kayıtsız olmadığını göstermişlerdir. Fakat belki Kırgızistan'ın Özbekistan ve Tacikistan ile hala belirsizlik içinde bulunan, sık sık devletler arasında gerginliğe sebep olan sınırlarıyla karşılaştırınca, dünyanın güçlü devletlerinin biri olan Çin ile belirli bir sınırın bulunması Kırgızistan'ın geleceği için daha iyi midir sorusu ortaya çıkmaktadır.

Kırgızistan için sınırların belirlenmesinin büyük bir probleme dönüştüğü ülke Özbekistan'dır. 1999'da Kırgızistan ve Özbekistan'ın Fergana vadisindeki sınır problemi iki devlet arasındaki gerginliğe ve sınır yakınlarında yaşayan halk için acı bir gerçeğe sebep olmuştur. Bilim adamlarının çoğunluğu, yaklaşık 70 yıl önce Sovyetler Birliği'nin 1924-1936 yılları arasında sınırları ulusal özelliğe göre belirleme politikasının ve Sovyetler yıkıldıktan sonra Orta Asya devletlerinin ayrı ayrı ve değişik makroekonomik politika izlemesinin çatışmayı kaçınılmaz hâle getirdiğini söylemektedir.

10 milyondan fazla değişik asıllı insanların yaşadığı kocaman ve verimli Fergana vadisi XIX. yüzyılın ortalarında Rusya tarafından ele geçirilmiştir. Bu vadi 1924-1936 yılları arasında Kırgız, Özbek ve Tacik Sovyet Sosyalist devletleri arasında sınırlar belirlenerek bölünmüştür. Bilim adamlarının çoğunluğu tarafından, bu üç devletin Sovyetler Birliği'nin kurucularının "böl ve yönet" politikasının bir sonucu olarak tesadüfen ortaya çıkan devletler olduğu ileri sürülmektedir. Ama Akiner gibi bazı bilim adamları bu görüşlere katılmayıp yeni devletler arasındaki çatışmaların önceleri de olagelmiş kabileler ve etnikler arasındaki çatışmaların devamı olduğunu söylemektedir (Megoran, 2004). Megoran, Fergana vadisinin sınırları belirlenirken, harita çizenlerin bir gün bu sınırların egemen devletleri böleceğini düşünmelerinin gerçeğe yakın olmadığını, aksine ulusal duyguların tamamen giderilmesi taraftarları olduklarını ileri sürmektedir. Çünkü Sovyet Birliği gaz, sulama, transpor sistemlerini üye devletler arasında birbirlerine bağımlı olarak kurmuştur. Sınır belirleme komisyonu 1920 ve 1950'lerde değişik sınırları gösteren değişik haritaları bırakarak işini tamamlamamışlardır.

Fakat Sovyetler Birliğinin belirlediği sınırların etkileri devletin yıkılmasıyla hemen hissedilmemiştir. Ancak 1999 yılında durum değişiklik göstermektedir. Çünkü 1998'in ikinci yarısında Özbekistan, sınırları üzerinde kontrolü güçleştirmeye başlamıştır.

Üstelik Fergana sınırlarında 2 metre yükseklikte dikenli teller koymuş ve mayınlar yerleştirmiştir. Bu faaliyetler Özbekistan'ın Kırgızistan'a ait 10 bin hektardan fazla yeri kendi toprağına kattığı suçlamasına neden olmuştur. Bununla birlikte doğal kaynakların kullanımını konusunda anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Kırgızistan'ın Özbekistan'a gaz bağımlılığı vardır ve Özbekistan kış aylarında Kırgız hükümeti gaz parasını ödeyemediğinde gazı kapatmaktadır.

Kırgızistan'ın Jeoekonomik Konumu

Kırgızistan Kazakistan'ın daha gelişmiş kısmı ile Özbekistan, Tacikistan ve Çin'in geri kalmış kısımlarıyla sınırdaş bulunmaktadır. Böylece Kırgızistan'ın Çüy bölgesinin göreceli olarak daha gelişmiş olması Kazakistan'ın etkisinden dolayıdır. Eğer genel olarak Orta Asya bölgesini ele alacak olursak, bu bölge Rusya'nın, Çin'in, İran'ın ve Afganistan'ın daha geri kalmış bölgeleriyle sınırlarını paylaşmaktadır. Fakirliğin çemberinde (ortamında) zengin olmak çok zordur (Megoran, 2004).

2.4.4. Kırgızistan'ın Komşu Devletler ile İlişkisi

Kırgızistan'ın Özbekistan'a gaz bağımlılığı bulunmaktadır. Özbekistan'ın ise tarım sektöründe, özellikle pamuk yetiştirmede Kırgızistan'dan kaynaklanan akarsulara ihtiyacı fazladır. Fakat bu devlet, kendisinin Kırgızistan'a karşı kullandığı gaz ile manipüle etme gibi engellerle karşılaşmadan Kırgızistan sularını rahatça kullanmaktadır.

Bundan başka Özbekistan'ın kendisini bir zamanlar bütün bölgeyi yöneten Timur'un kurduğu devletin mirasçısı olarak görmesi ve bunun bir sonucu olarak bölgede lider olma arzusu diğer komşu devletleri rahatsız etmektedir. Özbekistan Orta Asya devletlerinin hepsi ile sınırdaş olan ve onların hepsinde azınlık bulunduran bir devlettir (Megoran, 2004).

Egemenliğe ulaştığından beri Özbekistan'ın uluslararası hukuku ihlal ederek ve tek taraflı olarak sınır problemlerini çözme hareketi Kırgızistan ile bu devlet arasında bir gerginliğe sebep olmaktadır. Sınırları belirleme konusunu hep uzatması da Kırgızistan'ın güney bölgesinde Özbek subjelerinin yayılmasına sebep olmaktadır (Megoran, 2004).

Kazakistan'ın güney bölgesindeki su ve elektrik yetersizliği bu devlet için Kırgızistan'ın önemini arttırabilecektir. SSCB dağıldıktan sonra Kırgızistan'ın komşu devletler arasında daha az problem yaşadığı devlet Kazakistan olmaktadır. Zaman zaman meydana gelen su ve gümrüğü kapatma gibi meselelere rağmen Kırgızistan ile Kazakistan arasında dostça ilişkiler devam etmektedir. Son zamanlarda Kazakistan iş savaşının sonuçları ve yıkılmış ekonomi engel olmaktadır. Tacikistan'ın Kırgızistan gibi dağlık ülke olmasının ve Özbekistan ve Afganistan ile sınır bulundurmasının Duşanbe'yi zayıflatmakta olduğu söylenmektedir (Suyunbaev, 2004c). Buna rağmen bu devletin Kırgızistan'ın güney bölgeleriyle ticari-ekonomik ilişkileri çok zamandan beri süregelmektedir. Ama ne var ki, Tacikistan'dan Kırgız topraklarına günümüzde uyuşturucu ve silah götürülmektedir ve bu iki devlet arasındaki ilişkiyi kötü yönde etkilemektedir. Bundan başka bu iki devlet arasında sınır ve akarsuyu kullanma konusunda problemler yaşanmaktadır. Belirlenmesi gereken diğer bir nokta Tacikistan'ın da Kırgızistan gibi bol akarsulara sahip olması ve ikisinin de bölge içinde diğer devletler karşısında gelişmişlik seviyesinin düşük olmasıdır.

Çin'in Kırgızistan'a Etkisi

Kırgızistan'ın diğer bir komşusu günümüzde ekonomik bir deve dönüşmüş olan Çin'dir. Ekonomisi hızlı bir biçimde gelişmekte olan Çin'in etrafındaki devletleri etkilemekte olduğu kuşkusuzdur. Çin gibi dünya ekonomisinin yükselen yıldızına komşu olan Kırgızistan, Çin'in ekonomik büyümesinden ve ticari kapasitesinden olumlu etkilenmektedir.

Kırgızistan'ın, genel olarak Orta Asya bölgesinin denizlere çıkışı olmayan bir kara bölgesi olduğuna yukarıda değinilmiştir. Yakıncı zamanlara kadar bir ülkenin denize çıkışının olmaması bir dezavantaj olarak sayılmıştır. Hâlbuki son zamanlarda Çin, Rusya, Orta Asya ve özellikle Kazakistan çerçevesinde uluslararası pazarların aktif olarak gelişmesi, duruma yeniden bakma zorunluluğu yaratmaktadır. Çünkü günümüzde bir ülkenin ekonomik yönden başarılı olarak gelişmesi için o ülkenin uluslararası düzeydeki büyük pazarlara ve uluslararası ulaşım yollarına yakın olması, denize çıkışın olup olmamasından daha önemli hale gelmiştir (Bobuşev, 2006). Bununla birlikte XX. yüzyılda teknolojinin gelişmesiyle kara yollarının deniz yollarından önemi daha artmıştır.

Dolayısıyla ekonomisi hızlı bir biçimde büyümekte olan Çin ile uzun bir sınıra sahip olması, Kırgızistan'ın jeopolitik ve jeoekonomik konumunun önemini arttırmaktadır. Çünkü Çin ile yakın komşuluk Kırgızistan için, üstelik bütün Orta Asya bölgesi için önemli olan uluslararası ticaretin geliştirilip genişletilmesi için büyük olanak sağlayacaktır.

Çin, Kırgızistan ve Özbekistan toprakları üzerinde demir yolu kurmaya çok ilgi duymaktadır. Eğer bu ulaşım yolu kurulursa Çin'den Avrupa'ya doğru daha kısa yol bulunmuş olacak ve malların taşınmasında daha az zaman harcanacaktır. 1998'de Kırgızistan'ın DTÖ'ye girmesi ile Çin'den gelen ucuz ve değişik malların eski Sovyet cumhuriyetlerine aktarılmasında Kırgızistan bir ana koridora dönüşmüştür (Riklton, 2009). Orta Asya'nın en büyük pazarı olan "Dordoy" Kırgızistan'da bulunmaktadır ve buradaki mallar çoğunlukla Çin'den gelen mallardır. 1996 yılında Çin tarafından 'İpek Yolunun Yeniden Canlandırılması' projesi ileri sürülmüştür ve Çin-Kırgızistan-Özbekistan doğrultusunda 300 km'lik bir demir yolu projesi hazırlanmıştır. Bu demir yolu Çin'in Sincan-Uygur Özerk Bölgesinin Kaşgar şehrinden başlayarak Kırgızistan toprakları ile Özbekistan'ın Andican şehrine kadar kurulacaktır. Andican'da Özbekistan'ın var olan demir yolları ile birleşerek Avrupa'ya doğru gidecektir (Riklton, 2009).

Eski devlet adamı Osmonakun İbraimov, Kırgızistan'ın güneyi ile kuzeyini birleştiren, büyük dağlar üzerinden geçen sadece bir araba yolunun var olduğunu belirterek denize çıkışı olmayan Kırgızistan için Çin tarafından kurulacak demir yolunun özgün bir liman olacağını ve Kırgızistan'ın dünya pazarına çıkışını sağlayacağını söylemektedir. XXI. yüzyılda ürettiği malları dünya pazarlarına ulaştırması için Pekin'in kara üzerinden ihracat yollarına ihtiyaç duymakta ve Orta Asya bölgesinde güvenilir ticaret koridorlarının öncelik kazanmakta olduğunu, Yeni Zelanda'nın Viktorya Üniversitesi'nin Çin konusunda uzman adamı Marc Lanteigne belirtmektedir ve şöyle demektedir: "Kırgızistan doğal kaynaklara o kadar zengin nispette sahip değildir, ama onun en iyi olabilecek bir avantajı bulunmaktadır: Kırgızistan Çin'in Avrupa'ya sunabilecek değişik İpek Yolu projelerinin potansiyel kavşağı olabilir".

Kırgızistan için Başarılı Devletlerle Entege Olmak bir Zorunluluktur

Genel olarak Orta Asya bölgesinin, onun içinde Kırgızistan'ın da transit yolu olabilme gibi jeopolitik avantajı ile birlikte bir takım dezavantajları da bulunmaktadır. Bölgenin

kapalı coğrafi durumu başka bir deyişle denize çıkışı olmaması jeoekonomik bakımdan bu bölgeyi zayıflatmaktadır ve bölge devletlerinin dış dünyayla dinamik ilişki kurmasına engel olmaktadır. Bu konuda Kırgızistan üzerinde duracak olursak uluslararası ilişkilerdeki eğilimlerin analizleri, dünyanın ekonomik gelişmesini önümüzdeki 10 yıl içerisinde iki sürecin belirleyeceğini söylememizi mümkün kılmaktadır. O süreçler küreselleşme ve entegrasyondur. Bununla birlikte gelişmiş devletler için bölgesel ekonomik entegrasyon, uluslararası alanda diktasını korumak için birleşme türü ise de, gelişmekte olan devletler için bölgesel entegrasyon büyük devletlerden gelebilecek o diktaya karşı dayanmanın tek yoludur. Bu yeni stratejik bölgeselleşme devletlerin ve bütün bir bölgenin ekonomik ve jeopolitik gücünün büyümesini sağlayacaktır. Çünkü bölgesel entegrasyon ulusal ve bölgesel gelişmeyi kötü yönden etkileyen küreselleşme sürecinin ters yönlerine bir alternatif olmaktadır (Volkov, 2007).

İktisatçı J. Sarıbaevin belirttiği gibi, dünyadaki devletlerin birbirine olan bağımlılığının derinleşmesinden yani küreselleşme sürecinden, daha çok küreselleşmenin çekirdeği olan devletler ve onların ulusaşırı şirketleri yarar sağlamaktadır. Bunun tersine ulusal devletler ve ulusal ekonomiler daha da zayıflamaktadır (Sarıbaev, 2005).

Böylece dünya ekonomisinin küreselleşmesi Kırgızistan için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Bölgeselleşme, küreselleşme devrinde hayatta kalabilmesi için bir şarttır (Volkov, 2007). Orta Asya bölgesindeki devletlerin ekonomik entegrasyona olan ihtiyacı onların ekonomilerinin birbirine bağımlılığından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden Kırgızistan'ın dünya pazarında önemli bir yer almak için bölgedeki ekonomik faaliyetlere aktif olarak katılması gerekmektedir. Çünkü dünya pazarı artık daha güçlü aktörler tarafından bölüşülmüştür ve Kırgızistan gibi küçük bir devletin bu pazarda tek başına rekabet etme gücü yoktur. Dolayısıyla Kırgızistan BDT, Ekonoik İşbirliği Örgütü, 'İslam Konferansı' Örgütü, Avrasya Ekonoik Topluluğu (AET), SİÖ v.s. topluluklara üye olmuştur. Fakat bu örgütlerin yaklaşık olarak hepsi istenilen sonucu veremediğinden, hâlâ büyük bir başarıya sahip olanı yoktur denebilir. Buna rağmen bu örgütlerin yine de Kırgızistan için gelecekte iyi bir avantaj sağlayacağı beklenmektedir. Dolayısıyla bahsettiğimiz örgütlere üye olan her bir devlet istekli olarak hepsinin menfaatlerini karşılayacak inisiyatiflerini ileri sürerek, bir araya gelip karşılıklı fayda sağlayan faaliyetleri, projeleri gerçekleştirirse ve kendi üyeliklerinden yararlanırlarsa mutlaka gelişmek için sağlam bir temel sağlayacaktır.

Kırgızistan gerçek egemenliğe kavuşmaya çalışmaktadır Bunun için ilk olarak toprak egemenliği ile ilgili sorunları çözmesi gerekmektedir. Fakat kendi kendine yeterliliğe, sadece en büyük ve stratejik olarak başka devletler tarafından gelebilecek askerî, siyasi ya da ekonomik saldırılardan korunmuş devletler sahip olabilmektedir. Bundan Kırgızistan'ın daha güçlü bir devlet ya da devletler grubu ile bir blok içinde birleşmesi gerektiği açık olarak görünmektedir (İvanov, 2006).

3. BÖLÜM: RUSYA’NIN ORTA ASYA’YA YÖNELİK POLİTİKASI VE KIRGIZİSTAN

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Orta Asya’nın Rusya İmparatorluğu’na katılmasıyla bölgede siyasi, ekonomik ve kültürel bağlar daha çok Rusya’ya yakın olmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği’nin kurulmasıyla Orta Asya ve Rusya ilişkilerinde tamamen yeni dönemden söz edebiliriz. Çünkü Orta Asya devletleri Sovyetler Birliği’ne üyeyken orada yaşayan halkın etnik özellikler dikkate alınarak ilk defa sınırları çizildi ve günümüzde sınır sorunu hâlâ bazı bölge devletlerinin gündemini oluşturmaktadır. O dönemde gerçekleşen siyasi ve ekonomik kararlar günümüzde de Kırgızistan’ı olduğu gibi başka bölge devletlerini de etkilemektedir. Bununla beraber Rusya bölgede sosyal, ekonomik, bilimsel ve teknolojik gelişmeyi harekete geçiren güçtü.

Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra Rusya’nın Orta Asya devletleri ile alışagelmış bağları koptu. 1990’ların başında Rusya bölgedeki devletler ile ilişkilerini yeniden geliştirmeye hiç önem vermedi. Doğal olarak meydana gelen fırsattan yararlanmak için ya da oluşan boşluğu doldurmak için Çin gibi diğer küresel ve bölgesel güçler harekete geçtiler. Hâlbuki günümüzde Rusya uluslararası alanda konumunu güçlendirmek için eski Sovyet topraklarının önemini anlayarak genel olarak Orta Asya devletleri ile ve özel olarak Kırgızistan ile siyasi yakınlaşma sürecini hızlandırmaya başladı. 1999’da Vladimir Putin’in iktidara gelmesiyle Rusya siyasetinde yeni dönemin başladığı tartışılmaz bir gerçektir. Putin, SSCB dağıldıktan sonra sarsılmış olan merkezîyetçi politikayı güçlendirerek yıkıcı sosyal ve siyasi süreçleri durdurmayı başarmış ve ülkeyi nispeten istikrara kavuşturmuştur. Dolayısıyla Rusya’nın iç siyaseti ve uluslararası konumu Putin döneminde, Yeltsin döneminden tamamıyla ayrılmaktadır. Özellikle 2003-2004 yıllarında jeopolitik sahaya Rusya’nın dönüşü açık olarak görünmeye başlamıştır (Laumulin, 2009: 17). Bunun Orta Asya bölgesindeki bir kanıtı Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ) ve Avrasya Ekonomik Topluluğu (AET) gibi askerî-siyasi ve ekonomik projelerin başlatılması (Troitskiy, 2012: 6), bir diğeri ise Ruslar tarafından Kırgızistan’da 2003’te Kant Hava Üssü’nün açılmasıdır. Dolayısıyla Rusya’nın bölgede askerî varlığını güçlendirdiğini söyleyebiliriz. Rusya’nın Kırgızistan ile ilişkilerini anlamada ilk olarak Rusya’nın genel Orta Asya politikasına bakmak gerekmektedir.

3.1. Yeltsin Dönemi

Resmi olarak 8 Aralık 1991'de Beyaz Rusya, Rusya ve Ukrayna devlet başkanlarının bir araya gelerek SSCB'nin 1922 senesindeki kurucu anlaşmasının sona erdiğini ilan etmeleri Orta Asya devletleri için beklenmedik (ayrı bir atıf lazım) hatta istenmedik bir olay olmuştur. (Результаты референдума)... Bunun kanıtlarından biri referendumun sonucu, diğeri ise Orta Asya devletlerinin eski Sovyet topraklarında Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) gibi bir örgütün kurulmasına önyak olmalarıdır. 1990'da diğeri Sovyet ülkeleri ile özerkliğini ilan etmesine rağmen Orta Asya devletlerinin liderleri bağımsızlığın sorumluluklarından korkmuştur (Jonson, 2004: 43). Çünkü merkezden verilen subsidileri kaybediyordu. Bu subsidilerin 1991'de Kırgızistan'ın bütçesinin % 36, Kazakistan'ın % 23, Tacikistan'ın % 44, Türkmenistan'ın % 21 ve Özbekistan'ın % 42'sini oluşturduğunu dikkate alırsak ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır (Kazantsev, 2008: 127).

21 Aralık 1991'de Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) kurulmasıyla eski Sovyetler Birliği'ne üye olan devletlerin ortak çıkarlarına vurgu yapılarak ilişkilerinin pekiştirileceği düşünülmesine rağmen (Jonson, 2004: 43) örgüt eski üye devletleri birleştireceği yerde onların tamamen birbirinden ayrılması için kurulan bir mekanizma gibiydi (Paramonov, Stokov ve Stolpovskiy, 2008: 11). Rusya'nın, BDT gibi örgütün varlığına rağmen, komşuları ile çok taraflı ilişkiler yerine iki taraflı ilişkileri tercih etmesi, BDT'yi bölgede işbirliğini teşvik edecek bir örgüt olarak görmediğini de göstermektedir (Tsygankov, 2010: 79). Yeltsin dönemindeki yönetim bir yandan iç işleri ve ulusal devlet kurma problemleriyle meşgul olduğundan eski Sovyet devletleri ile ve dolayısıyla Orta Asya ile de uğraşacak (maddi ve manevi) imkanı yoktu (Jonson, 2004:43). Diğeri yandan, yönetime Batıcı akımın düşüncesini savunanların gelmesiyle Rusya'nın ulusal çıkarları yeniden belirlendi. Radikal ekonomik reform, Batı'nın uluslararası enstitülerine üyelik ve eski Sovyet devletlerinden izole olmak ulusal çıkarların yapı taşlarını oluşturdu. Soğuk Savaş sonrası Rusya'nın askerî kuvvet ve jeopolitik emellere giden harcamalardan vazgeçerek bu kaynakları, ekonomiyi ve siyasi sistemi modernleştirmeye yönlendirmesi gerektiği düşünülüyordu. Ekonomik reform Batı ile stratejik ortaklık yoluyla, 'uygarlaşmış ulusların toplumuna' üye olarak gerçekleştirileceğine inanılıyordu. Batı'nın da Rusya'yı batılı bir devlet olarak kabul edip değişim sürecine yatırım yapacağı umuluyordu (Tsygankov, 2010: 59).

Rusya'nın ilk Başbakanı Yegor Gaydar yönetimindeki hükümet, diğer Rus yenilikçileri (reformers) arasında da yaygın olan Orta Asya devletlerini Rusya için ekonomik bir yük olarak görme düşüncesini savundu (Jonson, 2004: 43). Orta Asya devletleri olmaksızın Rusya'nın ekonomisinde reform yapmasının ve Batı'nın ekonomik, askerî ve siyasi sistemine uyumlanmasının hızlı ve kolay olacağı sanıldı (Paramonov, Strokov ve Stolpovskiy, 2008:11). Hatta doğal kaynaklar bakımından oldukça zengin olan Rusya'nın petrol ve doğal gazını, diğer üye devletlere dünya piyasasındaki fiyatta satmak yerine onları sübside ederek (gerçek mi?) Sovyetler Birliği'nin 'iç sömürmesine' dönüştüğü dile getirildi (Tsygankov, 2010: 59-77 bak). 1989 yılında Rusya'nın diğer Sovyet devletlerine verdiği ekonomik yardımın (Dotatsiya) yaklaşık 53,5 milyar dolar olduğunu ve bunun % 48'ini Orta Asya devletlerinin aldığını, A. Kazantsev, Sovyetler Birliği'nin istatistik komitesinin yıllığına dayanarak belirtmektedir. Ayrıca Kırgızistan'ın Sovyetler Birliği'nin bütçesine katkısının önemsiz büyüklükte olduğu, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın ise hiç katkısının olmadığı, Orta Asya devletlerinden sadece Kazakistan'ın ciddi bir şekilde hükümeti finanse ettiği iddia edilmektedir (Türkmenistan petrol ve doğal gaz için hiç para almıyordu; Sovyetler Birliği'nin istatistiğinin özelliğine göre Rusya'nın yardımını (donorstvo) hesaplamak zor...) (Kazantsev, 2008). Dolayısıyla Dışişleri Bakanlığı görevini yapan A.Kozyrev, Batı devletleri ile ilişkileri geliştirmeye öncelik veriyordu. Ayrıca o zamanın Rus hükümeti, öncesinde Rusya İmparatorluğu'na sonrasında ise Sovyetler Birliği'ne dahil olan devletlerle bağımsızlıklarını kazandıktan sonra nasıl bir ilişki yürüteceği konusunda kararsız kalmaktaydı (Jonson, 2004:43) (Kazantsev farklı bir fikir beyan etmektedir: Rus demokratları Orta Asya devletlerine yardımı keserek kimin kime yardım ettiğini göstermek istemiştir. Kazantsev'e göre, Orta Asya devletleri kendilerinin Rusya'ya yardım ettiklerini ileri sürmekteydiler) (Kazantsev, 2008: 128).

Böylece 1991-92 senelerinde Rusya Orta Asya devletlerinden uzaklaşmış durumdaydı. Fakat 1992 yılından başlayarak dönemin Rus hükümetine karşı muhalefet yapılar oluşmaya başlamıştı ve Rusya'nın 'yakın çevredeki' çıkarlarını ihlal ettiğini dile getirerek eleştirmektedirler(Jonson, 2004: 44). Özellikle Rusya'nın dış politikası üzerine kendi görüşleri olan (nationalist) ulusal komünistler ve avrasyacılar, A.Kozyrev'in dış politikasının Rusya'ninkinin pahasına Batı'nın çıkarlarına hizmet ettiğini ve liberalizmin sadece ABD'nin tek kutuplu sistem kurması için kullandığı bir araç olduğunu savunmaktaydılar. Onlara göre Rusya'nın askerî gücünü yeniden

kurması, ekonomide Çin modelinde devletçiliği bırakmadan kademeli geçiş yapması, Avrasya ve eski Sovyet topraklarında varlığını koruması gerekiyordu. (Tsygankov, 2010) Fakat en şiddetli eleştiri Devletçiler (Statist) tarafından geldi, yeni oluşan jeopolitik ve ekonomik durumda daha güçlü bir devlet olmayı ve Rusya'nın yeniden büyük güç olarak canlanmasını savundular. Rusya'da uygulanan ekonomik reform başarısız olunca ve ülkede yaşam standartları önemli ölçüde düşüncü Devletçilerin (Statist) düşüncesi sonradan yükseliş kazandı.(Tsygankov, 2010: 65) Yeltsin yönetimi de bu eleştirilere cevap olarak 1993-95 senelerinde Rusya'nın ulusal çıkarlarını, Rusya'nın büyük güç ve BDT'de lider olduğunu söylemeye başlamıştı (Jonson, 2004: 44). Çünkü liberal reformlar karşılığında Batı devletlerinin Rusya'ya Marshall Planı'ndaki gibi büyük yatırım yapacağı, maddi destek vereceği beklentileri gerçekleşmemişti. Yatırım yerine IMF tarafından yüksek faizli borçlar verilmişti. Batılı devletlerin de yatırım yapmamasının sebebi eski komünist bir devlete güvenememesidir (Tsygankov, 2010: 70-71).

1992'nin sonlarında Kozyrev, Rusya ile Batılı devletlerin ilişkilerinde 'balayının' sona erdiğini kabul etti. Yeltsin ise ABD'yi kendi şartlarını/isteklerini dayatma (dictate own terms) eğiliminde olmakla suçladı ve Batı ile ilişkilerin dengelenmesi gerektiğine vurgu yaparak Rusya'nın sonuçta bir Avrasya devleti olduğunu söyledi. Sonuçta Statistlerin düşüncesinin temelini oluşturan jeopolitik, Rusya toplumunda çok tartışılmaya başladı. Özellikle Rusya'daki Batıcı görüşün en önemli savunucularından biri, Rusya'nın Dışişleri Bakanı Kozyrev'in, eski Sovyet devletleriyle ekonomik ve kültürel ilişkilerin korunmasının çok önemli olduğunu belirtmesi Rusya'nın dış politikasındaki önemli kaymayı simgelemektedir. Bunun sebebi de Kozyrev'in 1994 yılının başında New York Times'te bazı Batılı siyasetçilerin Rusya'yı eşit bir ortak değil küçük ortak olarak gördüğünü yazmasından anlaşılmaktadır (Tsygankov, 2010: 67-68).

Rus yönetiminin BDT'ye karşı tutumu, 1993'te BDT çerçevesinde çok taraflı işbirliğini öngören Ekonomik Birlik kurma anlaşmasına önayak olmasıyla değişmeye başladı(Tsygankov, 2010: 79). Yeltsin Eylül 1995'te BDT çerçevesinde askerî ve ekonomik birleşmeye yönelik Rusya politikasını açıklayan kararname (decree) çıkardı. Fakat Rusya'nın çıkarlarını koruyacak nasıl bir politika izlemesi gerektiği hakkında ortak fikir yoktu. Bir yandan eski Sovyet devletlerinin birleşmesini istemekte, diğer yandan da bu işin Rusya ekonomisi için bir masraf olmasından kaçınmak gerektiğini

vurgulamaktadır. Böylece emel (ambitions) ve kapasite arasındaki uçurum belli olmaya başlamıştı (Jonson, 2004: 44).

Orta Asya'da Rusya'nın etkisinin azalmasının tek taraflı olarak Rusya'nın faaliyetlerinden ve isteklerinden kaynaklandığını söylemek yanlıştır. Çünkü bir yandan da ilk başta bağımsızlığın sorumluluklarından korkan eski Sovyet devletleri zaman geçtikçe özgürlüğe alışmaya başladılar. Onlar uluslararası arenada eşitlik ilkesine dayanarak diğer devletlerle ilişki kurmak için yeni ortaklar aramaktaydı (Jonson, 2004: 45). Artık Orta Asya devletleri Rusya'yı başka devletlerle dengelemek istiyordu ve Batı yatırımlarına ihtiyaç duymaktaydı (özellikle ABD). Diğer yandan Orta Asya'da oluşan boşluğu doldurmak için başta ABD, Çin, AB devletleri, Türkiye olmak üzere birçok devlet hemen harekete geçti.

3.1.1. Askerî İlişkiler

Rusya 1991-93'lerde Batı yanlısı politika izlese de, devlet adamları arasında komşu Orta Asya bölgesindeki gelişmelerden endişe duyanlar da vardı. Özellikle yakın komşu devletlerde askerî üslerin kurulacağından ve eski Sovyet devletlerinin düşman askerî örgütlere gireceğinden duyulan endişe, Rusya'nın 1993 yılındaki askerî doktrininde belirtilmektedir. Ayrıca Yevgeniy Prımakov'un yönetimindeki Dış İstihbarat Kurumu Eylül 1994 yılındaki raporuyla BDT devletleri arasındaki dezenteğrasyon ve bu bölgeye Batı ile Müslüman devletleri tarafından duyulan büyük ilgi hakkında uyarılarda bulunuyordu (Jonson, 2004: 45). Hatta Aralık 1996'da Rusya Savunma Bakanı İgor Rodionov, Batı ve Müslüman devletlerinin, örgüt olarak BDT'yi ve üye devletleri içinden parçalama amacını güden planlarının olduğunu ileri sürmüştü (Jonson, 2004: 47). Bunlara rağmen 1990'lar boyunca Rusya, Orta Asya devletlerinin en önemli ekonomik ve askerî partneri olarak kalmıştır. (Jonson, 2004: 47). (Gümrük Birliği s 46.)

3.1.2. Ekonomik İşbirliği

Kırgızistan Rusya'ya güvenlik bakımından bağımlıydı (Jonson, 2004: 45). Çünkü sınırdaş komşularının biri sivil savaştan yeni çıkmış, istikrara kavuşmamış Tacikistan'dı. Diğer komşusu ise Özbekistan idi. Orta Asya devletlerinin de Rusya'nın da ekonomik ilişkileri güçlendirmede kendi çıkarları olmasına rağmen aralarındaki ticaret hacmi düşmüştü ve iki taraflı yatırım oranı hemen hemen sıfıra inmişti (Jonson, 2004: 47). Bunun sebebi de bazı ürünlere koyulan sınırlamalarla (kwota) birlikte yeni

devletlerdeki yeni değişik vergi sistemleri ve para (kur) istikrarsızlığıdır (Jonson, 2004: 47). Durumu iyileştirmek amacıyla 1995'te BDT bünyesinde gümrük birliği kurulmuştur. Kırgızistan da Rusya, Kazakistan, Ermenistan, Beyaz Rusya gibi kurucu devletler arasında yer almıştır. Fakat gümrük birliğinin kurulmasına rağmen 1997 yılında Moldova'nın Çişinau şehrinde geçen summitte BDT'in bir örgüt olarak kriz içerisinde olduğu açık olarak görünmüştü. Bu sebeple örgütün işini canlandırmak amacıyla yönetimi değiştirme kararı aldılar ve Nisan 1998'de oligarh (en zengin adam) Berezovski, BDT başkanı olarak atandı. En önemli görevi üye devletler arasında ekonomik ilişkileri geliştirme olarak belirlendi. Bu BDT devlet liderlerinin beklentileriyle uygundu. Çünkü bütün BDT devletleri ekonomik zorluk çekiyorlardı. Fakat başarılı olamadı. Çünkü BDT'yi merkezileştirerek yürütme organına daha çok otorite verme teklifi üye devletlerinin liderleri tarafından reddedilmişti. Sonunda Berezovski makamını terk etmek zorunda kaldı (Jonson, 2004: 47). Bu durum Orta Asya bölgesine Çin, İran, Türkiye, ABD, AB gibi devletlerin ve devletler topluluğundan yatırımların gelmesine ve aralarında ticaret hacminin artmasına sebep olmuştur. Rusya'nın bunu durduracak ne ekonomik imkânı ne de belli bir siyaseti vardı (Jonson, 2004: 48). (Örnek Kırgızistan)

Böylece ekonomik işbirliği başarısız olunca birleşmeyi sağlayacak, ortak çıkarlara uygun konu aranmaya başlandı. Askerî işbirliğine gelince Rusya iki taraflı anlaşmalar imzalayarak çok taraflı askerî işbirliğe zemin hazırladı. Fakat BDT bünyesinde birleşik askerî güçlerin kurulması önemli amaçlardan olsa bile askerî yönden sadece bir danışma organı kurma ile yetinilmiştir. 1993-2000 senelerinde Tacikistan'da Kollektif Barış Koruma Gücü sözde olarak BDT'ye aitti. Aslında Rus askerlerden oluşmaktaydı. 1992'de imzalanan Kollektif Güvenlik Anlaşması da 1990'larda etkisiz örgüt olarak kalmıştı. Sebebi Tacikistan dışındaki üye devletlerde böyle bir örgüte ihtiyaç yoktu (gerçek mi?). Dolayısıyla ilgilerini fazla çekmemişti (Jonson, 2004: 47).

3.1.3. Primakov Dönemi

Rusya'nın Orta Asya politikasındaki yeni dönem Ocak 1996'da oryantalist Yevgeniy Primakov'un Dışişleri Bakanı olarak tayin edilmesiyle başladı. Primakov eski Sovyetler Birliği devletleri arasındaki ekonomik ve güvenliğe ilişkin alanda oluşan kopukluklara vurgu yaptı (Tsygankov, 2010: 66). Rusya Dış İşleri Bakanlığı 1996-1999 yılları arasında BDT alanındaki problemlere pragmatik çözüm bulmaya çaba harcadı. Örnek

olarak Tacikistan iç savaşının sona ermesinde, Primakov önderliğindeki Rus diplomatların başarısı olduğu söylenebilir. Ayrıca Rusya'nın sınırlı kaynaklarını dikkate alan bir siyaset uygulamaya özen gösterildi. Orta Asya devletleriyle entegrasyonu çok taraflı BDT kapsamında gerçekleştirmek yerine daha ayrıntılaştırmak ve iki taraflı ilişkilere daha da önem vermek, belli problemlere yönelik işbirliğine olanak sağlamıştı (Jonson, 2004: 48).

Orta Asya devletleriyle askerî işbirliğinde başarısızlık devam etmekteydi. Çünkü Orta Asya devletlerinin Rusya'dan farkı, Batılı devletlerin (özellikle ABD'nin) bölgedeki yükselen faaliyetlerini kendileri için bir tehdit olarak görmemesi idi. Bu durum, aralarında uyuşmazlık doğuruyordu. Üstelik onlar ABD, Çin, AB, Türkiye, İran gibi devletlerle ilişkilerini geliştirerek bağımsızlıklarını güvence altına alacaklarını ve ekonomik gelişme için imkânlar elde edeceklerini düşünüyorlardı (Jonson, 2004: 48). Aksine onlar için kendi toplumları, devletleri içinde ekonomik zayıflıktan kaynaklanan sorunlar daha büyük tehdit oluşturuyordu. Rusya ise bu konuda yardım edecek durumda değildi. Kollektif Güvenlik Anlaşması örgütünün başarısızlığı onun dış tehditlere yönelik olmasıdır (Jonson, 2004: 47). Örnek: Kırgızistan'ın ekonomik durumu

Bu durum Orta Asya devletlerine Çin, İran, Türkiye, ABD, AB gibi devletlerden yatırımların gelmesine ve aralarında ticaret hacminin artmasına sebep oldu. Rusya'nın bunu durduracak ne ekonomik imkânı, ne de belli bir siyaseti vardı. Örnek: Kırgızistan. Güvenlik konusunda da bölge devletleri NATO ile Barış İçin Ortaklık programı çerçevesinde askerî işbirliği yapıyorlardı. 1996'da Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan tarafından CentrasBat (Barışı Koruma Batalyonu) kuruldu. 1997'den itibaren ABD ve NATO askerleri Orta Asya'da askerî tatbikatlara katılmaya başladı. Rusya ise 1998'de katılmıştı. Fakat 1999 senesinde katılmadı. 1999'da NATO'nun kendi hareket alanını aşan askerî faaliyet yürütme yönünde stratejik konseptini temel alarak Kosovo ile Sırbistan'ı bombalaması Rusya ile ABD arasında gerginliği arttırmıştı.

Belirtilmesi gereken diğer bir husus Rusya, Orta Asya ve Batı için ayrı ayrı politika izlemekteydi. Batı devletlerinin Orta Asya'da aktifleşen faaliyetlerinden de kuşku duymaktaydı (Jonson,2004:44). Çünkü Rusya BDT'yi kendi çıkar bölgesi ve etki alanı olarak görmekteydi.

3.1.4. Batken Olayı

Fakat durum 1999'a gelince tamamen değişti. Ağustos 1999'da Özbekistan'ın İslam Hareketine (ÖİH) üye olan savaşçılar Juma Namangani'nin önderliğinde Kırgızistan'ın Tacikistan ve Özbekistan ile sınırdaş olan Batken iline girerek/saldırarak Kırgız topraklarından Özbekistan'a geçmek istediler. Onlar Kırgızistan İç İşleri Bakanlığı'nda çalışan bir subay ile birçok insanı (Jonson, 2004: 7) rehin aldılar. 23 Ağustos'ta tutulan rehinler arasında maden şirketinde çalışan 4 Japon vardı. Dolayısıyla olay uluslararası statü kazandı. Bu arada ÖİH Afganistan'dan Özbek başkanı İslam Karimov rejimini indirmek ve Fergana ovasını işgal etmek için cihat ilan etti. Ekim sonunda rehinelere büyük fidye ödendikten sonra serbest bırakıldı. Sonra ÖİH savaşçıları Tacik hükümetinin iziniyle Tacikistan topraklarına geri çekilerek Rusya'nın helikopterleri ile Afganistan topraklarına götürüldü. Batken olayı Orta Asya'daki güvenlik durumuna yeni boyut kazandı. Çünkü radikal gruplar ilk defa direkt olarak Orta Asya'daki bir devletin güvenlik güçlerine karşı silaha başvurdu. Bu olay Orta Asya devletleri arasındaki gerilimi artırdı. Özbekistan hükümeti, Kırgızistan ile Tacikistan hükümetlerini, savaşçılara karşı direnmede pasif olduklarını, Tacikistan hükümetince savaşçıların Tacik topraklarında kampaşmasına karşı tedbir alınmadığını dile getirerek suçladı. Batken olayı sırasında Özbekistan çok aktif bir rol oynadı. Kırgız hükümetinin onayıyla savaşçıların/teröristlerin bulunduğu Kırgız topraklarını bombaladı. Bu sırada Tacikistan'a ait bazı köyler de bombalanınca Tacikistan hükümeti bu hareketi protesto etti (Jonson, 2004).

Rusya bu durumda bir yandan, Özbekistan bölgenin güçlü bir devleti olduğundan, onunla işbirliğini geliştirmeye özen gösterdi. Diğer yandan Özbekistan'ı daha zayıf komşularına karşı dengelemeye çabaladı (Jonson, 2004: 56). Çünkü Özbekistan ile Rusya arasında 1993'ten başlayarak ara sıra anlaşmazlıklar ortaya çıkıyordu. 1992'de Tacikistan'da Başkan Nabiyev laik ve islamik güçler tarafından devrilerek yerine E. Rahmonov geldi. 1993'ten başlayarak yeni başkan önemli siyasi makamlara ve yürütme organına kendisinin yetişmiş olduğu Kulyab bölgesinden insanları tayin etmeye başladı. Bu durumda Özbekistan eski, Rusya ise yeni başkanı desteklemekteydi. Böylece 1999'da Batken olayı Rusya'nın Orta Asya'daki yeni siyaseti için zemin hazırlamıştı (Jonson, 2004:60).

3.2. Putin Dönemi

21. yüzyılın ilk on senelik döneminde (2000-2010 seneleri) Rusya'nın Orta Asya politikası, Moskova'nın bölgeyi stratejik açıdan yeniden değerlendirmesi bakımından açıklanmaktadır. Bu dönem içerisinde Rusya bölgede askerî varlığını güçlendirmekle birlikte biri askerî-siyasi diğeri de ekonomik olmak üzere ilk proje halinde olan 2 örgüt kurmayı başardı: Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü ve Avrasya Ekonomik Birliği. 2001-2008 senelerinde Rusya ile Orta Asya bölgesindeki beş devletin ticari ilişkilerine bakacak olursak 6.3 milyar dolardan 26.8 milyar dolara kadar artış gösterdiğini görmekteyiz (Troitskiy, 2012:6).

2000 yılındaki başkanlık seçiminde V. Putin'in % 52,94 oy alarak iktidara gelmesiyle Rusya'nın Sovyet sonrası politikası, özellikle de dış politikası tamamen değişmiştir. Artık Rusya yalnızca bölgesel bir güç olmak istemiyordu. Uluslararası alanda sözü geçen bir aktör olmak istiyordu. Yeni Rus dış politikasının temelinde E. Primakov tarafından öne sürülen 'Çok Kutuplu Dünya' konsepti devam ettirilmiştir. Fakat Putin'in kadroları yeni pratik stratejiler üretti (Paramonov, 2008). Yürüttüğü iç ve dış politikalarında başarılı olmasının sebepleri, bir yandan yeni devlet kadrolarına yönelik politikası, başka bir deyişle (vertikal vlasti) güçlendirerek devlet yönetim sistemini bir düzene sokmuş olmasında yatmaktadır. Diğer yandan Rusya'da bol olan doğal kaynakların dünyadaki genel fiyatının artmasının iyi bir şans olduğunu söyleyebiliriz. Böylece Putin yönetimi, yürüttüğü politikayı gerçekleştirmede önemli olan mali ve idari kaynağı elde etmiş olmaktadır (Paramonov, Stolpovski ve Stokov, 2008: 29).

3.2.1. Güvenlik Konusu

Putin iktidara geldikten sonra terörizm sorunu ve onunla mücadele Rusya'nın Orta Asya devletlerine yönelik politikasının temeli olmuştur. Zira Rusya'da Ağustos 1999'da Çeçen isyancıları Dağıstan'a saldırarak 2 köyü ele geçirdiler. Çeçen ve Dağıstan topraklarında İslam devletini kurma niyetini açıkladılar. Bu sorunu çözmek için Çeçen isyancıları konusunda tereddüt gösteren başbakan Stepaşin'in yerine Putin getirildi. Aynı ayda gerçekleşen Kırgızistan'daki Batken olayı, Rusya'ya daha önce başarısız olduğu Orta Asya devletleri ile askerî ve güvenlik işbirliğinde terörizme karşı mücadeleyi ön plana çıkarmaya iyi bir imkân sağladı. Putin'in iktidara geldiğinde yaptığı ilk ve önemli iş Çeçen ve Dağıstan topraklarındaki olayları terörizm olarak tanımlamasıdır. Orta Asya devletlerine de aşırıçılık (extremizm) ve terörizmin ortak bir

tehdit olduğunu, dolayısıyla sıkı işbirliği gerektiğini açıkladı. Teröre karşı bu mücadele, bir yandan olup bitenlere bir cevap olarak görülebilirse de, diğer yandan Batken olaylarından sonra ortaya çıkan şansı kaçırmadan kullanma olarak değerlendirilebilir.

1999'dan önce uluslararası terörizm, Rusya'nın resmi kurum ve belgelerinde en önemli tehdit değil ama onlardan biri olarak belirtilmişti. Hatta Yeltsin'in güvenlik konusunda danışmanı Yuriy Baturin, Mayıs 1996'da yayınlanan ulusal güvenlik hakkındaki yazısında terörizmden daha çok ayrılıkçılığa vurgu yaptı. Çeçen savaşını da bir ayrılıkçı savaş olarak açıklamıştı. Ekim 1997'de BDT başbakanları bir araya gelip çatışmaları önleme komitesini kurdular. Çatışmaların çözümü, barışı koruma ve örgütlenmiş suç, görüşmenin ana konusu olmuştu. Terörizm ise hiç konuşulmadı. Mart 1998'deki BDT'nin dışişleri bakanları da aynı konular üzerinde durdular. BDT çerçevesinde terörizmin konuşulduğu gün 4 Şubat 1999'dur. BDT dışişleri bakanları ekonomik işbirliği ve gelecekte ekonomik serbest bölge kurma hususunda konuşmak amacıyla toplandılar. Bu toplantıda terörizm sorunu ve bu alanda işbirliği iyice konuşuldu (Jonson, 2004:64). 12 gün sonra, 16 Şubat'ta ise Taşkent'te Başkan İslam Karimov'u hedef alan bomba patladı (Jonson, 2004:55). Görüldüğü gibi terörizm BDT toplantılarında konuşulmaktaydı. Putin ise terörizmi mücadele edilmesi gereken en önemli sorun haline getirdi. Batken olayı bunun için iyi bir fırsattı.

7 Eylül 1999'da Kolektif Güvenlik Anlaşmasının yenilendiği toplantıda, Batken olayı uluslararası terörizm olarak belirlendi (Jonson, 2004:65). Böylece 1999'dan başlayarak Rusya'nın dış politikasında önemli değişiklikler gözlenmektedir. Genel olarak Orta Asya bölgesine ve özellikle bazı Orta Asya devletlerine daha çok önem vermeye başladı. Putin'in Orta Asya devletlerine ziyareti bu bölgeye olan ilgisinin kanıtıdır.

Belirtilmesi gereken önemli nokta Rusya hükümeti bu sefer de yeni yükümlülükler almak istemediğini açıkladı. Fakat önceki senelerden farklı olarak istek ve imkân arasındaki ikilemi, güvenlik açısından işbirliğinde kolektif faaliyetleri tercih ederek çözdü. Çünkü bir yandan terörizmle mücadele isteği varken, diğer yandan kısıtlı kaynaklar vardı (Jonson, 2004:66).

Böylece Kırgızistan'ın Batken iline silahlı savaşçılar girdiğinde Kırgız hükümeti Rusya'dan yardım istemişti. Rusya ancak askerî teknik yardım vereceğini, kendi askerlerini göndermeyeceğini ve bölge devletlerinin kendilerinin teröristleri yok etmesi gerektiğini bildirdi. Kırgızistan'a durumu analiz etmek ve öneride bulunmak için Rus

generaller ve yüksek rütbeli askerler gönderildi. Sonuç olarak 2000’de yayınlanan Rusya’nın askerî doktrininde, ulusal güvenlik konseptinde ve dış siyaset konseptinde (Foreign Policy concept) terörizm tehdidine vurgu yapıldı. 2000’in Ağustos ve Eylül aylarında Batken olaylarından bir sene sonra yaklaşık 200 ÖİH savaşçısı düzenli bir saldırı gerçekleştirdi. Fakat bu defa Orta Asya devletleri (Kırgızistan askerî güçleri) hazırlıklıydılar (Jonson, 2004:67).

11 Eylül 2001 yılında ABD’deki terörist saldırı Rusya Başkanı Putin’i ne gibi önlem alacağı konusunda zor duruma soksa da bu olay Rusya için Batı ile ilişkileri geliştirmede bir fırsattı (Jonson, 2004:85). Putin hemen saldırının düzenlendiği gün ABD başkanı G.Bush ile gerçekleştirdiği telefon konuşmasında saldırıyı kınadı. Aynı gün yazdığı resmi bir mektupta da saldırıyı yapan teröristlerin mutlaka cezalandırılması gerektiğini bildirdi. Fakat bu karar Rusya’nın 1999’dan başlayarak önem vermeye başladığı Orta Asya’da rakip bir gücün ortaya çıkmasına razı olması demektir. Çünkü ABD’deki terörist saldırının suçlusunu olarak al-Qaeda lideri Usama bin Laden açıklandı ve al-Qaeda’nın Afganistan’daki kampları yok edilmek için hedef alındı. Orta Asya devletlerinde de ABD’nin askerî faaliyetleri için kullanılmak üzere üs yerleştirmesi konusu ortaya atıldı. Güç organlarına (Power ministries) detaylı olarak danıştıktan sonra Putin 24 Eylül’de ABD’nin Orta Asya devletlerine üs yerleştirmesine rıza gösterdiğini açıkladı. Bu zor bir karardı. Fakat bir yandan Rusya 1990’ların başından beri savaşmakta olduğu Çeçen savaşçılara/teröristlere karşı yürüttüğü mücadeleye Batı nezdinde meşruluk kazandırmak istedi. Diğer yandan Orta Asya devletleri terörizme karşı savaşta ABD’nin yanında olmak, komşu devlet Afganistan’daki radikal grupların yok edilmesine katkıda bulunmak istiyorlardı. Radikal güçlerin tehdidi Orta Asya devletleri için hâlâ gündemdeydi. Onlar kendi başlarına bu radikal güçlerle başa çıkamayacaklarını anlıyorlardı. Dolayısıyla ABD’nin Afganistan’daki al-Qaeda’ya karşı savaşı onların çıkarınaydı. Ayrıca Sovyetler Birliği yıkıldıktan beri ekonomik zorluk çeken Orta Asya devletleri ABD üslerini topraklarında yerleştirip fazladan mali gelir kazanmayı umuyorlardı. Böylece Eylül 2001’de Putin 1999’da başlayan anti-terörist politikasını Batı’yı da kapsayacak şekilde genişletmiş oldu. Bundan böyle Orta Asya için ayrı, Batı için ayrı politika söz konusu değil (Jonson, 2004:65).

3.2.2. Manas Hava Üssü

Kırgız parlamentosu 28 Aralık 2001'de Bişkek'ten 23 km uzaklıkta yer alan Uluslararası Manas Havalimanı'nda bir yıllık süre için ABD'nin askerî üs yerleştirmesine izin veren belgeyi onayladı. Anlaşmaya göre Manas askerî üssünde Avustralya, Kanada, Danimarka, Fransa, İtalya, İspanya ve Türkiye gibi NATO ülkelerinden 5000 asker yerleştirilebilirdi. Şubat 2002 tarihine doğru Manas askerî üssünde 2000 asker konuşlandırıldı. ABD askerleriyle beraber Fransa da Afganistan'daki teröristlere karşı mücadele için kendi askerlerini gönderdi. Diğer ülkeler ise teknik ve lojistik destek sağladı (Jonson, 2004:89).

ABD'nin öncülüğünde Orta Asya'da askerî üsler kurulduktan sonra bölgede Rusya öncülüğünde kurulan güvenlik yapıları, özellikle, KGA'nın Afganistan'daki terörizmle mücadeledeki rolü sorgulanmaya başlanmıştı. Çünkü ABD direkt olarak Orta Asya devletleriyle iki taraflı anlaşmalar temelinde faaliyet yürüttü. Rusya buna karşılık KGA çerçevesinde çok taraflı işbirliğini geliştirmeye ve önemini yükseltmeye çalıştı. 5 Ekim 2001 tarihinde de Rusya ve Kırgızistan'ın parlamentosu Kırgızistan'ın güney topraklarında KGA nezdinde askeri üs kurulmasını ileri sürdüler (Jonson, 2004:93).

Rus Dış Politikası

Orta Asya bölgesinin jeopolitik bakımdan önemli özelliği Rusya ile Çin gibi büyük devletlerle komşu olmasıdır. Bölge devletleri, büyük güçlerin jeopolitik emellerini dikkate alarak/göz önünde bulundurarak çıkarları doğrultusunda kendi politikasını yürütmelidir.

Kırgızistan küçük devlet olmasından dolayı bağımlı bir dış politika izlemeye mecburdur.

Büyük devletlerle komşu olmak bir yandan fırsat sunuyor diğer yandan da tehlike. Ama komşu devletlerle iyi geçinmek küçük devletin güvenliği bakımından çok önemlidir.

4. BÖLÜM: ÇİN'İN ORTA ASYA POLİTİKASI VE KIRGIZİSTAN

Bu bölümde genel olarak Orta Asya ve özel olarak Kırgızistan'ın Çin'in dış politikasındaki yeri ele alınmaktadır. Ayrıca Çin hükümetinin bölge devletlerine ve Kırgızistan'a yönelik yaklaşımları analiz edilmektedir.

Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra meydana gelen beş bağımsız Orta Asya devleti ile ilişkilerini geliştirmek, Çin dış politikasının öncelikli konularından biri olmuştur (Anufriyev, 2009: 155). Çünkü bir yandan Orta Asya devletleri, Çin ile dikkate değer ortak sınıra sahip olmakla güvenlik açısından Çin'in batısını doğrudan etkileyebilecek kadar ona yakın bulunmaktadır. Diğer yandan bu yeni devletler Çin için hem yeni bir pazar ve hem de büyüyen ekonomisi için ham madde deposu olma açısından önemliydi. Kırgızistan, bölgedeki başka devletler gibi doğal gaz ve petrol zengini olmasa da yakın coğrafi konumundan dolayı Çin için önem taşımaktadır.

Çin, aynı anda ekonomik, askerî ve siyasi alanda çok hızlı büyüyen yegane devlettir (Lanteigne, 2009: 8). 2000 senelerinden başlayarak Çin'in yaptığı faaliyetlerden Orta Asya bölgesinde artık statik bir güç olmak istemediğini açık olarak görmekteyiz. Bölge devletleriyle iki taraflı ilişkilerde olsun, Şanhay İşbirliği Örgütü çerçevesinde olsun ısrarla lider konumunda olmak istediği açıktır.

4.1. Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan-Çin İlişkileri

Coğrafya ve nüfus

Çin şimdiki mekan/coğrafyada binlerce yıldır varlığını korumuştur. Hem kuzeyden tehdit oluşturan atlı göçebelere, hem de batılı devletlerle olan mücadelede daima zamanı iyi değerlendirmiştir (1). Yüzölçümü 9 596 960 (yaklaşık 9 600 000) km karedir ve dünyada 5. büyük ülkedir (The Central Intelligence Agency <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html>).

Dünyanın sadece % 6.5 ekilebilir alanına sahip olan Çin, dünya nüfusunun %19.7'sini bulundurmakta ve beslemektedir (Fidan, 2012: 1).

İsim

Sanskrit, Fars dillerindeki kelimelerden türetilerek geldiği ileri sürülen Çin kelimesinin 'Çini' veya 'Çin Porseleni' ile alakalı olduğu söylenir. Lakin bu isimler Çine başka

devletler tarafından verilmiştir. Çin’de kendine verilen isim ‘Zhong Guo’, Türkçesi ise ‘Merkezdeki Devlet’dir (Fidan, 2012: 4). Bu isimden Çin’in dünya siyasetinde kendini nasıl ve nerede gördüğü de anlaşılabilir.

Enerji

Çin madenler konusunda hep başka devletlere bağımlı olmuştur. 1980’de başlayan ‘Dışa Açılma ve Reform’ Politikası sayesinde büyük ekonomik gelişme kaydeden Çin günümüzde ikinci enerji tüketicisi hâline gelmiştir (Fidan, 2012: 7). Enerji kaynakları Çin’in en gelişmiş doğu bölgelerinde değil batı bölgelerinde bulunmaktadır. 15. yüzyıldan 20. yüzyılın ortasına kadar Çin, kuzey batısında yer alan kömür madenlerini taşıma sorunlarından dolayı kullanamamıştır. 20 yüzyılın ortasında demir yolu kurarak enerji ihtiyacının büyük kısmını karşılayabilmiştir. Günümüzün en önemli enerji kaynakları ise doğal gaz ve petroldür (Fidan, 2012: 148). Çin’in petrol kaynağının %30’u da kuzey batısında veya diğer adıyla Xin Jiang Özerk Bölgesindedir (Fidan, 2012: 152). 2003 yılında Çin, petrol ithal etmede dünyadaki en büyük ikinci sıradaki ülke olmuştur. Çin’in önündeki ülke ABD sonrasındaki ülke de Japonya’dır (Fidan, 2012: 149). Çin kullandığı petrolün %46’sını Orta Doğu’dan, %31.1’ini Afrika’dan ve %13.7’sini de Orta Asya’dan ithal etmektedir (Fidan, 2012: 153). 2030’a geldiğinde Çin’in hızla büyüyen ekonomisi için enerji ihtiyacı artacağından dolayı kullandığı petrolün %82’sini (149), 2040’ta da %87’sini dışarıdan temin etmek zorunda olacağı tahmin edilmektedir (Fidan, 2012: 153).

Sabır

Çinlilerde yaygın olan felsefi düşüncelerde sabır konusu önemli yer tutmaktadır. Dolayısıyla bir hedefe ulaşmak için, Çinlilerin dış politikada büyük bir sabırla hareket ettiklerini görmek mümkündür. Taoist felsefeye dayalı büyük bir sabrı konu edinen Çin’in önemli klasik eserlerinden biri Lie Zi ya da Dağları taşıyan Yu Gong hikâyesinin (Fidan, 2012: 4-5), 1945’te Mao Tse Tung tarafından Çin Komünist Partisi 7. Kongresinin kapanış konuşmasında, o zamanki ülke şartları için örnek olarak seçilmesi, bu toplumda sabrın yerini göstermektedir (Fidan, 2012: 6).

Çin 2018’e kadar, hem ekonomik hem askerî güce sahip olmasına rağmen, görünüşte yumuşak, etkisiz bir dış politika izlemektedir. Lakin varlığını sürdürdüğü bölgelerde

sessiz bir şekilde ekonomik gücünü arttırmaktadır ki, bunların hepsi büyük güçleri kışkırtmadan gerçekleşmektedir (Fidan, 2012: 10).

Ahenkli Dünya Fikri

Çin Felsefesi ve Dünya Düzeni algılayışı bütüncüdür. 2005 yılında Çin Devlet Başkanı Hu Jin Tao Birleşmiş Milletlerin 60. kuruluş yıl dönümündeki konuşmasında ‘Ahenkli Dünya’ fikrini ortaya atmıştır. Bu uluslararası düzen için alternatif bir fikirdir (Fidan, 2012: 14).

Sorunlar

Günümüzde Çin süper güç denilecek kadar büyümesine ve güçlenmesine rağmen bir nevi sorunlarla karşı karşıyadır. Onlardan biri kırılğan bir sosyal yapısı, diğeri de her geçen gün artan fakir ve zengin sınıfı arasındaki uçurumdur (Fidan, 2012: 12) Bu durum Çin’i hem dış, hem de iç politikada sınırlamakta ve dikkatle davranmasına neden olmaktadır.

İç Sorunlar

1. Tibet

1 200 000 km kare yüzölçümü ile Tibet Özerk bölgesi Doğu Türkistan ya da Xin Jiang Uygur Özerk Bölgesinden sonra Çin Halk Cumhuriyeti’ndeki en büyük bölgedir. ‘Üçüncü Kutup’ ya da ‘Dünyanın Çatısı’ denilen Tibet’te 5 000 000 insan hayatını sürdürmektedir. Deniz seviyesinden ortalama 4000 metre yükseklikte yaşayan Tibetliler savaşçı ve göçebe özelliklere sahip bir topluluktur(Fidan, 2012: 47). Ayrıca kendilerine has kültürü vardır ve Doğu Asya’da önemli olan Budizm’in merkezidir (Fidan, 2012: 48).

Tibet Özerk bölgesi suyu, maden kaynaklarını bolca bulunduran bir bölgedir. Dünyadaki lityumun yarısına, 80 000’den fazla altın madenine sahip olması ve ayrıca hiç dokunulmamış petrol kaynaklarını bulundurması bu bölgenin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir (Fidan, 2012: 47). 1949’da Çin Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra, 1951 yılında Çin Halk Kurtuluş ordusu Tibet’i kontrol altına almıştır. Dolayısıyla Tibet, Çin ile bölgesel özerkliği garanti altına alan 17 maddelik anlaşmayı imzalayarak Çin Halk Cumhuriyeti’nin bir parçası olmak zorunda kalmıştır (Fidan, 2012: 49-50).

Pekin'in feodal yapıya sahip olan Tibet'te aristokratların topraklarını köylülere dağıtması gibi reformlar, 1959'da burada ayaklanma çıkmasına neden olmuştur. Bu ayaklanma başarısız olunca Tibet'in ve Budizm'in en önemli lideri Dalai Lama Hindistan'a kaçmak zorunda kalmıştır. 1962'de Çin ve Hindistan arasında patlak veren savaşın ana nedeni sınır anlaşmazlıkları (Fidan, 2012: 50) olsa da Hindistan'ın Dalai Lama'yı himaye etmesi diğer önemli sebeptir, daha doğrusu son damla olmuştur.

1990'larda Dalai Lama Çinlilerin ve Tibetlilerin bir arada yaşayabileceğini ileri süren 'Ortak Yol Yaklaşımı'nı ortaya atmıştır. Lakin avantajlı durumda olduğunu iyi bilen Çin bu düşünceye temkinli davranmaktadır (Fidan, 2012: 54). 2008'de ise Dalai Lama Çin ile görüşmelerde yer almayacağını söyleyerek geri çekilmiştir(Fidan, 2012: 55).

Bu sırada Çin Tibet Özerk bölgesine büyük bir yatırım yaparak yüz binlerce Çinlinin bu bölgeye yerleşmesini teşvik etmekte. Böylece demografik yapı değiştirilmeye çalışılmaktadır. Lakin deniz seviyesinden ortalama 4000 metre yüksekte olan Tibet'te buraya alışmamış birinin uzun süre yaşaması zordur (Fidan, 2012: 56). Çin'in Tibet sorununda ABD hem maddi ve hem de manevi olarak aktif bir yer almaktadır (Fidan, 2012: 51-52). Benzer bir sorun Doğu Türkistan bölgesi için de söz konusudur. Buraya ilişkin meseleyi aşağıda işlediğimiz için ayrı bir başlık açmadık.

Çin'in başarısı

19. yüzyılın başına kadar gelişmiş bürokratik sisteme ve vergi ağına sahip olan Çin ekonomisi dünyanın en büyük ekonomisiydi. Sonradan ABD ilk sıraya geçmiş bulunmaktadır. Çin 19. ve 20. yüzyılın büyük bir kısmında savaşlar ve iç karışıklıklara boğulmuştur. 1980'lerde Deng Xiao Ping'in dışa açılma ve serbest piyasa ekonomisini uygulamaya başlaması Çin için bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü 30 sene sonra, daha doğrusu 2010 yılında Çin, dünyanın ikinci ekonomisi olan Japonya'yı geçmiş durumdadır. 2050 yılında da Çin'in ABD ekonomisini geçerek ilk sıraya yerleşeceği yapılan hesaplarla tahmin edilmektedir. Ayrıca 2010 yılında Çin Almanya'yı geride bırakarak dünyanın en büyük ihracatçısı olmuştur (Fidan, 2012: 72). Günümüzde de ABD'den sonraki ikinci ithalatçı ülkedir (Fidan, 2012: 70).

İhracata dayalı ekonomi

ABD ve Çin'in ekonomisi aşırı derecede birbirine bağımlı hale gelmiştir. Bazı uzmanlar bundan ABD'nin avantajlı durumda olduğunu düşünmektedir. Çünkü Çin'in Gayri Safi

Yurt İçi Hasılası'nın 4'te 3'ü ihracata dayanmaktadır (Fidan, 2012: 64). Bir de bu ülkenin ihraç ettiği ürünlerin çoğunun yabancı çok uluslu şirketlere ait olması ve nihai ürünün pazardaki fiyatının ancak % 2 sinin Çin'e kalması çok ilginçtir (Fidan, 2012: 65) (<http://blogs.forbes.com/china/2010/04/28/chinas-barbie-doll-economics/>). Dolayısıyla eğer ABD ithalat kısıtlaması uygulanırsa Çin fazlasıyla etkilenecektir (Fidan, 2012: 65) (www.forbes.com/2010/08/20/china-united-states-economy-opinions-columnists-gordon-g-chang.html). Ayrıca hemen hemen hiç borcu bulunmayan, dünyanın en fazla tasarruf yapan ülkesi olmasına rağmen Çin kendi birikimleriyle ekonomik büyümesini uzun süre devam ettiremez. Hatta büyük pazarları kaybederse ülke içerisindeki ansızın kırılmalı sosyal yapısıyla huzurunu da kaybeder, birçok parçaya da ayrılabilir. Bu durumun gerçekleşmemesi için Çin Batı ülkelerine, özellikle ABD'ye borç vermekte. Karşılığında da onlar Çin mallarını satın alabilmektedir. 2011 yılında Çin ABD'yi 'borç bağımlılığı'ndan dolayı eleştirmiştir. Çin'in kendisinin ise 'borç verme bağımlısı' olduğu ve bunu yapmak zorunda olduğu söylenmektedir (Fidan, 2012: 77). Çünkü eğer ABD borcunu ödeyemez duruma düşerse, Merkez Bankasında 3 trilyon dolar rezervi ve dünyada en fazla ABD Hazine kağıdı bulunduran Çin'in akıbeti kötü olacaktır (Fidan, 2012: 75-77).

Zengin ve Fakir arasındaki uçurum

Çin'de dışa açılma ve reform sürecinin başlatılmasından beri 30 yıldan aşkın süre geçmiştir. Sonuçlarından biri de zengin ile fakir arasındaki farkın tehlikeli seviyeye ulaşmış olmasıdır. Zengin-fakir arasındaki farkı ölçen bir hesaplama yöntemi olarak Gini Katsayısı uluslararası alanda kabul edilmiştir (Fidan, 2012: 67). Çin'in Gini Katsayısı 2010 yılında 0.47'dir. Bu hesaplama yöntemine göre de 0.40'ı aşan ülkeler tehlike altında olan ülkeler olarak tanımlanmaktadır. Çin'deki en zenginlerin sadece %10'u gelirin %45'ine, en fakirlerin %10'u da gelirin sadece %1.4'üne sahip olması, durumun ne kadar vahim olduğunu gösterir (Fidan, 2012: 67).

Zengin-fakir arasındaki farkı kapatmak için Çin yönetimi 'Batı Bölgelerinin Gelişmesi Projesi'ni başlatmıştır. Çünkü Çin'in batı ve iç bölgeleri doğu ve sahil bölgelerine göre çok fakirdir. Lakin 1 milyar 300 bin insanı barındırarak dünya nüfusunun büyük bir kısmını oluşturan Çin'in zenginliği dengeli dağıtma sorununu çözmesi çok zordur (Fidan, 2012: 67).

İşsizlik, göç, yolsuzluk, sosyal güvenlik, eğitim ve barınma

Çin'in yüzleştiği diğer sorunlar da işsizlik, iç bölgelerden sanayileşmiş bölgelere doğru göç, yolsuzluk, sosyal güvenlik, eğitim ve barınma ya da ev sahibi olma sorunlarıdır. Çin, eğitime çok az yatırım yapmaktadır. Bu sorunlar Çin'de protestoların meydana gelmesine neden olmaktadır. 1993'ten başlayarak artan protestoların sayısı 2005'te 83700'e çıkmıştır (Fidan, 2012: 67).

Emlak Sektörü (Barınma)

1980'de Deng Xiao Ping'in başlattığı Reform ve Dışa Açılma Politikaları sayesinde Çin büyük ekonomik sıçrama ve zenginleşme yaşamıştır. Lakin Çin, 1980'den önce en önemli sorun olan barınma ve yeterince gıda alamama sorununun üstesinden gelmeyi başarmış olsa da günümüzde emlak fiyatlarının artışı devam etmektedir. Örneğin, büyük şehirlerde konut fiyatı 2000-2010 yılları arasında 6 katı kadar yükselmiştir. Bunun bir sebebi de gelir artışıdır (Fidan, 2012: 72-73). Çünkü geliri artan ve zenginleşen Çin vatandaşları daha çok ürün tüketmektedir (Fidan, 2012: 74). 2010 yılında gıda ürünlerindeki fiyat artışı %11'i bulmuş. Bu Çin'in Resmi Ulusal İstatistik Bürosu'nun açıklamasına göre enflasyon artışının en önemli tetikleyicisi olmuştur (Fidan, 2012: 72-73). Enflasyon artışının diğer bir sebebi de 2008 ekonomik krizinden sonra Çin hükümeti ekonomiyi teşvik etme amacıyla pazarda dolaşan para miktarını arttırmıştır (Fidan, 2012: 74). Sonuç olarak da Çin hükümeti 2010 yılında enflasyonu %3 olarak belirlemiş, lakin yüksek fiyat artışlarından dolayı bu hedefe ulaşamamıştır (Fidan, 2012: 72-73). Günümüzde Çin devasa bir ekonomiye sahip ve bu ülkede olan değişiklikler veya olumsuzluklar bütün dünyayı etkileyebilmektedir. Örneğin, Çin'in hammadde aldığı dönemlerde dünyada fiyat artışı gözlemlenmektedir (Fidan, 2012: 74).

Tek partili sistemin tehlikeleri (Yeri değiştirilmeli ama önceki paragrafın devamı)

Çin'in tek partili sistemi de durumu daha da kötüleştirir. Çünkü bir demokratik devlette sosyal ve ekonomik sorunlar ve krizler çıkarsa, seçim yoluyla yönetimi değiştirerek, sistem kendi kendini yenileyecek ve böylece barışı ve huzuru sağlayarak yoluna devam edebilir. Bununla beraber vurgulanması gereken diğer bir önemli nokta, Çin'in artık adı ve tek partili yönetiminden başka Komünist ve Sosyalist bir özellik taşımasıdır (Fidan, 2012: 65).

Milliyetçilik

Çin’de Batılıların kullandığı anlamda milliyetçilik 1949’da ortaya çıkmaya başlamıştır. En önemli sebepleri olarak 1937’deki Japon işgali, 1950’de başlayan Kore Savaşı, 1966’da başlayan Kültür Devrimi ve 1972’de Sovyetler birliği ile ilişkilerin kopması gösterilebilir. 1980’den başlayarak gelişen Çin’deki başarılı ekonomiyi yükselen milliyetçilik takip etmektedir(Fidan, 2012: 82).

Çin – Orta Asya İlişkileri

Tarihte Orta Asya Çin ilişkileri

Çin’in tarihî kayıtlarında Orta Asya ‘Xi Yü’ olarak geçmektedir. Bu kavram Çin’in batısından Doğu Avrupa’ya kadarki bütün bölgeleri içine almaktadır. Geçmişte Çin’in hemen batısında bulunan Orta Asya’da atlı göçebe milletler yaşamıştır. Tarih boyunca at üzerinde kılıç oynatan bu göçebe milletler, M.Ö. 6 yüzyıldan 17. yüzyıla kadar yerleşik ve tarıma dayalı uygarlık olan Çin’e büyük bir tehdit olmuştur. Bunun önemli kanıtı da günümüze kadar muhafaza edilmiş olan Büyük Çin Seddi’dir. Geçmişte Çin’in bu atlı göçebe milletlerle mücadele etmesiyle beraber işbirliği yaptığı dönemlere de rastlayabiliriz (Fidan, 2012: 150-151).

Günümüzde Orta Asya Çin ilişkileri

Günümüzde Çin’in Orta Asya devletleriyle ilişkisini iki döneme ayırarak incelemek mümkündür. Birinci dönem Çin Halk Cumhuriyeti’nin kurulduğu 1949’dan 1991’e kadardır. İkinci dönem ise 1991’de Sovyetler Birliğinin yıkılmasıyla başlayan dönemdir (Fidan, 2012: 151).

Birinci dönemde Çin, Orta Asya bölgesiyle ilişkilerini Moskova üzerinden yürütmüştür. Çin Halk Cumhuriyeti kurulduktan bir yıl sonra, 1950’de yapılan bir anlaşma çerçevesinde Çin’in Xin Jiang ya da Doğu Türkistan Uygur Özerk bölgesiyle Orta Asya Sovyet Cumhuriyetleri arasında ticaret başlatılmıştır. Lakin 1970’lerde bu ticari ilişkiler Çin ile Sovyetler birliği arasındaki kötü ilişkilerden etkilenmiştir. 1980’lerde Çin tekrar Xin Jiang Özerk bölgesiyle Orta Asya Sovyet Cumhuriyetleri arasında ticari ve kültürel ilişkilerin canlandırılmasına izin vermiştir (Fidan, 2012: 152).

Çin 1980’de başlayan ‘Dışa açılma ve Reform’ Politikası sayesinde ekonomik, sosyal ve askeri alanda büyük bir başarı kaydetmiştir. Dolayısıyla 2000’lerde yeni bir dış politika izlemeye başladı. Ayrıca Çin’in Orta Asya devletleri ile olan ilişkilerinde

Sovyetler Birliği'nin yıkılması ve bu devletlerin bağımsız olmaları önemli faktördür. Aslında Çin kurulduğu 1949 yılından 1972 yılına kadar Sovyetler Birliğiyle aynı safta yer almıştır. Lakin 1972'den başlayarak bu iki komünist ülke arasında sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu tarihten sonra Çin özellikle ABD ile ama genel olarak Batı bloğu ile yakınlaşmaya başlamış ve sonuç olarak Çin, ekonomisini liberalleştiren politikalar izlemeye başlamıştır (Fidan, 2012: 147).

Çin için Orta Asya Bölgesinin Önemi

Sovyetler Birliği'nin yıkılması Çin için olumsuz sonuçlar ile birlikte genel olarak daha çok olumlu sonuçlar doğurmuştur. Çünkü Çin'in hemen yanı başında doğal kaynaklara, özellikle Çin'in ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklarına zengin miktarda sahip bulunan bir bölge ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu bölge Çin ile Rusya'nın arasında bir tampon bölge hâlini almıştır. Çin için Orta Asya'nın diğer bir önemi de Orta Doğu, Güney Asya ve Avrupa'ya alternatif bir yol olmasıdır. Bundan başka Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla Çin bu büyük devlete karşı askerî harcamalarını azaltabilmiştir. Orta Asya bölgesi Çin'in Xin Jiang Özerk Bölgesi'nin güvenliği bakımından da çok önemlidir. Çünkü Sovyetler Birliğinin yıkılmasıyla Orta Asya'da Xin Jiang Özerk bölgesi ile ortak kara sınırı bulunduran zayıf, acemi devletler ortaya çıkmakta ve güvenlik açısından Çin'i endişelendirmektedir. Doğu Türkistan da denilen Xin Jiang Özerk Bölgesi'nde Orta Asya'daki Kırgız, Kazak, Özbek ve Türkmen gibi Türk topluluklarından biri olan Uygurlar yaşamaktadır ve bu bölge Çin'in hep sorun yaşadığı bölgelerden biridir. Ayrıca Xin Jiang Özerk Bölgesi altın, uranyum gibi zengin doğal kaynaklar barındırmaktadır. Ayrıca Çin'in petrol kaynağının %30'u bu topraklarda bulunmaktadır. Dolayısıyla Çin için Orta Asya devletleri ile ilişki kurması Xin Jiang Özerk bölgesinin güvenliği ve istikrarı için büyük önem taşımaktadır (Fidan, 2012: 152).

Çin, Orta Asya ve doğal kaynaklar

Çin kullandığı petrolün %13.7'sini Orta Asya'dan ithal etmektedir. Orta Doğu (%46) ve Afrika'dan (%31.1) daha çok ithal etmesine rağmen, ilk olarak Orta Asya'dan gelen petrolün hem maliyeti düşük ve daha kolay, hem de potansiyeli yüksektir. Çünkü Çin Orta Doğu ve Afrika'dan petrolü tanker gemileriyle sevk etmektedir ve bu gemilerin sadece %20'si kendine ait, diğer %80'ini başka ülkelerden kiralamaktadır. İkinci olarak, Çin'e ulaşmak üzere yola koyulan, petrol ile doldurulmuş tanker gemileri Çin ekonomisi için ciddi bir risk teşkil edecek şekilde istikrarsız bölgelerden daha doğrusu

Malaka Boğazı'ndan ve Tayvan'dan geçmektedir. Malaka Boğazı ve Tayvan, Çin için stratejik bakımdan çok önemli olan Güney Çin Denizi olarak bilinen bölgede yer almaktadır. Lakin Çin'in bu bölgedeki bütün ülkelerle çözülmeyen sorunları bulunmaktadır. Örneğin, Tayvan Vietnam, Filipinler, Malezya ve Japonya'yı Çin'in hem ekonomik, hem de askerî bakımdan büyümesi endişelendirmektedir. Çünkü ekonomik ve askerî olarak güçlenen Çin, bölgedeki tartışmalı egemenlik alanlarına müdahil olmaya başlamaktadır. Sonuç olarak da yukarıda saydığımız devletler ABD ile daha sıkı askerî ilişkiler kurmaktadır. Dolayısıyla bu bölgeden geçen Çin'in tanker gemilerinin her an terör saldırısına uğrayabilme ihtimali ve ABD'nin bölgede bulundurduğu askerî güç Çin'in enerji güvenliğini tehdit etmektedir (Fidan, 2012: 153).

4.2. Shan Hai İşbirliği Örgütü

Çin, Asya'da güvenlik ve işbirliği alanlarında önemi büyük olan Shan Hai İşbirliği Örgütü'nü kurmada öncülük yapan bir devlettir. Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'ın bu örgütün üyeleri olması; Moğolistan, İran, Hindistan ve Pakistan'ın ise gözlemci üyeleri olması ve ayrıca Türkiye'nin gözlemci üye olmaya başvurması bu örgütün önemini göstermektedir. Şang Hai İşbirliği Örgütü NATO'nun seviyesine ulaşamamışsa da Asya ve Orta Asya'da istikrarı korumada geleceği büyük bir örgüttür (Fidan, 2012: 72).

4.3. Sovyetler Birliği Döneminde Çin ve Orta Asya

Profesör Fidan (2012: 151) 'Zamanın yenemediği Çin' isimindeki kitabında Çin'in Orta Asya devletleriyle ilişkisini genel olarak iki döneme ayırarak inceliyor. Birinci dönem Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1949'dan 1991'e kadar. İkinci dönem ise 1991'de Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla başlayan dönemdir.

Çin, kurulduğu 1949 yılından 1991'e kadar Orta Asya bölgesiyle ilişkilerini Çin-Sovyetler Birliği ilişkisi kapsamında Moskova ile yürütmüştür. Çünkü 130 seneden aşkın süre Orta Asya, ilk olarak Rus İmparatorluğu'nun sonra ise Sovyetler Birliği'nin himayesi altındaydı (Paramonov, Stokov ve Stolpovskiy, 2008: 42). Çin kurulduğu 1949 yılından 1959 yılına kadar Sovyetler Birliğiyle aynı safta yer almıştır. Bu dönem içerisinde bu iki komünist ülke yakın ve işbirlikçi ilişkide bulunmuştur. İkisi de birbirine maddi ve manevi ihtiyaç duymaktaydı. Sovyetler Birliği uluslararası alanda Çin'in siyasi desteğine, Çin'in ise daha çok Sovyetler Birliği'nden gelen yatırımlara,

askerî desteğe ihtiyacı vardı (Potapenko, 2011: 41; Lo, 2010: 11). İki ülke, 1950’de Doğu Türkistanla (Çin’in tabiriyle Xin Jiang Uygur Özerk bölgesi) Orta Asya Sovyet Cumhuriyetleri’nin ticaret yapabilmesi için bir anlaşma imzalamışlardır (Fidan, 2012: 151). Lakin Rusya ve Çin üzerinde önemli kitaplar yazan Bobo Lo’ya göre Çin ile Sovyetler Birliği arasında anlaşmazlıklar hep mevcuttu. Sovyetler Birliği Komünist Partisinin Başkanı N.Kruşçev iktidarda iken, özellikle 1950’lerin sonunda iki ülke arasında anlaşmazlıklar artmıştır. Hatta 1960’ta Sovyetler Birliği’nin Çin’e gönderdiği 1390 uzmanı geri çağırması (Lo, 2010: 11), 1969’da iki devletin sınırında gerçekleşen kanlı çatışma ile Çin ve Sovyetler Birliği arasındaki sorunlar kritik noktaya ulaşmıştır (Balakin, Syaoin, 2016: 11; Fidan, 2012: 160). Doğal olarak Orta Asya ve Doğu Türkistan arasındaki ticari ilişki de Çin Halk Cumhuriyeti ile SSCB’nin ortasındaki gerginliklerden etkilenmiştir (Fidan, 2012: 152).

Şubat 1972 yılında, daha doğrusu Çin ile SSCB arasındaki gerginlik doruk noktasına ulaştığı zamanda ABD başkanı Nikson Çin’i ziyaret etmiştir. Bu tarih itibariyle Çin, özellikle ABD ile ama genel olarak Batı bloğu ile yakınlaşmaya (Lo, 2010: 13; Fidan, 2012: 160) ve sonuç olarak ekonomisini liberalleştiren politikalar izlemeye başlamıştır. 1980’lerde Çin tekrar Doğu Türkistanla Orta Asya Sovyet Cumhuriyetleri arasında ticari ve kültürel ilişkilerin canlandırılmasına izin vermiştir (Fidan, 2012: 152).

Çin 1980’de başlayan ‘Dışa açılma ve Reform’ Politikası sayesinde ekonomik, sosyal ve askerî alanda büyük bir başarı kaydetmiştir. Deng Xiaoping’in başlattığı bu başarılı politika uluslararası alanda meyvesini 2000’lerde vermeye başlayacaktır. Çin, genel olarak dünya devletlerine yönelik (Fidan, 2012: 147) ve özel olarak Orta Asya’ya yönelik yeni bir dış politika izlemeye başlayacaktır. Ayrıca Çin’in Orta Asya devletleri ile olan ilişkilerinde Sovyetler Birliği’nin yıkılması ve bu devletlerin bağımsız olmaları önemli faktördür.

4.4. Sovyetler Birliği Dağıldıktan Sonra Çin’in Orta Asya Politikası

1.Dönem

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonraki Çin’in Orta Asya politikasını üç döneme ayırmak mümkündür. Merkezi Avrasya Araştırma Grubu’nun üyeleri Paromonov, Stokov ve Stolpovskiy (2008: 42) 1992-95 senelerini birinci dönem olarak göstermektedirler. Çin Halk Cumhuriyeti Kamu Bilimler Akademisi’nin Rusya, Doğu Avrupa ve Orta Asya

Araştırma Enstitüsü'nün Başkanı Lyu Fenhua ise 1991-97 senelerini Çin ve Orta Asya ilişkilerinde birinci dönem olarak göstermektedir (Liang Zhengpeng, 2017: 146). Bu dönemde Çin'in, bağımsızlıklarını ilan eden Orta Asya devletleri ile diplomatik ilişkiler kurduğunu, Sovyetler Birliği zamanından kalan sorunları çözmek adına hukuki temel hazırlamak için anlaşmalar yaptığını görmekteyiz. Lakin belirtilmesi gereken önemli nokta, Çin'in, hemen batısında yer alan Orta Asya bölgesinde bağımsız devletlerin ortaya çıkmasına ve bu bölgeyi bir siyasi güç olarak Rusya'nın terk etmesine² hazırlıksız yakalandığı bir gerçektir. Çünkü Çin geleneksel olarak Orta Asya'ya Rusya'nın hayati çıkarı olan bir bölge olarak kabul etmiştir ve Rusya'nın bölgedeki üstünlüğüne karşı çıkmamıştır. Dolayısıyla 1990'ların başında Çin'in Orta Asya devletlerine yönelik belli bir politikası yoktu (Paramonov, Stokov ve Stolpovskiy, 2008: 42-43).

Ayrıca, bu dönemde Çin'in iç ve dış politikasında çözmesi gereken birçok önemli sorunları vardı. Onlardan biri, 1989 Tian An Men olayının³ akabinde Batı devletleri ile ilişkilerinin bozulmasıdır. Diğer sorun ise Doğu Avrupa'da komünist yönetimlerin yıkılması ve sonrasında Sovyetler Birliği'nin aniden dağılmasıdır. Komünist bir devlet olan Çin Halk Cumhuriyeti kendi siyasi sisteminin de aynı akıbeti paylaşmasından tedirgindi. Bundan dolayı, Orta Asya devletlerinden biri olan Tacikistan'daki iç savaş ve Afganistan'daki istikrarsızlık sebebiyle, ansızın birçok sorunlarla meşgul olan Çin, Orta Asya bölgesindeki iç sorunlardan uzak durmak istemiştir (Paramonov, Stokov ve Stolpovskiy, 2008: 44).

Çin, Orta Asya devletlerinin bağımsızlıklarını tanıyan ilk devletlerden biri olmuştur. 1992'de de sırasıyla bölge devletleri ile diplomatik ilişkiler kurmuştur: 2 Ocak Özbekistanla, 3 Ocak Kazakistanla, 4 Ocak Tacikistanla, 5 Ocak Kırgızistanla ve 6 Ocak Türkmenistanla. Çin Orta Asya devletleriyle diplomatik ilişki kurduktan sonra

² Rusya Federasyonu'nun ilk başbakanı Yegor Gaydar yönetimindeki hükümet, diğer Rus yenilikçileri arasında da yaygın olan Orta Asya devletlerini Rusya için bir ekonomik yük olarak görme düşüncesini savunuyordu. Daha genel bilgi için bakınız: Lena Jonson, Vladimir Putin and Central Asia, 2004: 43.

³ Çin hükümeti, Pekin'de Tian An Men meydanında üniversite öğrencileri tarafından başlatılıp toplumun çeşitli kesimlerinden insanların katıldığı gösteriyi şiddetli bir şekilde bastırmıştı.

hemen kendisi için çok önemli olan sorunları çözmek için görüşmelere başladı. Bunlar, tartışmalı sınırları belirleme sorunu, SSCB ile olan gerginlik dönemlerinden beri ortak sınırların olduğu bölgelerde fazla asker ve askerî ekipman bulundurulmasının devam etmesi ve Çin'in kuzey batısında, Orta Asya ile sınırdaş bölgelerde çoğunluğu oluşturan Uygur Türklerinin bağımsızlık hareketlerini önlemek olmuştur. Uygurların Orta Asya'da yerleşen Kırgız, Kazak, Özbek ve Türkmenlerle aynı soydan olması Çin'i tedirgin etmiştir. Ayrıca Orta Asya'daki beş devletten üçünün Çin ile doğrudan sınırı bulunmaktadır. Bunlardan biri olan Tacikistan ile Çin'in sınırı yüksek dağlardan geçmektedir ve Çin için fazla sorun yaratmamaktadır. Lakin Kırgızistan ve Kazakistan, Çin ile uzun bir sınır paylaşmaktadır. (Paramonov, Stokov ve Stolpovskiy, 2008: 44). 1992-94 senelerinde Çin Orta Asya devletleriyle 90'dan fazla anlaşma imzalamıştır (Kazantsev, 2008: 227).

Çin ile Kırgızistan arasında imzalanan anlaşmalara gelecek olursak, 27 Aralık 1991'de Kırgızistan'ın bağımsızlığını tanıyan Çin, 5 Ocak 1992'de de Kırgızistan ile diplomatik ilişkiler kurmuştur. Ayrıca Ekim 1992'de sınır sorununu çözmek için bir tarafta Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve diğer tarafta Çin'in temsilcileri olmak üzere '4+1' denilen çalışma grubu oluşturulmuştur. Bu çalışma grubuyla 1996'da 'Şanhay Beşlisi'nin ve 2001'de Şanhay İşbirliği Örgütü'nün kurulmasına zemin hazırlanmıştır (Paramonov, Stokov ve Stolpovskiy, 2008: 46). Bu dönemde gerçekleşen diğer bir önemli husus, Nisan 1994'te Çin Halk Cumhuriyeti'nin Başbakanı Li Peng'in Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'a resmi ziyaret yapmasıdır. Daha doğrusu bu ziyaret sırasında Çin başbakanının Orta Asya devletleriyle ticari ve ekonomik ilişkiyi geliştirmek için teklif ettiği 6 öneriden biri, ulaşım şartlarını iyileştirerek yeni İpek Yolunu kurmaktır (Zhenpeng, 2017: 149). Böylece günümüzde Çin'in 'dördüncü nesil' yöneticilerinin en önemli uluslararası girişimi olan 'Bir Kuşak, Bir Yol Projesi' 1990'larda bile dillerdeydi.

2. Dönem

Eylül 1989'da Çin Komünist Partisi'nin başkanı Deng Xiaoping dış politikada bir yön belirlemiştir. Ona göre Çin uluslararası alanda kendi konumunu güçlendirmeli; olup bitenleri soğukkanlılıkla gözlemlemeli; değişikliklere emin adımlarla cevap vermeli; kendi gücünü, potansiyelini göstermemeli; dikkat çekmemeli; lider olmak için çabalamamalıydı. Ayrıca yeni dünya düzenine uygun bir şekilde gerekeni yapmalıydı

(Zhenpeng, 2017: 146). 1990'ların başlarında Çin'in uyguladığı dış politika Deng Xiaoping'in öğütlerine sadık kalmıştır.

Ne var ki Çin, 1990'ların ortasında, dış politikasını gözden geçirmek zorunda kalmıştır. Sebeplerden biri 1995-96 yıllarında Tayvan'a karşı füze krizi, bunu takiben de Çin ile ABD arasındaki gerginliktir. Bu tarihten sonra Çin, uluslararası alanda daha aktif bir politika izlemeye koyulmuştur. Çin'in bu kararının sonuçlarını Orta Asya'ya yönelik politikalarından da görebiliriz. 1996 yılında Çin, Rusya Federasyonu ve Orta Asya devletleriyle birlikte güvenlik ve askeri alanda işbirliği yapmak için 'Şanhay Beşlisi'ni kurdu. Örneğin, Kırgızistan ile Çin arasındaki sınır belirleme faaliyetleri söz konusu 2. dönemde, daha doğrusu 1996-99 yılları arasında tamamlanmıştır (Paramonov, Strokov ve Stolpovskiy, 2008: 46).

Güvenik

1990'ların ikinci yarısında Çin ile Orta Asya devletlerinin işbirliği yaptığı diğer alan güveniktir. 1999-2000'li yıllarda Orta Asya'da Özbekistan'ın İslam Hareketi (ÖİH) gibi aşırı gruplar etkin olmuştur. Ağustos 1999'da ÖİH'ye üye olan savaşçılar Kırgızistan'ın Tacikistan ve Özbekistan ile sınırdaş olan Batken iline saldırarak Kırgız topraklarından Özbekistan'a geçmek istediler. Onlar Kırgızistan İç İşleri Bakanlığında çalışan subayla beraber 7 insanı rehin aldılar. 23 Ağustos'ta tutulan rehinler arasında maden şirketinde çalışan 4 Japon vardı. Dolayısıyla olay uluslararası statü kazandı. Bu arada ÖİH, Afganistan'dan Özbek başkanı İslam Karimov rejimini indirmek ve Fergana ovasını işgal etmek için Jihad ilan etti (Jonson, 2004: 56). Sonuç olarak 1999'un sonunda Pekin Orta Asya devletlerinin istihbarat teşkilatlarıyla ve kolluk kuvvetleriyle işbirliği yaptı. Bu hamle Çin'in güvenliğini sarsacak olan Doğu Türkistan'daki ve Orta Asya'daki durumları kontrol altına alması bakımından Çin için çok önemliydi (Paramonov, Strokov ve Stolpovskiy, 2008: 51).

Ekonomi

1990'ların ikinci yarısında Çin ile Orta Asya devletleri arasında ekonomik ilişkiler de gelişmeye başlamıştır. 1996-2000'lerde ticaret birinci döneme nispeten 2 katına yükselmiştir. Bu dönemde Çinle daha çok ticari ilişkileri bulunan ülkeler Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan olmuştur. Kazakistan ile Kırgızistan, Çin mallarını diğer Orta Asya devletlerine ve Rusya'nın bazı bölgelerine de ihraç ederek kar elde etmekteydi.

Fakat bu ticari ilişkilerin olumsuz tarafı Çin'in Orta Asya devletlerine kalitesi düşük ama ucuz hazır mal ihraç etmesi karşısında, Orta Asya devletleri de Çin'e ham madde göndermekteydi. 1997'de Çin, Kırgızistan ve Özbekistan 'Çin-Kırgızistan-Özbekistan' Demiryolu Projesini değerlendirmek amacıyla uzmanlar grubu oluşturmuşlardı (Paramonov, Stokov ve Stolpovskiy, 2008: 54).

3. Dönem

21. yüzyılın başlamasıyla Çin'in dış politikasında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bunun sebeplerinden biri 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de meydana gelen terör saldırısıdır. Çünkü bu saldırıdan sonra Aralık ayında ABD, Orta Asya'nın hemen yanındaki Afganistan'da askerî operasyonlar düzenlemeye başladı ve Orta Asya devletlerinden Kırgızistan'nın başkenti Bişkek'te bir askerî üs kurdu. Bu durum Çin'i rahatsız etmiştir.

Çin'in 1990'lara göre daha aktif bir dış politika izlemeye başlamasının diğer bir sebebi de Hu Jintao önderliğindeki 'dördüncü nesil' Çin yöneticilerinin yönetime gelmesidir. Bu siyasetçiler hem askerî hem ekonomik bakımdan güçlü bir devleti miras almış bulunmaktadır (Paramonov, Stokov ve Stolpovskiy, 2008: 56). Haziran 2001'de Şanghai İşbirliği Örgütü'nün kurulması da Çin'in izlediği dış politika açısından önemlidir. Çünkü Orta Asya'da ABD'nin varlığından endişelenen Çin bölge devletleriyle ilişkilerini Şanghai İşbirliği Örgütü çerçevesinde yürüterek daha çok ekonomik ilişkileri geliştirmeye özen göstermiştir. 2000'lerden başlayarak Orta Asya bölgesinin Çin için stratejik önemi artmıştır.

4.5. Çin İçin Orta Asya Bölgesinin Önemi

Sovyetler Birliği'nin dağılması Çin için ilk başta beklenmedik ve olumsuz bir vaka olarak görünse de genel olarak daha çok olumlu sonuçlar doğurmuştur. Çünkü Çin'in hemen yanı başında doğal kaynaklara, özellikle Çin'in giderek daha fazla ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklarına zengin bir bölge ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu bölge Çin ile Rusya'nın arasında bir tampon bölge hâlini almıştır. Ayrıca Çin Orta Asya'yı Orta Doğu, Güney Asya ve Avrupa'ya doğru alternatif bir yol olarak görmektedir (Fidan, 2012: 152). Bundan başka Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla Çin bu büyük devlete karşı askerî harcamalarını azaltabilmiştir. Orta Asya bölgesi, Çin açısından Xin Jiang Uygur Özerk bölgesinin güvenliği bakımından da çok önemlidir. Çünkü Sovyetler Birliği'nin

yıkılmasıyla Orta Asya'da Doğu Türkistan ile ortak kara sınırı bulunan zayıf, acemi devletler ortaya çıkmakta ve güvenlik açısından Çin'i endişelendirmektedir. Doğu Türkistan'da, Orta Asya'daki Kırgız, Kazak, Özbek ve Türkmen gibi Türk topluluklarından biri olan Uygurlar yaşamaktadır ve bu bölge Çin'in hep sorun yaşadığı bölgelerden biridir. Ayrıca Doğu Türkistan altın, uranyum gibi doğal kaynaklarca zengin olup, Çin'in petrol kaynağının %30'u bu topraklarda bulunmaktadır (Fidan, 2012: 152). Dolayısıyla Çin için Orta Asya devletleri ile kurulan ilişkiler, Doğu Türkistan'ın güvenliği ve istikrarı için büyük önem taşımaktadır.

4.5.1 Çin, Orta Asya ve Doğal Kaynaklar

Çin kullandığı petrolün %13.7'sini Orta Asya'dan ithal etmektedir. Orta Doğu (%46) ve Afrika'dan (%31.1) daha çok ithal etmesine rağmen, ilk olarak Orta Asya'dan gelecek petrolün hem maliyeti düşük ve taşınması daha kolay, hem de potansiyeli yüksektir. Çünkü Çin, Orta Doğu ve Afrika'dan aldığı petrolü tanker gemileriyle sevk etmektedir ve bu gemilerin sadece %20'si kendine ait, diğer %80'ini başka ülkelerden kiralamaktadır. İkinci olarak, Çin'in ekonomisi için oldukça mühim olan petrol ile doldurulmuş tanker gemileri, istikrarsız bölgelerden daha doğrusu Tayvan ve Malaka Boğazı'ndan geçerek Çin'i riske sokmaktadır (Fidan, 2012: 153). Malaka Boğazı ve Tayvan, Çin için stratejik bakımdan çok önemli olan Güney Çin Denizi olarak bilinen bölgede yer almaktadır. Lakin Çin'in bu bölgedeki bütün ülkelerle çözülmeyen sorunları bulunmaktadır. Örneğin, Tayvan, Vietnam, Filipinler, Malezya ve Japonya'yı Çin'in hem ekonomik, hem de askerî bakımdan büyümesi endişelendirmektedir. Çünkü ekonomik ve askerî olarak güçlenen Çin, bölgedeki tartışmalı egemenlik alanlarına müdahil olmaya başlamaktadır. Sonuç olarak da yukarıda saydığımız devletler ABD ile daha sıkı askerî ilişkiler kurmaktadır. Dolayısıyla bu bölgeden geçen Çin'in tanker gemilerinin her an terör saldırısına uğrayabilme ihtimali ve ABD'nin bölgede bulundurduğu askerî güç Çin'in enerji güvenliğini tehdit etmektedir (Fidan, 2012: 87-102).

4.5.2 Shan Hai İşbirliği Örgütü

Çin, Asya'da güvenlik ve işbirliği alanlarında önemi büyük olan Shan Hai İşbirliği Örgütü'nü kurmada öncülük yapan bir devlettir. Çin, Rusya, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın bu örgütün üyeleri olması; Moğolistan, Hindistan, Pakistan ve İran'ın ise gözlemci üyeleri olması ve ayrıca Türkiye'nin gözlemci üye olmaya

başvurması bu örgütün önemini göstermektedir. Şang Hai İşbirliği Örgütü, NATO'nun seviyesine ulaşamamışsa da Asya ve Orta Asya'da potansiyeli büyük bir örgüttür (Fidan, 2012: 72).

4.6. Kırgızistan-Çin İlişkileri

Çin, 27 Aralık 1991'de Kırgızistan'ın bağımsızlığını tanımış ve 5 Ocak 1992'de iki devlet diplomatik ilişkiler kurmuştur. Kırgızistan bağımsızlığının ilk yıllarında Çin ile tartışmalı sınır bölgeleri bulunduruyordu ve Ekim 1992'de sınır sorununu çözmek için '4+1' denilen çalışma grubu oluşturulmuştur. 1992'den 1996'ya kadar Kırgızistan ve Çin temsilcileri arasında düzenlenen görüşmelerde tartışmalı 5 bölgenin 4'ü üzerinde anlaşmaya varılmıştır. 26 Ağustos 1999'da iki tarafın Bişkek'te yaptığı görüşmede tartışmalı Üzöngü –Kuuş ile alakalı anlaşma yapılmıştır. Buna göre Üzöngü –Kuuş'un % 70'i Kırgızistan'a, % 30'u da Çin'e verilmiştir (Omarov, 2004). Bu anlaşma, muhalefetin o dönem Kırgızistan Cumhurbaşkanı Akaev'i sert eleştirdiği konulardan en önemlisiydi. Kırgızistan ile Çin arasındaki ilişkileri ele alırken yer verilmesi gereken diğer bir konu, neredeyse 20 yıldır iki devlet yöneticilerinin anlaşmaya varamadığı ama stratejik değeri bakımından önemli olan Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir Yolu Projesidir.

4.6.1. Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir Yolu Projesi

Çin'den Özbekistan'a doğru Kırgızistan topraklarından geçecek olan demir yolu projesi ilk olarak 1990'ların ortasında ortaya atılmıştır. Lakin 2000'lerden beri kurulacak olan demir yolunun değişik güzergahları üç ülke arasında aktif bir şekilde konuşulmaktadır. 2006 senesinde ön teknik ve ekonomik maaliyeti hesaplanarak Karasuu (Özbekistan) - Kurşab (Kırgızistan) - Torugart (Kırgızistan) - Kaşgar (Doğu Türkistan) yol önergesi birkaç seçenek üzerinden kararlaştırılmış ve Kırgız hükümeti tarafından onaylanmıştır.

Harita 1: Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir Yolu

Kaynak: 'Mir Peremen' Uluslararası Bilimsel ve Kamu Dergisi <http://mirperemen.net/2019/03/chtosulit-kirgizii-zheleznaya-doroga-iz-kitaya-v-uzbekistan/> (Erişim Tarihi: 19.04.2019)

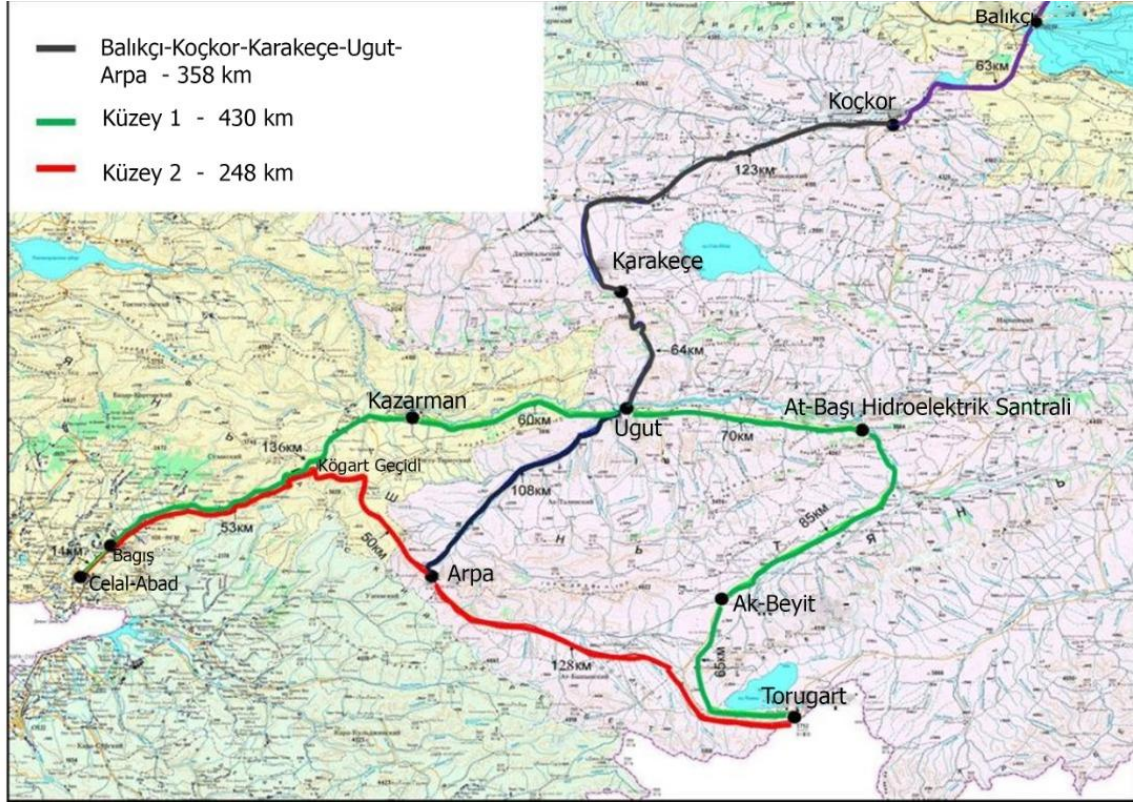
Kurulacak olan yeni demir yolu 268,4 kilometredir. Bu demir yolu üzerinde 48 tünel, 95 köprü ve 4 demir yolu istasyonunun kurulması gerekiyor. Çin-Kırgızistan-Özbekistan demir yolu üzerinden yıllık 15 ton yük geçeceği planlanıyor. Bu yükün çoğunluğu Çin tarafına ait olacaktır. Uzmanların hesaplamalarına göre Kırgızistan, yeni demir yolu üzerinden toplam yükün en fazla % 5'inin sahibi olabilir (Şustov, 2019).

4.6.2. Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir Yolu Projesinin Hayata Geçirilmesindeki Sorunlar

20 yılı aşkın süredir dile getirilmekte olan Çin-Kırgızistan-Özbekistan demir yolu projesinin gerçekleştirilmesi birkaç önemli sorunla karşılaşmaktadır ve günümüze kadar hayata geçirilmemiştir. Kırgızistan açısından Çin-Kırgızistan-Özbekistan demir yolu projesinin en önemli sorunlarından biri bu yolun maliyetidir. Birçok nehir üzerinden ve dağların içinden geçerek deniz seviyesinden 2000-3600 metre yükseklikte kurulacak olan bu demir yolunun maliyeti 1990'larda 1 milyar dolar, 2010'un başlarında 3-4 milyar dolar ve günümüzde ise 7 milyar dolar olarak hesaplanmıştır. Gayri Safi Yurt İçi Hasılası (GSYH) 8 milyar 81 milyon 900 bin dolar olan (Kırgızistan Cumhuriyeti Milli İstatistik Kurumu) Kırgızistan'ın, demir yolunun kendi topraklarından geçecek olan kısmının maliyetini kendi bütçesinden karşılayamayacağı bir gerçektir. Dolayısıyla söz konusu demir yolunu taraflardan biri olan ve dünyanın büyük ekonomileri listesinde yer alan Çin'in kurması ve karşılığında da Kırgızistan'ın maden kaynaklarını Çin'e vermesi

teklif edilmiştir. Lakin Kırgızistan hükümeti bu teklifin kendi çıkarına olmadığını dile getirerek reddetmiştir (Şustov, 2019).

Harita 2: Çin-Kırgızistan-Özbekistan Alternatif Demir Yol Projeleri

Kaynak: 'Mir Peremen' Uluslararası Bilimsel ve Kamu Dergisi <http://mirperemen.net/2019/03/chtosulit-kirgizii-zheleznaya-doroga-iz-kitaya-v-uzbekistan/> (Erişim Tarihi: 19.04.2019)

Kırgızistan için Çin-Kırgızistan-Özbekistan demir yolu projesinin gerçekleşmesindeki diğer bir problem seçilen güzergahın Kırgızistan'dan daha çok Çin ve Özbekistan için yararlı olmasıdır. Aslında Kırgızistan hükümetinin teklif ettiği güzergah, ülkenin kuzey ve güney bölgelerini birleştirerek ülke içerisinde yüksek dağlarla ayrılmış ve birbirinden izole olmuş olan bölgelerin ulaşımını sağlayacaktı. Fakat bu güzergah hem Özbekistan hem de Çin taraflarının çıkarına değildi ve kabul edilmemiştir (Kubat Rahimov, 2013) .

Üzerinde durulması gereken diğer bir önemli sorun yeni demir yolu raylarının aralığının Kırgızistan'da ve Çin'de değişik olmasıdır. Kırgızistan'da ve genel olarak Orta Asya devletlerinde SSCB döneminden kalmış demir yolları bulunmaktadır. SSCB standartlarına göre demir yolu ray aralığı 1520 mm'dir. Çin'de ise demir yolu ray aralığı Avrupa devletlerinde olduğu gibi 1435 mm'dir. Bu yüzden Çin, yeni demir yolu üzerinden malları taşıırken trenin tekerleklerini değiştirmemek amacıyla demir yolu

rayları için kendi standartlarını uygulamak istiyor. Kırgızistan ve Özbekistan ise demir yolu ray aralığının 1520 mm olarak kalmasında ısrar ediyor. Çünkü ray aralığını değiştirmek demek ulaşım altyapısının da değiştirilmek zorunda olacağı, teknik bakım için yeni uzmanlara ihtiyaç duyulacağı ve yeni teknik standartlar ve kurallarla çalışılacağı anlamına geliyor. Böyle bir değişiklik Kırgızistan ve Özbekistan için ayrı büyük maliyeti gerektirecektir (Şustov, 2019).

4.6.3. Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir Yolu Projesinin Jeopolitik Anlamı

Jeopolitik düşünceye göre bir devletin denize çıkışı olması o devlet için avantaj sayılır. Çünkü günümüzde çoğu ham maddeler ve mallar deniz üzerinden taşınmaktadır. Deniz taşımacılığı, sınırlarla bölünmüş devletlere ait olan topraklardan geçen kara taşımacılığına göre daha serbesttir. Denizciliğin gelişmesiyle, Doğu ile Batı arasında yüzyıllardır iletişim ve işbirliğini geliştiren efsanevi İpek Yolu inkıraz etmiştir. Bundan dolayı Çin Hükümeti'nin öncülüğünü yaptığı 'Bir Kuşak, Bir Yol Projesi'nin bir parçası olan Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir Yolu Projesi Kırgızistan için denize çıkış sağlayabilir.

Kırgızistan üzerinden geçecek olan Çin-Kırgızistan Demir Yolu, ülkede Çin'in tesirini arttıracığı ve Kırgızistan'ın Çin'e bağımlılığı artacağından dolayı tedirgin edicidir. Diğer bir husus ise Çin bu yolu kurmakla hem mesafenin daha kısılması açısından, hem Kazakistan'dan geçen demiryoluna bir alternatif yol yaparak ulaşımı çeşitlendireceğinden önem vermektedir.

SONUÇ

Tez çalışmasının ana amacı Kırgızistan'ın önemli jeopolitik konumunu vurgulamak ve gelişme perspektiflerini araştırmaktır. Ulaşılan sonuçlar şunlardır: Dış politikada bir devletin durumunun tanımlanmasında göz önünde bulundurulması gereken en önemli faktörlerin birinin ülkenin coğrafi konumu ya da jeopolitik yapısı olduğundan kuşku yoktur. Fakat devletin sahip olduğu coğrafyanın önemi meydana gelen yenilikler dolayısıyla zaman içinde her yönde değişebilir. Başka bir deyişle, ta eski zamanlarda bir devletin gelişmesi için sahip olduğu iklime daha çok önem verilmiş ise de, çatışmaların çok olduğu günümüzde askerî güç, buna ulaşmak için de ekonomik göstergeler büyük önem kazanarak jeopolitiğin bir alt açılımı olan jeoekonomi ön plana çıkmıştır.

Jeoekonomide devletin sahip olduğu doğal kaynaklarla birlikte o devletin yer aldığı bölgenin durumu gelişme için önemlidir. Yani çağımızda zengin ve başarılı bir devletlerle komşuysan doğru ve bilgelikle politika yürütmekle kendine avantaj sağlayabilirsin. Jeopolitikte komşu devletler potansiyel bir düşman olarak görülmüşse de jeoekonomide onlar potansiyel bir partnerdir. Dolayısıyla Kırgızistan dünyanın ikinci büyük ekonomisi Çin ile olan komşuluk durumundan yararlanabilir. Örneğin, Kırgızistan 1998'de Orta Asya devletlerinden ilk olarak Dünya Ticaret Örgütüne (DTÖ) üye olmuştur. 2001 yılında da Çin'in DTÖ'ye üye olmasıyla Kırgızistan, Çin'den gelen ucuz ve değişik malların eski Sovyet cumhuriyetlerine aktarılmasında bir ana koridora dönüşmüştür. Bu durum bir yandan ülkenin kendi üretimini geliştirmesine bir engel olmuşsa da Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra var olan işsizlik ve ekonomik kriz döneminde Kırgızistan'ın kâr elde etmesini sağlamıştır.

Kırgızistan, Çin'in büyük sermayesinden daha doğrusu yatırımlarından ve ortaya atılan yeni projelerinden yararlanmalıdır. Bunun için, 2013 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin Başkanı Şi Ciping tarafından günümüzün en ilgi çekici projesi olarak sunulan 'Bir Kuşak, Bir Yol' projesinin bir parçası olarak 'Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir Yolu'nun kurulmasına önem vermeli. XIX. yüzyıla kadar bir ülkenin denize çıkışının olmaması bir dezavantaj olarak sayılmıştır. Hâlbuki son zamanlarda Orta Asya bölgesinin etrafında uluslararası pazarların aktif olarak gelişmesi, duruma yeniden bakma zorunluluğu yaratmaktadır. Çünkü günümüzde bir ülkenin ekonomik yönden başarılı olarak gelişmesi için o ülkenin uluslararası düzeydeki büyük pazarlara ve uluslararası ulaşım yollarına yakın olması, denize çıkışın olup olmamasından daha

önemli hâle gelmiştir. Bununla birlikte XX. yüzyılda teknolojinin gelişmesiyle kara yollarının deniz yollarından önemi daha çok artmıştır.

Böylece 'Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir Yolu', kurulduğu takdirde Kırgızistan'ın gelişmesi için katkı sağlayacaktır. Bu proje, Kırgızistan için bir yandan mal geçişinin yükselip, diğer yandan da mal kaçakçılığının azalması yönünde fayda sağlayacaktır. Çin için bir yandan Avrupa'ya daha kısa yol kurularak zaman tasarrufu sağlanacağından, ayrıca Kazakistan'da yapılmış demir yoluna bir alternatif olması açısından, diğer yandan da Xin Jiang Uygur Özerk bölgesinin güvenliği bakımından önemlidir. Çünkü Çin, Türk soylu ve genellikle müslüman Uygurların bulunduğu Doğu Türkistan bölgesine Orta Asya'dan radikal görüşlerin sıçrayabileceğinden endişe duymaktadır. Dolayısıyla Çin, genel olarak Orta Asya bölgesini ve özel olarak Kırgızistan'ı kendi etkisi altında tutmaya özen göstermektedir.

İkinci olarak Kırgızistan, diğer bir büyük komşusu olan Rusya ile de iyi ilişkilerde bulunmalıdır. Çünkü sınırdaş, yan komşusu olan devasa Çin'i dengelemek ancak çok yönlü dış politika izlemekle mümkündür. Günümüzde Batı dünyası ile çatışma halinde olan Rusya, Kırgızistan için fazla tehdit oluşturmamaktadır. Lakin bir milyar üç yüz seksen altı milyon (1,386 milyar) nüfusa sahip olan ve hemen yanı başında yer alan Çin, altı milyonluk nüfuslu Kırgızistan için demografik açıdan bir tehdit oluşturabilecektir. Ayrıca Kırgızistan, Orta Asya bölgesinde bulunan diğer komşularıyla (Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan) da iyi ilişkilerde bulunmalı ve onlarla AB gibi bölgesel bir örgüt kurmalıdır. SSCB yıkıldıktan sonra Orta Asya devletlerinin birleşerek güçlü bir Türkistan devleti oluşturacağı düşünülmüştür. Fakat bölgedeki her çeşit uyuşmazlıklar ve bazı liderlerin bölgedeki rekabeti dolayısıyla bu entegre sürecinin gerçekleşmesi olanaksız olmuştur. Oysa Orta Asya devletlerinin dünya arenasında etkili olabilmeleri için entegre olmaları çok önemlidir. Şimdilik siyasi alanda entegre olmaktan çok ekonomik alanda entegre olması üzerinde iyice düşünülmelidir. Bu sürecin başarılı olması için her devlet sadece kendi çıkarını değil bütün bölge devletlerinin çıkarlarını düşünmelidir.

Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan petrol ve doğal gaz zenginleridir ve aslında enerji kaynakları bakımından dünya güçlerinin dikkatini çeken devletler bunlardır. Ama bölgedeki diğer iki devlet Kırgızistan ile Tacikistan'ın son günlerde bütün dünyayı endişeye sevk eden, azalmakta olan temiz su kaynaklarına sahip olmaları göz ardı

edilmemelidir. Bu iki devletin topraklarından kaynaklanan sular diğer bölge devletlerinin tarım sektörünün gelişmesi için önemlidir. Üstelik bölgenin büyük nehirlerinin kaynaklandığı yerde bulunan Kırgızistan ile Tacikistan, tarım işlerinde kullanılacak olan suların kirlenmemesinin birer güvencesidir. Dolayısıyla Orta Asya bölgesindeki devletlerin entegre olması onların hepsi için yararlıdır. K. Ber, uygarlıkların yayılması hususunda birinci olarak nehirlerin önemini göstererek insanlığın gelişmesinde suyun önemli olduğunu vurgulamıştır. Kırgızistan, sahip olduğu su kaynaklarından dolayı hidro elektrik santralleri kurarak bölgede hidro güç olma potansiyeline sahiptir. Bu yüzden iyi projeler hazırlayarak yatırımcıların ilgisini uyandırmalı.

Kırgızistan için kendisinin ve bütün bölge devletlerinin istikrarı ekonomik gelişme için önemlidir. Açıklarsak, istikrarlı Kırgızistan ve genel olarak Orta Asya devletleri değişik ulaşım projelerinin gerçekleşmesine ve yatırımcıların gelmesine olanak sağlayacaktır. Bu yüzden Kırgızistan güvenlik bakımından Rusya, Çin, ABD ve Türkiye gibi dünyanın diğer büyük devletleri ile işbirliği yapmalıdır. Çünkü Kırgızistan askerî bakımdan zayıf olduğu için kendi başına terörizm, aşırıçılık gibi tehditlere karşı çıkamaz. Rusya ve Çin, Kırgızistan'ın yakın komşuları olduklarından ve kendi güvenliklerinin Kırgızistan'daki olaylardan doğrudan etkilenebileceğinden bu devletin istikrarına önem vermektedirler.

Son olarak da Kırgızistan'ın menfaatlerini göz önünde bulundurarak pragmatik dış politika yürütmek için yetkili ve güçlü hükümet takımı olmazsa olmaz bir faktördür. Dolayısıyla hükümette devlet çıkarlarına ve halk refahına öncelik veren adaletli vatansever insanlar atanmalıdır. Bunun yanında Kırgızistan için önemli bir probleme dönüşen rüşvet mutlaka yok edilmelidir. Çünkü geçmişteki tecrübelerin gösterdiği gibi sadece kendi çıkarlarını düşünen liderler uzun süre iktidarda bulunamaz. Bunun iyi bir örneği, ayaklanmalar sonucu kendi ülkesinden kaçmış olan eski Kırgızistan cumhurbaşkanları, Rusya'da bulunan A. Akayev ve Belarus'ta bulunan K. Bakiyevdir.

Kırgızistan'a büyük güçler ilk olarak SSCB'nin yıkılmasıyla ilgi göstermeye başlamışlardır. Ayrıca Kırgızistan'ın Çinle, yani dünyanın ikinci büyük ekonomisi ile sınırdaş olması ve bu devletin ürettiği malların taşınması için transit devlet olabilmesi bakımından öneminin daha çok arttığını, değişik projelerin meydana çıkmasından görmekteyiz. 1999'da Kırgızistan'ın Batken bölgesine, 'Özbek İslam Hareketi' adlı

terör grubunun militanlarının girerek Özbekistan'a geçiş istemesi bütün bölge devletlerine bir tehdit oluşturmuştur. Kendi güvenlikleri bakımından endişelenen Rusya ile Çin de Kırgızistan'a askerî destek sağlamıştır. 11 Eylül olayından sonra ABD tarafından 2001 yılında Kırgızistan'ın 'Uluslararası Manas Havaalanı'na askerî üs yerleştirilmesiyle Kırgızistan'ın jeopolitik önemi doruk noktasına ulaşmıştır. Çünkü ABD'nin bu hareketi bölge güçleri niteliğindeki Rusya ile Çin'i endişelendirerek 'Uluslararası Manas Havaalanı'na yakın Kant'ta Rusya'nın askerî üs yerleştirmesine neden olmuştur. Bundan başka Şanhay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) bölgedeki faaliyetlerini yine gözden geçirerek ŞİÖ'ye bağlı Bölgesel Terörizme Karşı Mücadele Merkezi'ni Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te açmak istemiştir. Fakat 2000 yılından beri Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Anti Terörist Merkezi, Bişkek'te faaliyet yürütmekteydi. Dolayısıyla ŞİÖ'ye bağlı Bölgesel Terörizme Karşı Mücadele Merkezi'nin Taşkent'te yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece Kırgızistan XXI. yüzyılın başlamasıyla büyük devletlerin yoğun mücadelesi içinde kalmıştır.

Sonuç olarak Kırgızistan'ın jeopolitik konumu dolayısıyla büyük devletlerin mücadele alanı olması bir yandan tehlikelidir, ama bu durumu Kırgız hükümeti akıllıca kullanırsa ülkenin gelişmesi için fırsatlar elde edilebilir. Dolayısıyla Kırgızistan dengeli bir dış politika izlemelidir.

KAYNAKÇA

- ANUFRIËV, K. S. (2009). Tsentralnaya Aziya vo vneşney politike Kitaya. [Çin'in dış politikasında Orta Asya]. *Вестник Томского Государственного Университета*. No: 324, 155-15.
- ARI, T. (2004). Uluslararası İlişkiler Teorisi: Çatışma, Hegomonya, İşbirliği. İstanbul: Alfa Yayınevi.
- ATAL, S. (2003) *Central Asian Geopolitics and US Policy in the Region: The Post 11 September Era*. Mediterranean Quarterly.
- BALAKİN, V. S., L. Syaoin. (2016). КНР и СССР в 1960-1980-е годы: от Конфронтации к Равноправному Сотрудничеству. (1960-1980'lerde ÇHP ve SSCB: Çatışmadan Eşit Şartlarda İşbirliğine). *Bulletin of the South Ural State University*. Vol.16.1, 11-15.
- BOBO, Lo. (2008). *Axis of Convenience: Moscow, Beijing and the NEW Geopolitics*, London: Brookings Institution Press.
- BOBUŞEV, Temirbek ve A. OTORBAEV. (2006). *Ekonomiçeskaya, Sotsiyalnaya i Politiceskaya Geografiya Kırgızstana*. Bişkek: Turar.
- BOHR, Annette. (2004). *Regionalism in Central Asia: New Geopolitics, Old Regional Order*. *International Affairs*, Vol. 80.
- ÇANAÇEV, M. *Velikiy Şelkoviy Put – Proşloye i Buduşee*. (2005). Omarov, M. Bolşaya İgra v Bolşoy Tsentralnoy Azii: Mifi i Realnost. Bişkek: Mejdunarodniy Institut Strategiçeskih İssledovaniy pri Prezidente Kırgızskoy Respubliki.
- COHEN, Saul B. (2009), *“Geopolitics: The Geography of International Relations Relations”*, Rowman & Littlefield Publishers, USA.
- DJALILI, Mohammad-Reza ve KELLNER Thierry (2009), *“Yeni Orta Asya Jeopolitiği: SSCB'nin Bitiminden 11 Elül Sonrasına”*, Çeviren Reşat Uzmen, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- DEMİRAĞ, Yelda. (2006). *Büyük Oyun': 19. Yüzyılda Rusya ve İngiltere'nin Orta Asya'da Rekabeti*. Yelda Demirağ ve Cem Karadeli (der.). Orta Asya ve Kafkasya. Ankara: Palme Yayıncılık.
- DUGİN, Aleksandr. (1997). *Osnovı Geopolitiki, Geopolitiçeskoe Buduşee Rossii*. Moskova: Arktogeya.

- EFEGİL, Ertan. (2009). *Regime Security vs. Imperialist Geopolitics: Which Factors Dominate The Decision Making of the Central Asian States*. OAKA. *Geopolitiçeskiye Osobennosti Kırgızstana –Vnutrenniy i Vneşniy Aspekti*. <http://www.cetrasia.ru/newsA.php?st=10889993280> (Erişim Tarihi 23.01.2012).
- FİDAN, G. (2012). *Zamanın Yenemediği Ülke Çin*. 1. Baskı. Ankara: Sinemis.
- GÖNLÜBOL, Mehmet. (1993). *Uluslararası Politika, İlkeler-Kavramlar-Kurumlar*. Ankara: Atilla Kitabevi.
- GÖKMEN, S. R. (2010). *Geopolitics and the study of international relations*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- HASANOV, A. (2012). *Jeopolitik teorileri, metodolojisi, aktörleri, tarihi, karakteristiği, kavramları*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
- İLHAN, S. (1989). *Jeopolitik duyarlılık*. Ankara: TTK.
- İLHAN, Suat. *Jeopolitik Duyarlılık*. Harp Akademileri Yayını.
- İMANALİEV, Muratbek. (2008). *Sbornik Statey o Sentralnoy Azii*. Bişkek.
- İVANOV, S. (2006). *Globalizatsionniye Protsessi i ih Vliyaniye na Razvitiye Kırgızskoy Respubliiki*. Bişkek.
- JEENBEKOV, Alimbek. (16.05.2012). *Ata-Meken Tarihi Dersi*. KTÜ Manas Üniversitesi.
- JELAVICH, Barbara. (1964). *A Century of Russian Foreign Policy 1814-1914*. New York.
- JONSON, Lena (2004), “*Vladimir Putin and Central Asia: The Shaping of Russian Foreign Policy*”, I.B. Tauris, London & New York.
- KARABAEV, E. ve Yu. Podkuyko. (2004). *Tsentralnaya Aziya: İstoriya Regiona, Epoha Gospodstva Traditsionnih Obşestv (s drevneyşih vremen do vtoroy polovini XIX v.)*. Kratkiy Kurs Lektsiy. Bişkek: KRSU.
- KAZANTSEV, Andrey (2008), ‘*Bolshaya İgra s Neizvestnimi Pravilami: Mirovaya Politika i Tsentralnaya Aziya*’ (Belirsiz Kurallarıyla ‘Büyük Oyun’: Dünya Siyaseti ve Orta Asya), Moskova
- KERİMBEKOVA, Aysuluu. (2000). *Noveşaya İstoriya*, Bişkek: İlim.
- KTRK, Aksı Okuyasına Mamlekettik Dengeelde Maani Berildi, Bişkek, 17.03.2012 <http://ktrk.kg/kyr/index.php?newsid=5373> (Erişim Tarihi 28.03.2012)
- RİKLTON, Kris. (2009). *Kitay Hoçet Prolojit Jeleznodorojny Şelkoviy Put*. Бишкек: Eurasianet. <http://russian.eurasianet.org/node/58976>

- MEGORAN, Nick. (2004). *The Critical Geopolitics of the Uzbekistan-Kirgizstan Fergana Valley Boundary Dispute, 1999-2000*. Political Geography. www.politicalgeography.com
- LAUMULIN, Murat (2009), *Tsentralnaya Aziya v Zarubejnoj Politologii i Mirovoy Geopolitke (... siyasetinde ve Dünya Jeopolitiğinde Orta Asya)*, 5-tom, Almaty
- Lo, B. (2010). *Россия, Китай и США: Прошлое и будущее стратегического треугольника. (Rusya, Çin ve ABD: Stratejik Üçgenin geçmişi ve geleceği)*. *Tsentr Rossiya/NNG ve İFRİ*.
- NARTOV, N. (1999). *Geopolitika: Uçebnik Dlya Vuzov*, M.: Yuniti.
- NAZARBAEV, Nursultan. (2003). *Kritičeskoye Desyatiletije*. Almaty: Atamedea.
- NEKLESSA, Aleksandr. *Pax Economicana: Geoekonomičeskaya Sistema Miroustroystva*.
- OKARA, N. *Geoekonomika kak Effektivnaya Model Borbi za Resursı i Vijivaniye v Sovremennom Mire*.
- OSMONOV, Öskön ve Abilbek ASANKANOV. (2001). *Kırğızstan Tarihi (En Bayırkı Doordon Azırkı Mezgilge çeyin)*. Bişkek.
- O TUATHAIL, Gearoid (1996), *“Critical Geopolitics”*, Routledge, London
- TEZKAN, Yılmaz ve TAŞAR, M. Murat (2013), *“Dünden Bugüne Jeopolitik Dünya ve Türkiye”*, Ülke Yayın, İstanbul
- OVERHOLT, William H. (2011), *“Asya, Amerika ve Jeopolitiğin Dönüşümü”*, Çeviren Fatih Tokatlı, Efil Yayın Evi, Ankara
- PARAMONOV, V., A. Stokov ve O. Stolpovskiy. (2008). *Россия и Китай в Центральной Азии: политика, экономика, безопасность. (Orta Asya'da Rusya ve Çin: siyaset, ekonomi, güvenlik)*. Bişkek: Printhouse.
- POTAPENKO, M. V. (2011). *Эволюция Взаимных Экономических Интересов России и Китая. (Rusya ve Çin'in Ortak Ekonomik Çıkarlarının Evrimi)*. *РУДН Dergisi*. 2, 40-47.
- ŞUSTOV, A. (2019). *Что сулит Киргизии железная дорога из Китая в Узбекистан? (Çin'den Özbekistan'a giden demir yolu Kırğızistan'a ne getirir?)*. *Ritm Evrazii*. Erişim tarihi: 10.03.2019. <https://www.ritm Eurasia.org/news--2017-02-15--zheleznoe-davlenie-na-kyrgyzstan-28420>
- РАНИМОВ, К. *Железная дорога Китай-Кыргызстан-Узбекистан: вопросы без*

- ОТВЕТОВ. (Çin-Kırgızistan-Özbekistan demir yolu: cevapsız sorular).
Veçerniy, Bişkek. Erişim tarihi: 01.04.2019. https://www.vb.kg/doc/214902_jelezn_aia_doroga_kitay_kyrgyzstan_zybekistan_voprosy_bez_otvetov.html
- RAYKİN, Georgi. (1990). Geopolitika Mira, Moskova: Mir yayınevi.
- FRITZ, Verena. (2007). *Central Asia: Governance, Geopolitics and Development Challenges*. Briefing Paper. Overseas Development Institute.
- SARIBAEV, J. (2005). Teoretiko-Metodologičeskiye Osnovi İntegratsionnih Protsessov v Sovremennom Mirovom Hozyaystve, Makaleler kitabı. Bişkek: KRSU.
- SÜYÜNBAEV, M. (2005). Geopolitičeskiye Osnovi Razvitiya i Bezopasnosti Kırgızstana. Bişkek: İİMOP, KNU
- SÜYÜNBAEV, M. (01.07.2004). *Geopolitičeskiye osbennosti Kırgızstana – Vnutrenniy i Vneşniy aspekti*.
<http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=10889993280>
- SÜYÜNBAEV, M. (2004). *Çto je takoye geoekonomika?*
<http://www.pr.kg/articles/n0199/06-geo.htm> (Erişim Tarihi 07.02.2012).
- SÜYÜNBAEV, Murat. (30.08.2004). *Geoekonomiçeskiye Osbennosti Kırgızistana: Vneşniy Aspekt*. www.centrasia.ru (Erişim Tarihi 23.01.2012).
- TİHONRAVOV, Yuriy. (2000). Geopolitika: Uçebnoye Posobiye. Moskova: İNFRA.
- THORUN, Christian (2009), “*Explaining Change in Russian Foreign Policy: The Role of Ideas in Post-Soviet Russia’s Conduct towards the West*”, Palgrave Macmillan, UK
- TSYGANKOV, Andrei P. (2010), “*Russia’s Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*”, Rowman & Littlefield Publishers, UK
- TROİTSKIY E. (2012), Turmoil in Kyrgyzstan: A Challenge to Russian Foreign Policy, The Swedish Institute of International Affairs, s. 6.
- ULAŞ, Bülent (2011), “*Jeopolitik: Tütkiye’nin Milli Güvenliği ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci*”, Başlık Yayın Grubu, İstanbul
- ÜLKÜ, İrfan. (2002). *Moskova’yla İslam Arasında Orta Asya*. Kum Saati yayınları.
- VOLKOV, İ. (2007). Osnovniye Problemy Geopolitičeskogo Položeniya Tsentral’noy Azii v Epohu Globaliztsii. Bişkek: Kırgız-rus slav universiyesi.
- ZHENPENG, L. (2017). Китайская Внешняя Политика в Центральной Азии 1990е гг. (1990’larda Orta Asya’da Çin’in Dış politikası). *Oikumena*. 3, 145-155.

ÖZGEÇMİŞ

Zyinat ABDYLDAEVA, 07.10.1988 tarihinde Kırgızistan'ın Isık-Göl bölgesinde doğdu. İlkokul, ortaokul ve liseyi Isık-Göl'de başarıyla tamamlayıp 2007 yılında Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi'nde İktisat ve İdari Bilimler Fakültesi'nin Uluslararası İlişkiler bölümünde lisans eğitimine başladı. 2012'de Türkiye Cumhuriyeti'nin Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın (YTB) 'Türkiye Bursları' Programına başvurarak Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim dalında Yüksek Lisans eğitimi için burs kazandı. 2013-2014 eğitim öğretim yılında Yüksek Lisans öğrenimi sırasında Erasmus öğrenci değişimi programıyla Polonya'da Andrzej Frycz Modrzewski Krakow Üniversitesi'nde eğitim aldı.